Huber Lipót

Az Úr Jézus szülőföldjén

Paur Géza harmincznyolcz rajzával

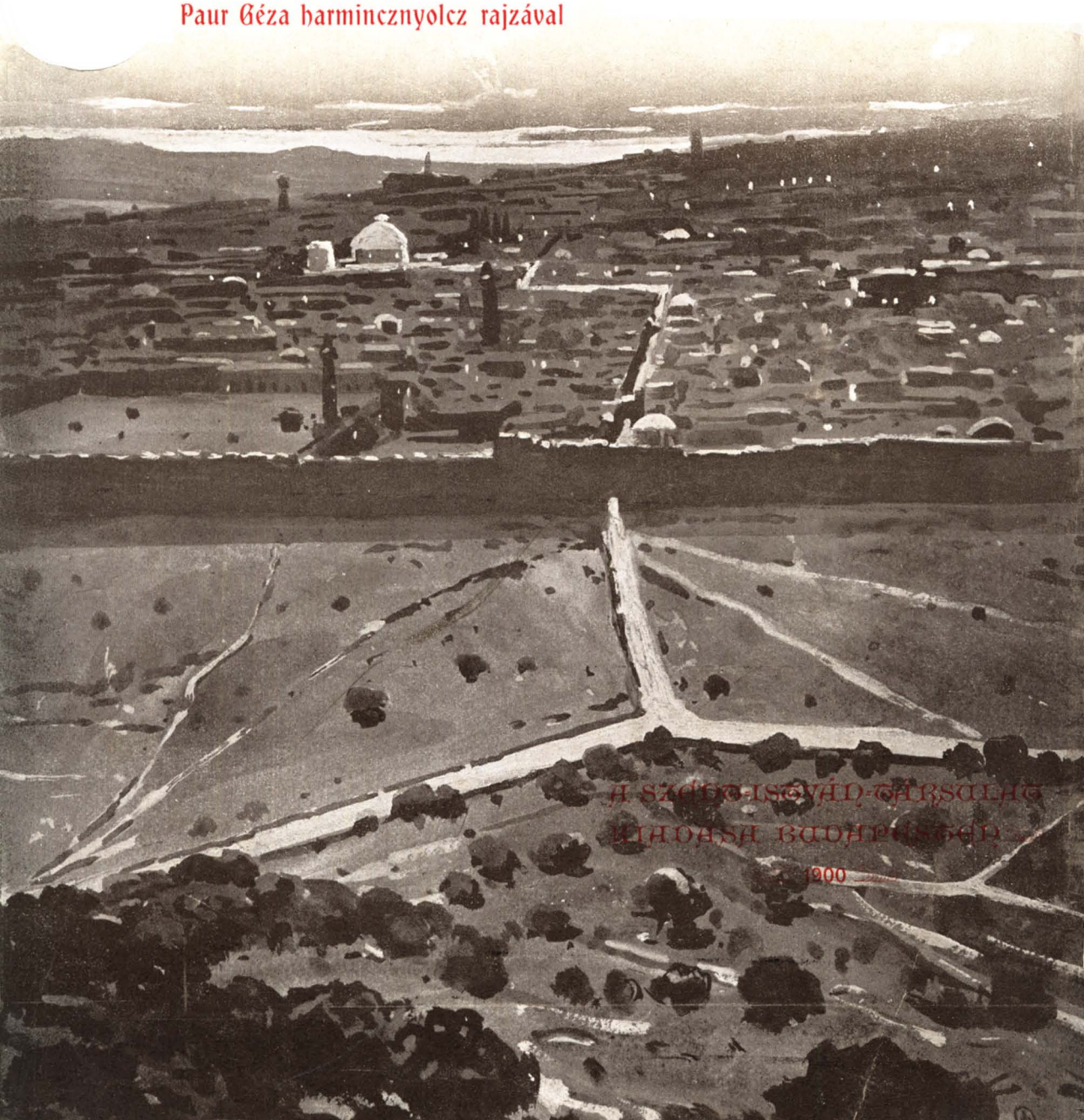

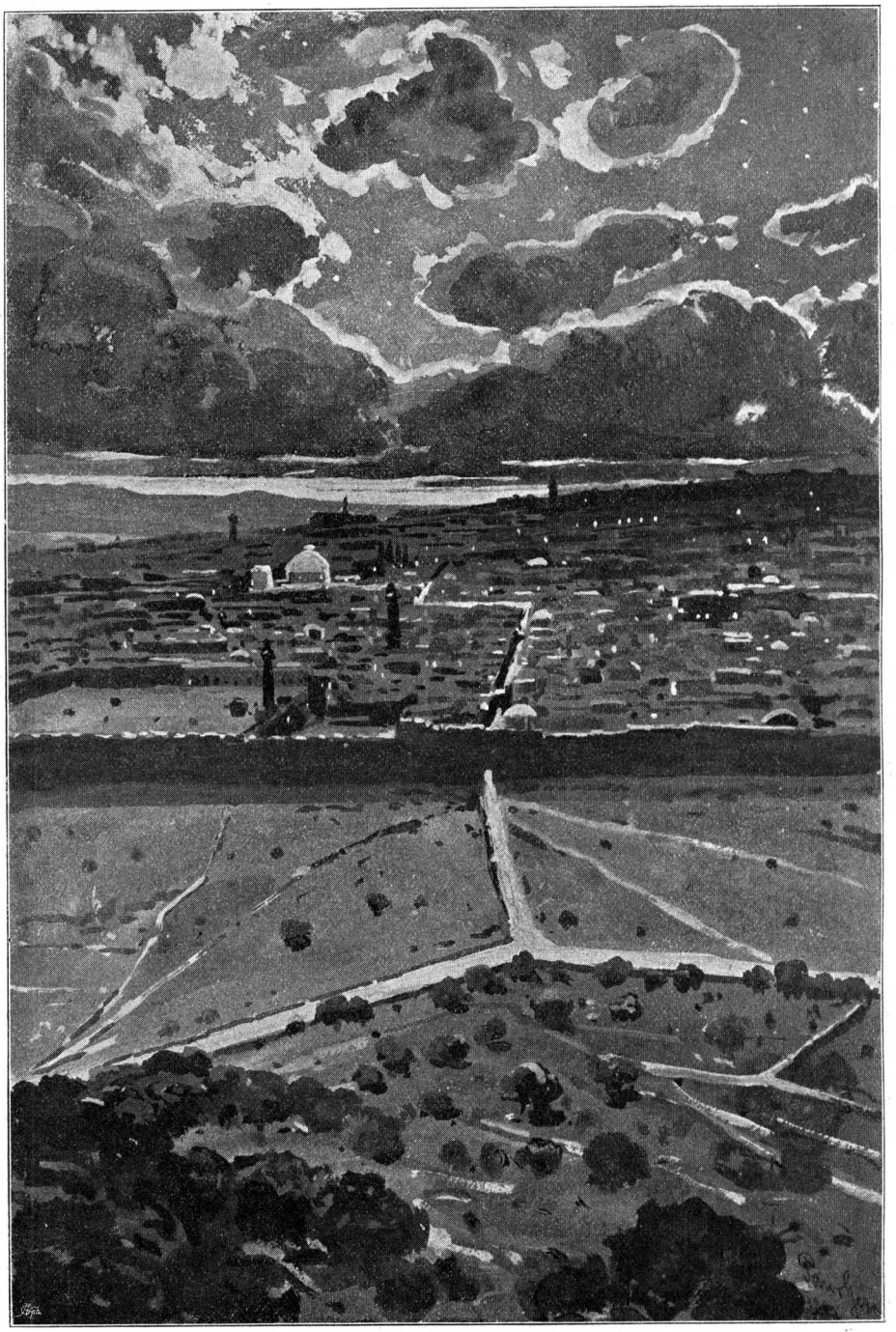

Az Üdvözítő útja a Kálváriára. (A fehér vonal jelzi.)

Az Úr Jézus Szülőföldjén

Zarándokucam Palesztinába 1898-ban

Irta

Huber Lipót

theologiai tanár, főszentszéki ülnök

Phur Géza harminczhatodik rajzával

Budapest

A Szent-István-Társulat kiadása

1900.

STEPHANEUM, A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.
Budapest, VIII., Szentkirályi-utcza 28*a*.

ELŐSZÓ.

Már a kisiskolák termeiben oly bűverővel ragadta meg lelkemet a bibliai történetek előadása, hogy — mint az kétségkívül sok mással is megtörténhetett — már gyermekkoromban ébredt föl bennem a szent vágy: látni *színhelyét* a hallott csodás eseményeknek. Később a közép- és felsőbb iskolák padjain Palesztinán kívül főként Egiptom volt az a föld, mely bámulatos ókori kulturájával nagy vonzóerőt gyakorolt reám. Nem egyszer ellenállhatatlanul tölté el könnyen hevülő lelkemet a vágy: vajha közvetlen szemléletből ismerhetném meg a távol Keletnek, az európai kultura bölcsőjének e két nevezetes országát.

Majd kedvelt tanulmányaim közben, mint a bibliai tudományok művelője és előadója, arról kellett meggyőződnöm, hogy a Biblia teljes átértéséhez a legalaposabb könyvek holt betűi mind nem elégségesek, hacsak a bibliai események helyszínének közvetlen tapasztalásból szerzett ismerete nem járul hozzájuk.

Férfikoromban tehát módosult ifjúkori vágyam. Nemcsak egyszerű zarándoklat lebegett szemeim előtt, hanem már komolyabb keleti *tanulmányút*, mely nemcsak az áhitatot elégíti ki, hanem a biblikum, a szentírástan szempontjából tudományos igényeimet is; a mely tehát nemcsak néhány szenthelynek kegyeletes meglátogatására szorítkozik, hanem a tudományos érdekességű helyeket is felöleli.

Az 1897-iki év őszén kezembe került az a fölhivás, melyet két bécsi kanonok, dr. Zschokke Hermann, volt egyetemi tanárom és Lippe Arnold gróf kezdeményezésére a bécsi *St.-Michael-Erzbruderschaft* bocsájtott ki s melylyel 1898. április és május havában (tehát a Kelet időjárását tekintve épen a legkedvezőbb és legszebb évszakban) öt hétre terjedő nagyobb *szentföldi társas-zarándoklatra* szólította föl monarchiánk katholikusait. Minthogy útitervébe fölvette a Szentföldön kívül Korfu szigetét, Egiptomot,

Szíriát és Cziprus-szigetét is s másrészt az időtartam is kielégített, én e zarándoklatot *tanulmányútra* is alkalmasnak véltem.

Főpásztorom, a szent tudományokért lelkesedő *Császka György* kalocsai érsek kegyessége módot nyújtott arra, hogy e rendkívüli anyagi áldozatokkal járó tanulmányutamat Isten nevében megkezdhessem.

Megfelelő előtanulmányok után 1898. április 7-én (zöldcsütörtökön) indultam el Kalocsáról Bécsbe, a honnan — ott töltvén a húsvéti ünnepeket — április 12-én Triesztbe mentem. Itt 13-án hajóra szállván, Isten segítségével szerencsésen megjártam a Keletet s szent emlékekkel gazdagodva május 18-án érkeztem vissza Kalocsára.

Szeretem szülőföldemet, rajongok hazámért, melynek minden göröngye drága nekem. De szeretem *Palesztinát* is, mert üdvösségünk megalapításának volt színhelye; rajongok érte is, mert bár nem az én szülőföldem, de szülőföldje megváltó édes Jézusomnak; drága nekem ott is minden göröngy, mert a Szentföld a krisztusi szeretet kapcsán testvérekké fűzött keresztények millióinak közös hazája. Azért maradandóvá óhajtván tenni szentföldi zarándoklatom emlékeit, lelkemre tett üdvös benyomásait, tanulmányaimmal kiegészítve, le is írtam azokat. S ezzel talán kedves olvasmányt nyújtok azoknak, a kik megváltásunk örökneveze tességű színhelye s annak isteni Üdvözítőnk lábai által taposott, könyeivel s szentséges vérével áztatott kegyhelyei iránt érdeklődnek ugyan s forrón óhajtanák is azokat saját szemeikkel látni, ámde ezt vagy mostohább anyagi körülményeik, vagy más okok miatt nem tehetik, vagy ha tehetnék is, a hosszú és fáradságos út, főként a még mindig félelmetes tengeri út miatt attól visszariadnak.

Leírásom fonalán legalább lelkiképen végigzarándokolhatnak a kereszténység bölcsőjének szent helyein, lélekben szemlélhetik annak emlékeit s megismerhetik azok mai állapotát. A bátrabbak számára pedig, a kik talán eltökélnék magukat e hosszú útra, a szemtanú följegyzései tájékoztatóul s biztos kalauzul szolgálhatnak arra nézve, hol mit láthatnak s abból mit méltassanak kiválóbb, behatóbb figyelemre.

Útleirásom tehát első sorban *ismertető* s azután a tárgy természetéből folyó reflexióival inkább *épületes* óhajt lenni, mint könnyed, szórakoztató olvasmány. Szivemből írtam s a sziveknek szántam.

Ha sikerül könyvemmel fölébresztenem az olvasóban azon magasztos szent érzelmeket, melyek a Szentföldön jártamban az én szivemet eltölték

s ennek kapcsán olyan üdvös elhatározásokra bírnom őt, milyenek ott az én lelkemben megfogamzottak; ha sikerül a vallásos, jobb lelkeknek a könyvemben fölidézett legszentebb emlékek hatása által némi épülésükre lennem s őket esetleg arra is indítanom, hogy erejükhöz mérten a Szentföld nagyon is rászorult keresztény emlékeinek föntartásához, díszítéséhez, katholikus intézményeinek fölvirágoztatásához anyagilag hozzájáruljanak; sőt ha könyvem elolvasása után méltónak tart jámbor olvasóm arra, hogy érettem egy Miatyánkot imádkozzék: ez lesz az én könyvírói fáradságom legfőbb jutalma.

Kalocsán, 1898. Ádvent első vasárnapján.

A szerző.

I.

TRIESZTTŐL ALEKSZANDRIÁIG.

Elindulás Triesztből. Az Adrián. A tenger varázsa. Az élet hajónkon. Lissza szigete. Montenegro. Albánia. Az otrantói szoroson át az ióni tengerre. Korfu szigetén. Itaka, Kefalónia, Zante szigete és Görögország partjai között. Az arkádiai öbölben. Aggodalmak Matapán-foknál. A Földközi-tengeren. Kréta szigete mellett. A háborgó tengeren az utasok fele megbetegszik. Ötödik nap a tengeren. Partraszállás Alekszandriában.

APRILIS 13-án (szerdán) délelőtt háromnegyed tízkor zarándok-társaságunk a trieszti *San Antonio Vecchio-templomban* gyűlt össze, hol *Sterk András*, trieszt-kapodisztriai püspök csöndes-misében kérte le számunkra a Mindenható oltalmát és áldását. — Szentmise után zárt sorokban kivonultunk a *Molo Giuseppino* nevű kikötőparthoz s itt szokatlan érzelmek között beszálltunk *Uráno* nevű hajónkra. A hajóra érvén, még egyszer Istennek, szűz Máriának s Őrző-angyalomnak ajánlottam magamat s egész társaságunkat. Bizalmamat nagyban fokozta azon édes tudat, hogy otthon maradt szeretteim s jó barátaim buzgó imája kisér utamon. S nem tagadom, bátorított az is, hogy gyönyörű verőfényes napunk volt s a tenger egészen csöndes.

Kabinomban meggyőződvén, hogy podgyászom rendben van, fölsiettem a födélzetre, hol az ismerősök között pár percz alatt élénk társalgás fejlődött ki. Csak most vettem észre, hogy az előttem ismeretlenek mily nagy száma kisérte ki társaságunkat s tolong a tengerparton. Ezek tömegéből hol itt, hol ott vált ki valaki kezével, kalapjával vagy kendőjével bucsút integetvén a hajó oldalán vagy födélzetén megpillantott rokonának vagy ismerősének.

Már negyed egy felé járt az idő, mikor hirtelen nagy zaj, dübörgés támadt mögöttem, mely megrengette egész hajónkat: a horgonyokat húzták föl a matrózok. Kis vártatva a kapitány harsány vezényszava után a gépnek tompa, hosszú füttye hasította át a levegőt... néma csönd lett az utasok között s hajónk lassan megindult ki a nyilt tengerre.

Jóideig néztük s viszonoztuk a parton állók kendőlobogtatását. Midőn pedig a sok alak már egy gomolylyá olvadt össze s Trieszt képe is halványodni kezdett, lementünk az első osztály szalonjába, a hol egyházi vezetőnk, gróf *Lippe Arnold* kanonok bemutatta egymásnak a társaság kiválóbb tagjait.

Rövid ismerkedés után alaposan megnéztük berendezését annak a járműnek, melyen oly hosszú ideig lebegünk majd az ég és a tenger roppant mélysége között.*

Villásreggeli után ismét a hajó födélzetén foglaltunk helyet s gyönyörködve néztük a csaknem teljesen nyugodt *Adriát*, Isztria partvidékét s a messze távolból csillámló havasokat. Hajónk körül ide s tova sirályok röpködtek a tenger szép kék vize fölött, a ludakéhoz hasonló, de vontatott hangon rikoltozva.

Nemsokára ezután eltünt látókörünkből a szárazföld s egyedüli kilátásunk az ég és a vizek végtelensége volt, a mi rendkívüli hatással van arra, a ki először utazik a tengeren. S valóban fönséges egy látvány is e mérhetetlen víztömeg, e végtelennek látszó víztükör, mely a messze távolban a kéklő éggel ölelkezik. Sokáig néztem s merengtem el rajta s ha le is mentem egy-két perczre a szalonba, lelkem megint csak a tenger után áhitozott, melynek varázsa alól nem egyhamar tudtam szabadulni. Oh, hányszor bámultam a tengeren az Isten végtelen nagyságának, hatalmának csodáit a természet e nagyszerűségében! Hányszor gerjedt föl bennem csekély voltom, semmiségem tudatában a legmélyebb alázat érzelme s a nagy Isten, a mindenség alkotójának imádására ragadtatván, hányszor sóhajtott föl lelkem a zsoltáros e szavaival: «Nagy az Úr és igen nagy dicséretre méltó és az ő nagyvoltának nincs határa!»

Alkonyat felé igen érdekes látványt nyújtott a lenyugvó nap, midőn bíborpirosra festve a tenger nyugati részét, alámerült a látóhatáron.

Estebédünk után fél nyolcz körül a zarándokok összegyültek az első osztály szalonjában, hol egy rögtönzött oltár előtt elvégezték az *esti ájtatosságot*, megfelelő imákat imádkozva és harmónium kisérete mellett néhány szent éneket énekelve. A második osztálybeliek ezután visszavonultak helyeikre, mi pedig teánk elköltése után részint a szalonban beszélgettünk, részint a födélzeten a szép csillagos ég szemléletében,

* Az *Uráno* középnagyságú tengeri gőzhajó, melynek hossza 80 m., szélessége 15 m., magassága (az árboczczal) 26 m. Hordképessége 1851 tonna (1 tonna = 1000 kg., azaz 10 métermázsa); lóereje 1500. Egy nap alatt átlag 240 tengeri mértföldnyi utat tesz. Az *Adria* átlag körülbelül 300—400 m. mély, az *Ióni tenger* már 500—600 m., míg a *Földközi-tenger* 3000—4000 m.

részint a tenger foszforálásában gyönyörködtünk. Már fél tizenegy lehetett, mikor nyugalomra tértünk.

***

Másnap, április 14-én korán keltem föl, gyönyörködni akartam a napkeltében, mely elragadó látvány a tengeren: csaknem hirtelen bukkan föl a víz színén. Hajónk ekkor már *Lissza* szigete mellett szelte a tengert, hol Tegetthof osztrák admirális 1866. julius 20-án fényes győzelmet aratott az olasz hajóhad fölött. A szigeten a zord és kopár sziklahegységen kívül semmit sem láttunk. A szalonban és a födélzeten öt órától tízig *miséztek* a papok. Így volt a következő napokon is.

Egész a déli órákig a leggyönyörűbb verőfényben és csöndes tengeren tettük meg utunkat. Délután azonban a tenger egyre jobban kezdett nyugtalankodni s hajónk erősebben himbálódzni. Már 4 órakor néhány gyöngébb idegzetű utas sápadtan vonult vissza s rövid idő mulva kitört rajtuk a tengeri betegség. Nekem, hála Istennek, ekkor még nem történt semmi bajom.

Esti 8—9 óra között *Montenegro* fölött nehéz, sötét felhők takarták el a csillagokat s borzasztóan szép villámok czikkáztak végig rajtuk. Csakhamar rendkívül lehűlt a levegő, úgy, hogy a födélzeten támlásszékemben ülve egészen be kellett burkolóznom vastag plédembe. Aggódva szemléltem, mint emelkednek a villámterhes felhők a déli ég fölé. Valamennyien félelem közt feküdtünk le. Én sokáig nem tudtam elaludni, mert a ringó hajó hol jobbra, hol balra vetett ágyamban. Midőn úgy éjféltájban áthaladtunk a csak 63 km. széles *otrantói szoroson*, mely az Adriát az Iróni-, illetve a Földközi-tengerrel köti össze, már mély álomba merülve, mitsem éreztem a tenger nyugtalanságából.

***

Április 15-én (pénteken) reggel a tenger valamivel nyugodtabb volt. Hajónkról ekkor még *Albániát* láttuk helyenkint a felhőkbe nyúló magas ormaival, majd az ióni szigetek legnagyobbika, a hegyes *Korfu szigetének* (a régieknél *Korkira*) szép panorámájában gyönyörködtünk. Korfu előtt figyelmünket egy a tengerből kimagasló szikladarabon épült világítótorony vonta magára. Kilencz órakor végre megállt hajónk *Korfu* városa előtt. A bárkások sietve eveztek hajónk felé, hogy partra szállítsanak bennünket. Nagy tolongás támadt hajónkon, mert mindenki első szeretett volna lenni; de a partraszállítás félóránál is tovább tartott, mert egy-egy bárkába csak tíz-tizenketten fértek.

A partraszállítottak megvárták a többieket s aztán csoportokra

oszolva, vezetőikkel megtekintették a sziget fővárosát, mely mintegy 25.000 lakossal bír, a kik görögül s olaszul beszélnek; vallásra nézve pedig túlnyomóan nemegyesült görögök. Egyesült görög csak mintegy 5000 van itt s ezek ugyanazt a naptárt követik, mit a nemegyesültek s így ugyane napon ülték a nagypénteket, a mit különben a templomok, za utczák és a piaczok képe is elárult. Templomai közül megtekintettük az elég csinos katholikus templomot, melyben egy ferenczrendű épen szentbeszédet tartott. Ezután megnéztük a szent Spiridion-templomot és bejártuk a város utczáit, melyek nem egy helyen az olasz városok piszokjára emlékeztetnek. A sok görög fölírás, czímtábla stb. egészen a klasszikus görög korszakot idézte föl lelkünkben.

Hajónk orvosával csoportunk egy oszteriába, illetőleg borkóstolóba is betért, a hol a mi aszuborainknál még édesebb, de gyönge korfui fehér bort és ürömmel erjesztett vörös bort (korfui speczialitás) ittunk. Innen elmentünk a (görög) királyi palota elé, de ez egyszerű egyemeletes és elhanyagolt épületért ép oly kevéssé volt érdemes idefáradni, mint a kaszárnyába, melynek apró, vézna katonáit nálunk aligha venné be katonáknak a sorozó-bizottság.

A nap már erősen tűzött, midőn fölmentünk az angolok által épített fellegvárba, a honnan gyönyörű kilátás nyílik a tengerre, a sziget hegycsoportjaira és falvaira. Visszajövet betértünk néhány boltba képes levelezők, fotografiák és egyéb apróságok vásárlása végett s ekkor ugyancsak tapasztaltuk a görög kereskedők élelmességét. Délben fáradtan tértünk vissza hajónkra villásreggelizni.

Délután fél kettőkor bárkáinkkal ismét partra szálltunk s hintókon mentünk ki a várostól jó órányira fekvő Achilleionnak, Erzsébet királynénk híres kastélyának (villájának) megtekintésére. Kiérve a városból, valóságos tropikus vidék tárult szemeink elé: óriási kaktuszok (valóságos fák) vadon nőve, vagy kertek, szőlők sövényeként ültetve, olajfák, narancs-, czitrom-, fügefák telve éretlen gyümölcscsel, sudár, haragoszöld cziprusok, babérfák, aloé, rozmarin s a legváltozatosabb déli virágoknak egész erdeje. Az úton falvaikba hazatérő tipikus görög férfiakkal, asszonyokkal, gyermekekkel, piszkos, rongyos pópákkal találkoztunk; a legtöbben kegyetlenül megrakott szamárral, gebével vesződtek, vagy húsvéti bárányukat vezették pórázon. Úgy látszik, koldusokban bővelkedik a sziget; kocsijaink után 50—60 gyermek is szaladt koldulva, akár a mi czigányaink. A meleg olyan nagy volt már e szigeten, mint nálunk május végén. A szőlőnek levele már meglehetősen ki volt fejlődve s a kerti vetemények már olyanok, mint nálunk juniusban.

Az *Achilleion* görög-pompeji stílusban épült valóságos tündérpalota, mely a tengerpart egyik legszebb hegyi részén s képzeletet meghaladó gyönyörű kilátást nyújtó ponton fekszik. Állítólag öt millió forintnál többe került. Van villamos világítása s külön kikötője. Nagy területű, terraszos hegyi park veszi körül, melynek változatos tropikus fái és virágai paradicsommá teszik a sziget e részét. Az épület oszlopos csarnokai előtt, remek falfestményes termeiben és a parkban finom kivitelű görög szobrok vannak. A parkban kiváló figyelemre méltó a megsebzett Achilles szobra. Heine szobrát, habár remeknek mondják, biz' én nem néztem meg, mert e frivol német költőt nem tartom a világirodalom, de még a gazdag német irodalom csillagának sem. A termek rendkívül fényüző berendezése ládákba volt csomagolva, hogy Bécsbe szállítsák. Hallomás szerint e kastélyt (melyben királynénk csak öt-hatszor lakott) amerikaiak akarják megvenni.

Fél hatkor visszahajtattunk bárkáinhoz. Az *Eszplanádon*, mely Korfu korzója, az intelligenczia épen sétáját végzé.

Esti 8 órakor már hajónkon voltunk, mely csakhamar elindult. Étkezés után a födélzeten sokáig gyönyörködtünk az elhagyott Korfu kigyúlt mécseiben.

***

Április 16-án (szombaton) az előző napi gyaloglás, kocsikázás s hegymászás fáradalmai miatt csak 7 órakor keltem föl. Hajónk ekkor már a *patraszi öbölben* volt. Elhaladtunk *Itaka*, *Kefalónia* és *Zante* szigete és a görög partok között. A szigetek hegyeit a Görögország fölött fölkelő nap gyönyörűen világította meg. A görög partvidéken csak hegyeket láttunk. Az idő még mindig igen kedvezett s a tenger csöndes volt, melyen csak ritkán bukkant föl a távolban egy-egy vitorlás. Valahányszor szárazföld közelébe értünk, mindig sirályok röpködtek fölöttünk, le-lecsapva a tenger egyes pontjaira, hol éles szemükkel kilesték zsákmányukat. *Morea* partjai közelében 11 óra körül *Pirgosz* városa vonta magára figyelmünket, mely fölött havasok bérczei csillámlottak.

Délutáni 3 óra felé járt már az idő, midőn az *Arkádiai öböl* déli végéhez értünk s mintegy negyedóra mulva elhaladtunk *Modóni* mélyen fekvő várromjai előtt. A gyöngébb idegzetűeket lassankint bizonyos szorongás fogta el, mert útleirásaikból megtudták, hogy Európa legdélibb pontjához, a *Matapán-fokhoz* közeledünk, a hol rendesen erősebb szelek fújnak. Estebédünk után fölmentünk a födélzetre, de hála Istennek, még mindig nem tapasztaltunk semmi föltünőbb nyugtalanságot a tengeren. Végre fél kilencz körül föltünt a matapáni világító-torony, melynek váltakozó vörös és fehér fényét még fél tízkor is kivehettük. A rettegett szelek

nem jöttek; hajónk csöndes imbolygással haladt tovább a halkan csobogó hullámok fölött s mi az *Ave Maris Stella* és az *O Sanctissima* édes dallamaival dicsőítvén égi Anyánkat, Máriát s hálálkodván az otthon érettünk imádkozó jó lelkek hathatós imájáért, 10 órakor nyugodtan lefeküdtünk.

***

Április 17-én (vasárnap), midőn Uránónk már a szoros értelemben vett *Földközi-tenger* hullámait szelte, már reggeli 4 órakor föltünt *Kréta* (Kandia) szigetének nyugati oldala, azé a szigeté, melyért 1897-ben annyi török és görög vér folyt. Hajónk e sziget közvetlen közelében haladt el: nyugati s aztán déli oldalán. Még a késő délutáni órákban is láttuk e hosszúra nyúlt, nagy sziget hegyeit, melyek különben egy megszakítás nélküli hegylánczolat benyomását tették reánk, melynek 2000—3000 m. magas ormait csupa hó borította. Gyönyörű látvány a nap sugaraiban csillámló e sok havas bércz, melyeken a hó csak augusztusban olvad el rövid időre. Ezen a szigeten járt tudvalevőleg szent Pál apostol is 64-ben s püspökül Tituszt hagyta itt.

Hajónk e napon ünnepi zászlódíszt öltött, mert 8 órakor *nagymise* volt a födélzeten, melyen a hajó 60 tagból álló személyzete is megjelent egyenruhában. A papokból álló énekkar gregoriánus éneket énekelt; úrfölmutatáskor mozsarat sütöttek el a matrózok. A délelőtt folyamán gyönyörködhettünk először delfinek játékában, melyek időnkint hosszú sorokban bukdácsoltak föl hajónk közvetlen közelében.

Délutáni 2 óra körül találkoztunk az Alekszandriából jövő Szemiramisz nevű nagy postahajóval; a hajók zászlóikkal üdvözölték egymást. Kréta szigete alatt a tenger már föltünően nyugtalankodott. A szél hosszú, mély, tarajos tetejű hullámokat barázdált haragoszöld vizében. Már a 3 órakor tartott *litánia* és *szentbeszéd* alatt többen rosszul lettek. A hullámzás rohamosan fokozódott; a hajó mint egy dióhéj tánczolt a tengeren, recsegett, ropogott; a sápadt arczok egyre szaporodtak, tántorogva siettek kabinukba, vagy ha azt idején el nem érhették, a hajó valamely zugába... Rövid idő mulva *az utasok fele már beteg volt.* Az orvos sietve nyújtott segélyt, vigaszt — mely nem használt. A nagy ringás, mely a Földközi-tengeren kikerülhetetlen, másnap reggelig tartott s az éjjelt a legtöbben keservesen élték át. Én is már 5 óra körül kénytelen voltam lefeküdni s gyötrődtem...

***

Április 18-án (hétfőn) későn keltem s fél nyolczkor félve ittam meg kávémat, utána pedig az orvos által nyújtott orvosságot. Ámde alig

mentem föl a födélzetre, le kellett sietnem kabinomba s hosszú küzdelem után leróni adómat a tengernek... De már 10 órakor talpon voltam s végighallgattam *Schindler* bécsi egyetemi tanár *előadását Egiptomról.* Látnivaló még semmi sem volt, mindenfelé csak víz, víz, mérhetetlen víz s ezen a hajónk által vágott útnak habzó hosszú vonala s a kissé felhős, de verőfényes ég. Sirályoknak semmi nyoma, mert a Földközi-tenger azon pontján voltunk, mely legtávolabb esik Európától és Afrikától. Erős vágy lepett már meg mindenkit, látni minél előbb szárazföldet, kiszállhatni végre-valahára Egiptom partjain.

Délután 6 óra felé járt az idő, mikor leírhatatlan örömöt okozott marsallunk figyelmeztetése, hogy láthatók már *Libia* partjai. A födélzetre tódult mindenki s távcsővel fölfegyverezvén szemét, nézte a lenyugvó nap sugarai által vörösre festett afrikai partokat. Az eddigi hűvös levegőt csakhamar igen meleg szellő váltotta föl, mely Afrika partjai felől szállt felénk. Előízelítője volt ez ama rendkívüli forróságnak (néha 45° C. = 36° R.), melyet később Egiptomban kiálltunk. Napnyugta után föltünően hamar sötét lett * s nemsokára föltüntek az alekszandriai világító-tornyok. A kikötőhöz közeledve, gyönyörű mécstengerként tünt föl *Alekszandria.* Hajónk fél nyolczkor vetett itt horgonyt, de az éjjelt a hajón töltöttük.

Április 19-én (kedden) már reggeli 5 órakor csaknem mindenki talpon volt s lázas sietséggel iparkodott föl a födélzetre gyönyörködni az első keleti város szokatlan és szép panorámájában, a sok hajóban, mely az éj folyamán a kikötőbe érkezett s az ide s tova futkosó bárkák czifra, színes ruházatú arabjaiban. Pompás regg volt s mi duzzadó kebellel élveztük a langyos, de üde levegőt.

Hálaadó-misénk alatt megindult hajónk a part felé, mert az este félórányira álltunk meg attól a rendkívül nagy kikötőben. Nyolcz órakor *Afrika* szárazföldjére léptem.

* Egiptomi tartózkodásom alatt ismételten tapasztaltam a déli tájak azon előttünk szokatlan tüneményét, hogy *alig van alkonyuk.* Ez ugyanis például Kairóban oly rövid volt, hogy napnyugta után alig félórával föltüntek az égen a nagyobb csillagok, mire csakhamar beállt a sötétség. E sajátságos tüneménynek természetes oka *a nap lenyugvásának irányában* keresendő. Az alkony vagy szürkület ugyanis mindaddig tart, míg a nap nem kerül 18 foknyira a látóhatár alá. Ezen pontig a mi éjszaki vidékünkön — a hol *rézsút* ereszkedik alá — *hosszabb* utat, hosszabb vonalat kell megtennie a napnak; a mihez természetesen *hosszabb idő* is kell, tehát tovább is tart az alkony. Míg a déli vidékeken, kivált a föld egyenlítője táján — a hol csaknem *függélyesen* merül a nap a látóhatár alá — *rövidebb* út után, tehát kevesebb idő alatt éri el a szürkület határának végpontját s így (15—20—25 perczczel) rövidebb ideig is tart az alkony s előbb áll be a sötétség.

II.

PORT-SZAIDTÓL JERUZSÁLEMIG.

Megérkezés Palesztinába. Partraszállás Jaffánál kedvező időben. Jaffa városa. Első hálaimánk a Szentföldön. Elindulás Jaffától vasúton. A sároni róna. Lidda. Ramlé (Arimatea) és a negyven vértanú tornya. Szedzsed. Der-Abán. Bittir. Vadi-Várd (a Rózsavölgy). Megérkezés Jeruzsálem falai alá. Bevonulás a városba és első hódolatunk a Szentsír-templomában. Elszállásoltatás. A szent város története nagy vonásokban.

Április 19—22-ig (keddtől péntekig) részint vasúton, részint kocsin, részint tevén és szamáron bejártuk Alsó-Egiptomot s megnéztük annak nevezetességeit, melyeket azonban nem szándékozom ebben a könyvben leírni. Hajónk eközben Alekszandriából *Port-Szaidba* ment, ott várt be minket. Április 22-én esti 9 órakor érkeztünk ide vasúttal s azonnal hajónkra szálltunk, melynek szalonja ez alkalommal pálmaágakkal, rózsákkal és transzparentekkel pompásan föl volt diszítve.

Estebédünk fél tizenegykor volt s eközben hajónk lassan megindult, elhagyta Afrika partjait, hogy egy új világrész, Ázsia felé vigyen, azon országba, melynél szentebbet vallási kegyeletünk nem ismer — Palesztinába, mely a szentség glóriájában ragyog zsidó és keresztény előtt az idők végeig.

Mire a födélzetre értünk, hajónk már messze a parttól hasította a tenger hullámait. Székembe dőlve utóljára gyönyörködtem az afrikai ég elragadó csillagsátorának szemléletében.

Éjfél lehetett már, mikor az egyre hűvösebb szellő miatt lementem kabinomba s belefeküdtem ismét abba az ingó-ringó ágyba, melytől az egiptomi pár napi szárazföldi bolyongásom alatt oly hamar elszoktam. Álom sokáig nem jött szememre. Így hát a fáraók országából hozott feledhetetlen emlékekkel foglalkoztam. Fejemben csak úgy zsongott a látott regeszerű világ sok tarka-barka képe. A hajó oldalába ütköző hullámok egyhangú csapkodása s a sokszorosan áttört vasablakom nyílásain sivító tengeri szél végre elaltatott.

Április 23-án (szombaton) megint korán keltünk föl mindnyájan. Ahogy kíváncsian a födélzetre siettem, társaim látcsővel fölfegyverzett szemüket már fürkészve jártatták a messze távolban. Égtünk a vágytól, minél előbb látni Ázsia partvidékeit.

Úgy 6 óra körül lehetett, mikor homályosan föltüntek *Judea hegyeinek ormai*, melyek láttára oly öröm tölté el szivünket, hogy nem egy zarándoktársam szeméből könyek peregtek. Nehogy mások megzavarjanak boldog örömömben, a födélzet egyik sarkába vonultam s a korláthoz támaszkodva szemléltem, hogyan bontakozik ki mindjobban a

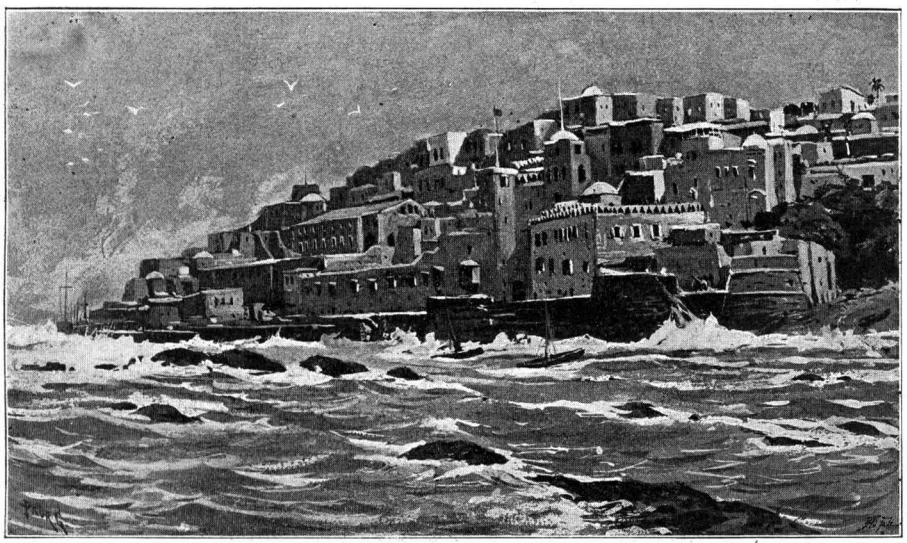

Jaffa.

szárazföld a tengerből, melynek eddig kékes hullámai itt már szép zöld színben ragyogtak.

Az egész délelőtt folyamán föltünően derült hangulat uralkodott hajónkon. Csak marsalljaink tanácskoztak ránczba szedett homlokkal: a Judeában töltendő hétnek programmját állították össze.

Úgy 10 óra tájban már az egész *sáron i partvidéket* láttuk s gyönyörködtünk a homoksivatagból kiemelkedő dombok lejtőire épített fehérlő *Jaffa* panorámájában.

E tengerparti város a világ legrégibb városainak egyike. Régen fönicziai gyarmat volt s neve *Jafó* vagy *Joppé* (= szép, t. i. város). Midőn Salamon király a Kr. előtti X. században Jehovának pompás templomot

építtetett Jeruzsálemben, az ehhez szükséges libanoni czédrus- és egyéb épületfákat *Hiram*, Tirusz királya, idáig úsztatta a tengeren, a honnan tengelyen szállították tovább Jeruzsálembe. Joppéba futott *Jónás* próféta Kr. előtt 800 körül, midőn Jehova azt parancsolta neki, hogy az asszíriai nagy világváros, Ninive, romlott lakóinak töredelmességet prédikáljon. Szökni akart e megbizatás elől és Tarzisba hajózni. Ámde az Ur ismeretes büntetése, illetve csodája által indíttatva később mégis elment Ninivébe s oly sikerrel prédikált ott, hogy az egész város megtért. Az evangéliumot itt *szent Péter* hirdette legelőször; itt támasztotta életre az istenfélő s a szegények iránt oly bőkezű Tabita asszonyt. Midőn pedig az apostolfejedelem, a ki csodatette után egy ideig Simon varga házában lakott, egy alkalommal a ház lapos födélzetén imádkozék, elragadtatásában sajátságos látomást nyert, melyből megértette, hogy ezután ne csupán csak zsidókat vegyen föl az Egyházba, hanem pogányokat is. És ime, még le sem szállt a födélzetről, már is megjelentek egy Czezareában állomásozó jámbor századosnak küldöttei, megkérni őt, menne e városba s keresztelné meg a századost és családját.

A középkorban, a keresztes háboruk idejében Jaffának, mint kikötőnek kiváló szerepe volt: sokszor ostromolták s a háború sokszor dühöngött falai körül. Napoleon 1799-ben rohammal vette be.

Épen háromnegyed tizenegy volt, mikor hajónk mintegy negyedórányira a parttól horgonyt vetett. Közelebb nem mehetett, mert Jaffának nemcsak hogy rendes kikötője nincs, hanem partvidékén sárkányfogakként egész sziklasereg emelkedik ki a tenger hullámaiból s még több lappang a víz alatt. Ezek miatt Jaffa már régóta *rettegett kikötő-hely*. Mert ha valamely hajó vagy bárka beleütközik e rémes szirtekbe, roncsokra törik s menthetlenül odavesz. Ép most is kandikált ki nem messze hajónktól egy nemrég elsülyedt orosz hajó két kéménye a tenger habjaiból; árboczát letörték már a bősz hullámok. A partraszállás tehát bárkákon történik; de viharos időben a kibárkázás is lehetetlen s ilyenkor a hajók fölmennek a Karmel alatt fekvő Kaifába s ott szállítják partra utasaikat. Európában az ilyen bajon már régóta segített volna a dinamit, ámde itt a török kormány élhetetlenségétől mi jó sem várható.

Mi, hála a jó Istennek, a legkedvezőbb időben értünk ide. Gyönyörű verőfényes nap; a szélnek semmi nyoma s a tenger csaknem tükörsíma. Vigasztaló volt ez kivált a hölgyekre, kiket egész úton aggasztott a gondolat: hátha vihar lesz Jaffánál.

Mihelyt megállt hajónk, a napbarnított, fürge arabok egész bárkarajjal közeledtek felénk. Óvatosan s bámulatos ügyességgel siklottak át a

tengerből kiálló sziklák közötti keskeny téren. Minthogy egy-egy bárkába csak 10—15 személy fért, elég hosszú ideig tartott társaságunk partraszállítása. Én néhány perczczel egynegyed tizenkettő után tettem a Szentföldre lábamat.

Fogadtatásunkra Jaffából ferenczrendi atyák jelentek meg, a kik a világító-torony irányában *Simon varga háza helyére* figyelmeztettek.

Mindannyian a partra jutván, vezetőink kisérete mellett szűk, piszkos s itt-ott lépcsős utczákon át a *ferenczieк templomába* mentünk. Ennek küszöbe előtt csókoltuk térdre borulva legelőször a Szentföld talaját. Belépve a templomba, leborultunk az Oltáriszentség előtt és hálát adtunk szerencsés megérkezésünkért. Oh, mily édes volt itt megköszönni jó Istenemnek, hogy beteljesedni engedé gyermekkori ábrándjaim legszebbikét s férfikorom vágyainak legszentebbjét; hogy részesített ama kegyelemben, mely után annyi ezer jámbor keresztény hasztalan sóvárog: kikötni e tengerparton s látni azt az országot, melyben lépten-nyomon egy-egy bibliai nagy alaknak emléke köszönt; bejárni azt a kiváltságos földet, melyet isteni Megváltónk egykor földi hazájául választott, a hol tanított, csodákat művelt s meghalt értünk a keresztfán... Oh, mily nagy különbség van a hatás között, melyet Egiptom és Palesztina a keresztény lélekre gyakorol! Egiptom pogány emlékei minden nagyszerűségük, bámulatraméltóságuk mellett hidegen hagyták szivemet; de a Szentföld keresztény emlékeivel találkozva s azok előtt elmélkedve, szivem fölmelegszik, lelkemben áhitatos érzelmek fakadnak, hitem szilárdul!...

A templomból kijövén, meglehetősen homokos úton a város éjszaki végén fekvő *Hotel Jerusálembe* siettünk, melynek német vendéglőse már izgatottan várt reánk az ebéddel. Az ebéd végén fölszolgált hitvány narancs kellemetlenül lepett meg s a vendéglőstől magyarázatot kértem s meg is kaptam: az idei első termés java már exportálva van Európába s így most itt a híres jaffainak csak az alja kapható.

Ebéd után szieszta nélkül a vonatra kellett sietnünk a nélkül, hogy megnéztük volna a nemesszívű *Tabita* egykori házának és sirjának helyét.

A *jaffa-jeruzsálemi vasútvonal,* mely 1892-ben nyilt meg, eddig az egyedüli egész Palesztinában és a vonat a 97 kilométernyi utat négy óra alatt teszi meg. A perronon elláttuk magunkat szomjoltóul a — leszólt hitvány narancsokból. Szerencsémre olyan elsőosztályú kocsiba kerültem, mely nem volt szakaszokra osztva s így kényelmesebben helyezkedhettem el benne. Mellettem egy három tagból álló angol család foglalt helyet; szintén zarándokok voltak.

Épen 2 óra volt, midőn vonatunk kirobogott a jaffai pályaaudvarból.

Délkeleti irányban megkerültük a várost, illetőleg az azt környező roppant kiterjedésű narancs-, czitrom-, szikomór-, gránátalma- és baraczkfa-kerteket, melyek óriási opunczia-kaktuszokkal vannak körülkerítve. Azután a *sároni síkságon* elterülő zöld vetéseken s egy föltünően zöldes vizű patakon áthaladva értünk a sároni róna végén fekvő *Liddába* (héberül *Lúd),* a hol szent Péter apostol az inaszakadt *Eneást* meggyógyítá. A IV. században püspöki székhely volt itt (Dioszpolisz) és 415-ben itt tartottak zsinatot a skót származású *Pelágiusz* eretneksége ellen. Ma Lidda körülbelül 7000 lakossal bíró város. Ezek közül mintegy 2000 nem-egyesült görög s körülbelül 100 katholikus; a többi mohamedán.

Utunk ezután szép rétek-, meglehetősen mívelt földek-, olajfa-erdők-s nagy kaktusz-területeken át vezetett *Ramlába,* mely várost Szolimán kalifa alapítá a VIII. században. Közelében (délnyugatra) van az úgy-nevezett *Negyven vértanú tornya.* Maradványa e rom a templomosok által a szebasztéi negyven vértanú tiszteletére épített templomnak. Liczinius császár ugyanis 320-ban az arméniai Szebasztéban állomásozó légiónak azt parancsolta, hogy a pogány isteneknek áldozzon. Negyven katona azonban ellenszegült a pogány császár követelésének, a miért arra ítél-tettek, hogy a kemény tél folytán befagyott mocsáron ruhátlanul szabad ég alatt töltsék a zord éjjelt, hogy megdermedjenek. A hősök Krisztusért bátran mentek a biztos halál elé. Az őrt álló katona egyszerre 39 angyalt lát 39 koronával az égből alászállani s míg e fölött álmélkodik, a negyven katona közül az egyik hűtlen lett Krisztushoz és a parton égő tűz felé menekült. Ezt látván az őr, megerősítve az Isten kegyelme által, maga vallja meg Krisztust s a hűtlen katonának helyét elfoglalván, szintén hősi halált szenved hiteért. E negyven vértanú ereklyéinek egy része Konstanti-nápolyba került, másik része pedig Ramléba hozatott. Később a moha-medánok mecsetté (fehér mecset) alakították át e templomot s Mohamed negyven társával hozták vonatkozásba.

A ferenczieknek már 1296. óta van itt kolostoruk, melynek temploma arimateai József és Nikodemus tiszteletére van szentelve, azon két jámbor és tudós férfiúéra, a kik Üdvözítőnk szent teteme tisztességes eltakarítá-sáról gondoskodtak. Ramlé ugyanis némelyek szerint a régi *Arimatea* helyén épült, a hol Jézusnak ama két tanítványa született. Napoleon itt is megfordult seregével 1799-ben. De a francziák elvonulása után a moha-medánok hatalmukba ejtvén a kolostort, kirabolták, a barátokat pedig kegyetlenül lemészárolták. A mai város lakosainak száma körülbelül 8000; kétharmada mohamedán, mintegy harmada nemegyesült görög s talán 100 katholikus.

Ramlétől déli irányban eleintén mocsaras síkságon, azután pedig — jobbra hagyván a hajdani *Ekron* (a filiszteusok öt fővárosának egyike) helyén épült kis *Akirt* — egyre hegyesebb vidéken át értünk *Szedzsedbe* s innen a szárári völgyben fekvő *Der-Abánba*, a hol Júda hegysége kezdődik. E két állomás közelében van *Száráa*, a filiszteusok elleni hőstetteiről híres *Sámson* születési helye, a hol az izraeliták e csodás alakja el is van temetve; tovább *Ain-Semsz*, mely azonos az ó-szövetségi *Bét-Semessel*,

Ramlé.

Részlet a Juda-hegységből (a Jaffa-Jeruzsálemi vasút mentén).

Lidda.

hová a gyönge Héli főpap alatt a filiszteusok által elrablott frigyszekrényt *Sámuel* alatt ismét visszahozta két szabadjára bocsátott borjas tehén.

A kietlen, kopár és zord judeai hegységben ezután csaknem egyenes keleti irányban szűk sziklavölgyek és völgykatlanokon át folytattuk utunkat *Bittirbe* (a hajdani *Béter)*, melynek romban heverő erődje eszembe juttatta a zsidók utolsó kétségbeesett, de sikertelen lázadását Hadrián császár alatt 135-ben a rómaiak ellen. A fölkelés élén a *Bar-Kochba* (= a csillag fia) nevű ál-Messiás állott, kit, miután Béter ostrománál

elesett s a zsidók politikai szabadságukat mindenkorra elvesztették, *Bar-Kozebának* (= hazugság fia, csalás fia) neveztek el. A rabbik értesítése szerint Béterben annyi zsidóvér folyt, hogy a várból csorogva hullt alá a völgybe.

Angolaink a Jaffánál folytatott rövidke társalgás után csaknem szótlanul ültek s hol a vidék szemléletébe merültek el, hol jegyeztek, hol meg rajzoltak, de mindezt a legnagyobb egykedvűséggel tették. Midőn a mellettem ülő kevésbbé fiatal hölgy naplójába — elég indiszkréten — egy pillantást vetettem, láttam, hogy meglepő híven vetette papirra egyik föltünőbb hegyi vidék konturáit.

Bittirtől nem messze egy fűvel s tarka virágokkal benőtt nagyobb völgybe értünk, melynek kellemes balzsam- és menta-illata üdítőleg hatolt be kocsink ablakain. Itt találkoztunk ismét olyan idomtalanul hosszú s lelógó fülű fekete kecskenyájakkal, milyeneket Afrikában sokszor láttunk.

A *Vadi-Várdba* (= Rózsavölgy) érvén, — melyben az úgynevezett Fülöp-kutat mutatják, ahol Fülöp diákonus az etiópiai királyné kincstartóját megkeresztelé, — váratlanul azzal a kedves hírrel lepett meg vezetőnk, hogy félóra mulva Jeruzsálemben leszünk.

Miután a Rózsavölgyben egy rózsafüzér elmondásával az Istenanya hathatós oltalmáért folyamodtunk, sovár szemeink már csak Jeruzsálemet keresték, epedve várván ama boldog pillanatot, mikor legelőször tárul szemeink elé a szent város látképe. Ámde vonatunk még mindig tekervényes mély völgyekben folytatá kígyózó útját, Júda sziklás bérczei még mindig eltakarták előlünk Jeruzsálemet.

Végre azonban hosszú, tompa fütty hasítá át a néma völgyet, vonatunk meglassítja futását... szent megilletődés szállja meg keblünket... szivünk hevesebben dobban... a boldogság könyűi csordulnak ki szemeinkből... néhány pillanat és egy hirtelen kanyarodással... *Jeruzsálem* falai alatt termettünk.

Keresztes vitézek! Ti a legdicsőbb dologért harczoló hős daliák, ti a középkori romantika legtiszteletreméltóbb alakjai, kiket rajongóknak mond az anyagiságba merült s az eszményiért hevülni nem képes, a vallási ideálok iránt érzéketlen modern kor: én értem, mert érezém azt a lelkesedést, mely hajdan titeket lángra gyújtott; most ízlelém azt az örömmámort, mely akkor szállta meg kebleteket, midőn legelőször megpillantottátok Jeruzsálem falait Júda bérczéről...

Az *indulóház*, mely meglepően igénytelen és kicsiny, a város falain kívül, annak délnyugati oldalán, a hajdani *Refaim-völgyben* van, mintegy

negyedórányira a Jaffa-kapútól. Épületére az állomás neve arab és latin betűkkel van írva.

Épen 6 óra volt a jeruzsálemi idő szerint, midőn a perronon rendezkedtünk, hogy proczesszionaliter fölvonuljunk a városba és pedig egyenesen annak legnagyobb szentélyébe, a Golgotát (Kálváriát) is magában foglaló *Szentsír templomába.*

A menet valóban impozáns volt. Elül vitték a Szentföld czímerével * ellátott fehér zászlónkat, mely után a papok rokétumban s birétumban, ezek után pedig a világi férfiak és nők következtek. Az úton fölváltva hangosan imádkoztunk és énekeltünk, de a nagy öröm és túláradó boldogság okozta zokogás nem egyszer szakította meg imánkat s énekünket. Mily soha nem tapasztalt érzelmek ébredtek föl lelkemben, mit éreztem szivemben ez alkalommal, azt hiába próbálnám leírni. Csak azt tudom, hogy éltem utolsó lehelletéig sem feledem el az örökké emlékezetes bevonulás megható pillanatait.

A *Montefiore-féle zsidótelepnél* a házak előtt, azok erkélyein és lapos háztetőin, úgyszintén a város nyugati fala melletti út mentén mindenütt kiváncsi és bámészkodó csoportok, férfiak, nők, gyermekek fogadtak és kisértek.

Mikor a *Jaffa-kapún* át beléptünk a szent városba, a nap leáldozófélben volt.

Mit képzel a jámbor hívő Jeruzsálemről, mely szent a kereszténynek, szent a zsidónak és szent a mohamedánnak — és mit kellett nekünk itt már kezdetben tapasztalnunk!... Szűk, botrányosan ronda, bűzös, rendetlenül lépcsőzött s itt-ott átboltozott utczákon át, gyanús alakok között elhaladva értünk a *Szentsír-templomához.* Valami kimondhatatlan édesfájó érzéssel léptük át déli főkapujának küszöbét s itt porba omolva szent áhítattal csókoltuk szentelt talaját. Azután pár lépéssel beljebb mentünk a gyönyörűen kivilágított templomba s Üdvözítőnk *megkenetési kövénél* térdre borultunk s imádkoztunk. Ezt is megcsókolván, a kupolás templom közepén álló és kívülről számos színes lámpával megvilágított *Szentsír-kápolna* elé vonultunk, a hol egy ferenczrendi atya igazán szép és lelkesen elmondott német beszéddel üdvözölt bennünket. Ezután bűnös voltunk érzetében szent félelemmel s áhítatos tisztelettel bementünk egyenkint a *Szentsír-üregbe,* melyben két ezredév előtt a világ Megváltójának szentséges teste feküdt s melyből harmadnapon, legyőzvén a halált,

* *A Szentföld czímere* fehér alapon ötös vörös kereszt, mely Megváltónk öt szent sebét jelképezi.

diadalmasan föltámadt. Oh, mily édes lett volna itt, e kicsiny szentélyben, távol a nagyvilág zajától, szent elmélkedésbe merülve, üdvözítő Istenemet hosszasan, zavartalanul imádni!... Ámde sokan lévén s az idő is már előhaladván, a könyeinkkel áztatott *Szentsír* csókolása után a templom előtti térre kellett sietnünk.

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy mielőtt kimentem a templomból, közvetlen közelemben magyarul mondja valaki: «Ezek németek». Idegen világrészben rendkívül jól esett az édes magyar szó, de legott fölvilágosítottam hazámfiát, hogy van ám közöttünk néhány magyar is. Ez meg őt örvendeztette meg. Kérdésemre, honnan s mikor került Jeruzsálembe? Azt felelé: Budapestről, s hozzátevé, hogy már több év óta lakik itt s hogy van ám közel ezer magyar Jeruzsálemben, de nagy része magyarországi zsidó.

Mikor szállásunkra tértünk, már csaknem besötétedett. Társaságunk egyik fele a ferenciek *Casanuova* zarándokházába ment, én pedig a másik felével a Via Dolorosa mentén (a III. stáczió közelében) fekvő *osztrák-magyar zarándokházba* (hospiczium) kerültem, melyet a boldogult *Rauscher* bíbornok és bécsi herczeg-érsek alapított 1863-ban.

Katonás toalett után kimentem a hospiczium terrasszára, a hol a Szentsír-templom kupoláján remek látvány ragadta meg figyelmünket. A fölötte álló kereszt ugyanis számtalan mécscsel gyönyörűen ki volt világítva és misztikusan ragyogott Jeruzsálem éjjelének sötétségében . . .

Félkilencz körül vacsorára hívtak a földszinti tágas ebédlőbe. Itt valahára megint egészen európai ételeket kaptunk s hozzá a hospiczium saját termésű kitünő, de túlerős fehér borát ittuk.

Vacsora után a házikápolnában *esti áitatosság* volt. A szép és orgonával is bíró nagy kápolna főoltára szalczburgi márványból készült; a szent Családot ábrázoló oltárképét a megboldogult Kupelwieser, jóhirű bécsi templomfestő festette. Tőle való a kalocsai székesegyház főoltárképe is.

A kápolnából néhányan kimentünk még a hospiczium előtti hűs kertbe. Az illatozó virágok között magányosan sétálván, lelkem önkénytelenül elmerengett ez ősi város multja fölött. Képzeletem századokat, évezredeket futott át néhány röpke percz alatt... Látom lelkemben Melkizedeket, ki Ábrahám pátriárka korában (Kr. e. 2000 körül) királya e városnak, melynek akkori neve *Sálém* (= béke). Elvonulnak lelkem előtt a harczok, melyekben a város a jebuzeusok kezébe kerül s tőlük *Jebúsz*-nak neveztetik. Később Dávid király végleg elfoglalja tőlük a Kr. előtti XI. században s ekkor *Dávid városának* hívják, utóbb azon-

ban, tekintettel ősrégi nevére, a *Jeruzsálem* (héberül *Jerusalájim* = a béke lakása) nevet kapja. Látom, mint szépül, nagyobbodik s virágzik és mint lesz a zsidók országának fővárosává * s így politikai és vallási központjává; mint emelkedik Moria-hegyén Jehova tiszteletére Salamon nagyszerű temploma, mint vétetik körül falakkal. Hallom a szent hajdan prófétáinak jövendöléseit az égből jövő Messiásról, ki majd boldogabb kort, új világrendet alkot... Tekintetem azonban váratlanul komor képen akad meg: az ország népe romlik, hűtelen lesz Jehovához s íme jő, a minek jönnie kell, a büntető Isten ostora, Kr. e. 722-ben Asszíria felől, mely elpusztítja Izrael országát; később Kr. e. 588-ban Babilónia felől, Nabukodonozor királylyal, a ki Jeruzsálemet szentélyével együtt lerombolja s a népet fogságba hurczolja, a hol hetven évig sínylődik. E megalázás megnyitja a nép lelki szemeit s a javulás útjára tér. S ime Jehova népét ismét visszavezérli hazájába, Jeruzsálem ujra fölépül.

Ezután viszontagságos századok derűs-borús napjai vonulnak el lelkem előtt, melyek végén a város hallatlan megtiszteltetésben részesül: a megtestesült Istenfia jelenik meg népe között; tanítja, hivogatja, föl akarja magasztalni, keblére ölelni. De hasztalan... Hálátlanul visszautasíttatik. Hallom annak fenyegető, megrázó jóslatát, ha Jeruzsálem konokul meg nem ismeri látogatása idejét. És elborzadok a legiszonyúbb jelenettől: Jeruzsálem keresztre szögezi Megváltóját a Golgotán... Alig múlik el pár évtized, vészes felhők tornyosulnak a város egén. Beteljesedik az Istenember jóslata: Titusz római hadvezér 70-ben lerombolja Dávid városát és királyi gyöngye, a nemzet szemefénye, büszkesége, Jehova tem-

* Palesztina a századok folyamán sokféleképen volt fölosztva. 1. Így a honfoglaló Józsue idejétől a zsidók 12 nemzetsége szerint *12 kerületre* vagy *törzsre,* melyek közül 2½ a Jordán keleti, a többi pedig annak nyugati vidékén terült el. — 2. Salamon király halála után (Kr. e. 975.) e fölosztás megszünt s az ország politikailag és vallásilag két részre bomlott: a déli és kisebb *Júda királyságát* képezte a legitim dinasztia alatt Jeruzsálem fővárossal; az éjszaki nagyobb pedig *Izráel királyságát* Szikem, később Tircza s aztán Szamaria fővárossal. — 3. A babilóni fogság után (Kr. e. 536.) lassankint új fölosztás lépett életbe, melyet Jeruzsálemnek Kr. u. 70-ben történt pusztulásáig a rómaiak is megtartottak, tehát Krisztus Urunk idejében is érvényben volt. E szerint Palesztina négy tartományra oszlott. A Jordántól keletre fekvő *Pereának* hivatott s több kerületből állt. A Jordán nyugati oldalán elterülő déli tartomány, mely Idumeát is magában foglalta, *Judeának,* a középső *Szamariának,* az éjszaki pedig *Galileának* neveztetett. Galilea délire és éjszakira oszlott; az éjszakit «pogányok Galileájának» is hívták, mert benne sok (sziriai és fönicziai) pogány lakott.

A későbbi századok folyamán ismét ujabb és ujabb fölosztásokat találunk Palesztinában. Ma a török közigazgatás legujabb rendelkezése szerint Palesztina Sziriával együtt (arabul közös néven *es-Sám*) *hat kerületre* van fölosztva, melyek nevei a következők: Jeruzsálem, Beirút, Zúr, Aleppo, Libanon és Szurija (= Sziria).

ploma is elhamvad... Mintegy hatvan év után egy kalandor, Bar-Kochba (= a csillag fia), ki magára alkalmazza az Írás szavait: «csillag támad Jákobból», a szabadság és állami önállóság visszaszerzésének reményében föllázad a maroknyi néppel a hatalmas Róma ellen... De a zsidók Jeruzsáleme most végkép megsemmisül s népe szerteszóratik a világban.

A szent város helyén lassankint *Aelia Capitolina* pogány város épül, mely Nagy Konstantin császár idejében, 313-ban végre kereszténynyé lesz s visszanyeri a régi *Jeruzsálem* nevet.

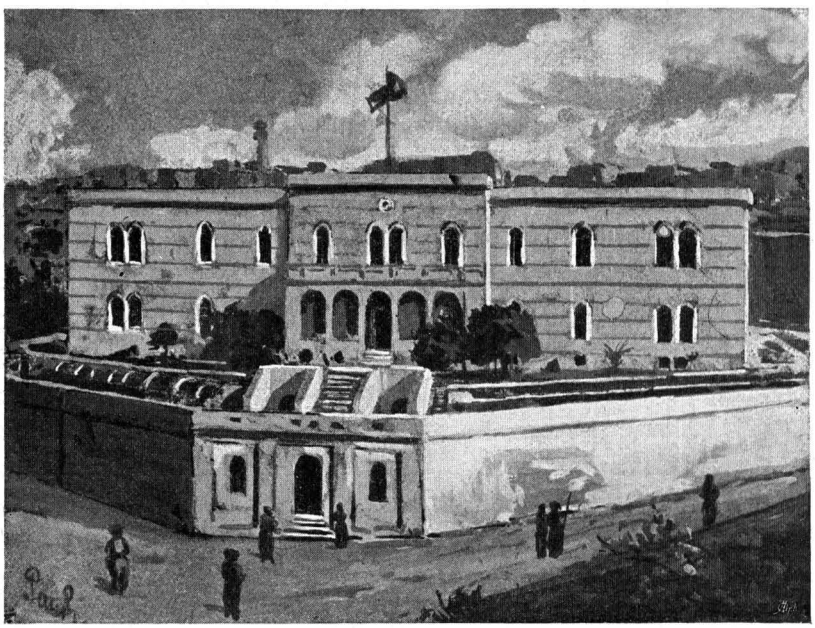

Az osztrák-magyar zarándokház Jeruzsálemben.

De, fájdalom, 637-ben a mohamedán arabok birtokába jut, 1086-ban pedig a szeldsuki törökök martaléka lesz, a kik kegyetlenkednek a kereszt híveivel s a messze földről idevándorló zarándokokkal. A Nyugat híveinek lelke sajog, szive vérzik, hogy immár nem illethetik többé csókjaikkal Palesztina szentelt földjét... De egyszerre látom, miként dagasztja hősök keblét a szent eszme: visszavívni az istentelen pogánytól, mit durva kézzel elrabolt. Látom a keresztes vitézeket száguldani napnyugatnak tájiról... Harczba szállnak a Szentföld birtokáért és Jeruzsálemet hősi küzdelmek közt elfoglalván 1099-ben, megalapítják a jeruzsálemi királyságot.

De alig száz év után ismét gyászba borul Jeruzsálem ege... Szaladin szultán 1187-ben mindenkorra elhódítja a kereszténytől... Két évszázad

Palesztinai keresztény nő.

után (1387.) az egiptomi mamelukoké lesz; míg végre 1517-ben I. Szelim alatt az ozmán törökök birtokába jut s a keresztény fejedelmek bűnös közönye miatt a mai napig azok járma alatt nyög, hanyatlik, végső pusz-

tulásnak indult, hacsak ennek a Nyugat keresztény fejedelmeinek föllobbanó áhitata valamikép útját nem állja, visszaszerezvén Palesztinát a keresztények számára, kiket egyedül illet az meg jogosan a megváltás perczétől fogva.

Az idő már jó későre járt, mikor fölocsúdtam merengésemből; már minden lecsendesedett. Kifáradt elmével mentem föl emeleti szobámba s nyugalomra hajtottam fejemet kényelmes mennyezetes ágyamban, mely a Kelet veszedelmes szunyogai ellen köröskörül be volt vonva fehér fátyollal.

Beduin anya gyermekével.

III.

ELSŐ NAP JERUZSÁLEMBEN.

Szent Anna temploma és a Betezda-tó. A Szentsír templomának története és leírása. Látogatás a jeruzsálemi pátriárkánál és a Szentföld őrénél. Sion hegye. A czitadella (Dávid király vára). A Hippikusz-, Fazaél- és Mariamne tornya. Id. szent Jakab temploma. Az örmények nagy Jakab-kolostora és apáczazárdája (Annás háza). Keresztény temetők. Az örmények sionhegyi zárdája és Szalvátor-temploma. Az utolsó vacsora termének (czönákulum) helye és Dávid király sírja. Szent János evangelista háza, melyben a bold. Szűz meghalt. Gallicantus. A Sion-nővérek Ecce homo-temploma és zárdája.

APRILIS 24-én (vasárnap) kora reggel első útam a Via Dolorosa végén, illetőleg a Szent István-kapú s az úgynevezett Omár-mecset közelében levő *Szent Anna-templomba* vezetett. Itt mutattam be hét óra után legelőször a szentmise-áldozatot Jeruzsálemben, tehát abban a városban, hol azt kétezer év előtt maga e legszentebb áldozat szerzője mutatta be s az idők végeig bemutatni rendelé.

E nevezetes templom azon a helyen épült, hol, a hagyomány szerint, a boldogságos Szűz szüleinek, szent Joachimnak és szent Annának háza állt s hol Mária leányuk született s növekedék, míg a templom szüzeinek sorába fölvették.

Az első templomot itt már *Eudokszia,* II. Theodozius császár neje építteté az V. században. A *keresztesek* bazilikává alakították át a XI. században s melléje női zárdát is építettek. Ámde *Szaladin* szultán 1102-ben a templomot mecsetté, a zárdát pedig iskolává változtatta át, a mely a későbbi századok folyamán rombadőlt.

A jelen század közepén e drága szenthely ismét a keresztények birtokába került. — *Abdul Medzsid* török szultán ugyanis 1856-ban III. Napoleonnak ajándékozá azt a krimi háborúban nyújtott támogatásért. A franczia kormány eltávolítván a romokat, a keresztesek ez egykori templomát román izlésben s bizanczi motivumokkal szépen restauráltatta s azután átengedé az *algiri misszió-kongregációnak,* mire Lavigerie bíbornok (1876.) ide küldé az afrikai *fehér atyákat* (Pères blancs), kik itt

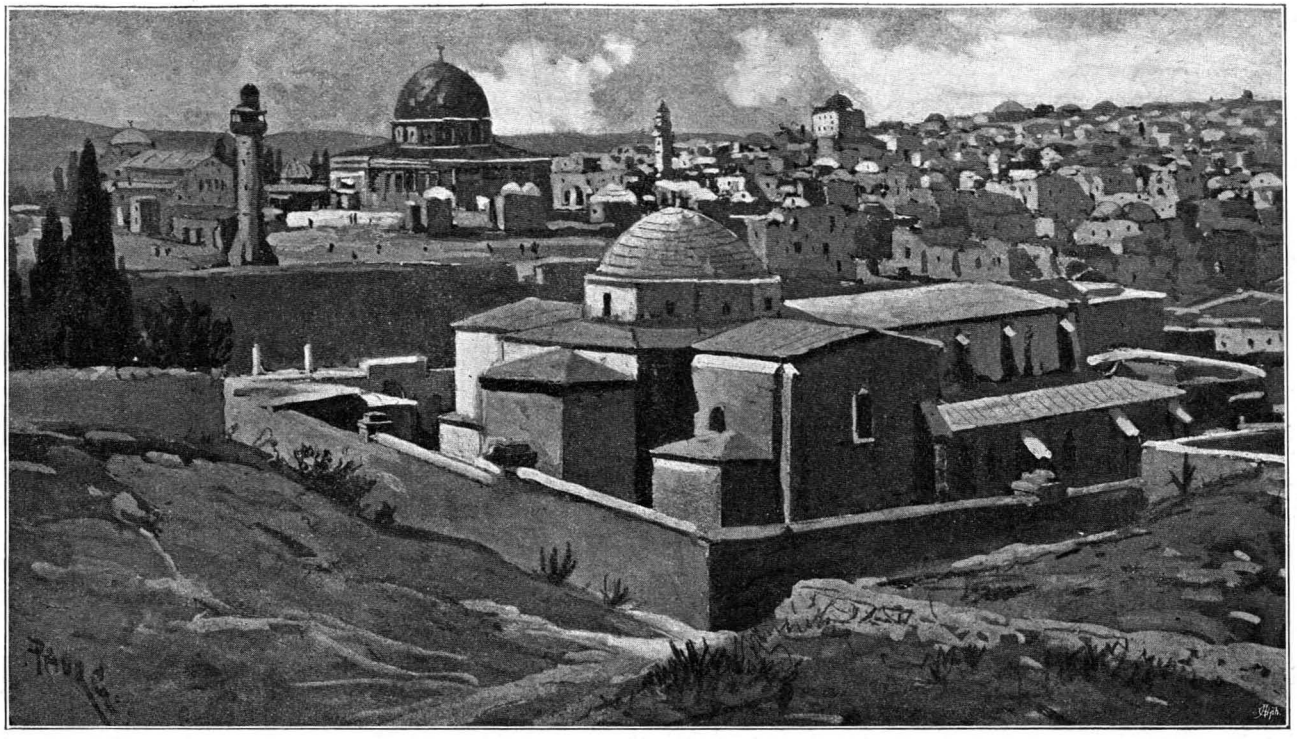

Jeruzsálem a szent Anna templomától (háttérben a szikla-dóm, Omár-mecset).

nemcsak az istentiszteletet végzik, hanem a templomhoz épített szemináriumban a görög-katholikus klérus kiképeztetésén is fáradnak.

Ez igazán csinos templom, mely ma nagyságra nézve Jeruzsálem második temploma, 20 méter széles és 36 méter hosszú. Három hajóra oszlik s egy kereszthajóval is bír. A déli oldalhajóból húsz lépcső vezet le a természetes *sziklakriptába*, melyben a *boldogságos Szűz születési helyén épült oltáron* misézhettem. Ugyane kriptában mutatják *szent Anna* és *szent Joachim sírhelyeit* is.

A fehér atya, a ki szivesen kalauzolt és magyarázott meg mindent, ezután elvezetett az intézet kis *muzeumába*, a hol igen érdekes ókori zsidó tárgyakat láttam, melyek archeologiai szempontból a biblikusok kiváló figyelmére méltók.

Legkiválóbb archeologiai nevezetessége azonban e templomnak a *Betezda-tó*, melyre a templom udvarának nyugati részén eszközölt ásatások alkalmával 1888-ban bukkantak. Addig az úgynevezett Omár-mecsettől éjszakra fekvő *Birket-Izraint* tartották ama tónak. De a Szent-Anna-templom telkén fölfedezett földalatti tónak nemcsak helyzete, hanem az itt talált oszlopcsarnok maradványai, kamrák s egyéb leletek kétségtelenné tették, hogy ez az igazi Betezda-tó, melyről János evangelista V. fejezetében szól s a hol Jézus a 38 év óta betegeskedő inaszakadtat csodálatosan meggyógyítá. Ez az evangéliumi részlet a tó fölött tizenkét nyelven van kifüggesztve s ezek között nagy örömömre a *magyart* is láttam. A tó hossza mintegy 40 méter, szélessége még nem állapítható meg, mert az ásatások még nincsenek befejezve. Az ásatások folytatásához néhány szomszédos háztelek megvásárlása is szükséges volna. Vize egészen tiszta és hideg. A tóhoz levezető lépcsők a keresztesek idejéből valók s ezek mentén tisztán kivehető egy régi templom apszisa is.

Az udvaron, — a hol a fehér atyák alapítója, Lavigerie bíbornok szép mellszobra díszeleg, — egyéb régiségek között kivált e tónak Krisztus-korabeli oszlopcsarnokából megmaradt egy teljes oszlop és két egészen ép oszlopfej ragadta meg figyelmemet. Előzékeny vezetőmtől megtudtam, hogy mihelyt az ásatásokat befejezték, franczia nyelven megírják történetét és eredményeit.

Otthon megreggelizvén, megírtam s útnak indítottam hazámba a képes levelező-lapok első ázsiai raját. Azután pedig elindultunk Jeruzsálem legfontosabb keresztény szentélyének, a Kálvária-dombot (Golgotát) és Krisztus Urunk sírját magában foglaló *Szentsír-templom* tüzetes megtekintésére, melyet a görögök *Anásztazisznak*, az arabok pedig *Kijamének* hívnak (mindkét szó jelentése: *föltámadás*).

Ez örökké emlékezetes két hely Krisztus idejében a városon *kívül* feküdt ugyan, de mivel a lerombolt város későbbi ujrafölépítésekor az kissé éjszak-nyugati irányban lett kiterjesztve, azok a város falain *belül* kerültek.

E kiváló szentély *történetéből* s az azt ért katasztrófák hosszú sorozatából röviden csak a következőket emelem ki.

Hogy kezdettől fogva kegyeletes tiszteletnek tárgya volt a jámbor keresztények előtt, az, ha nem bizonyítanák is a Szentírás és a történelem lapjai, magából a dolog természetéből is világos. Hogy pedig e szent helyek ismerete nem enyészett el Jeruzsálemnek 70-ben történt pusztulása által, az — egyebektől eltekintve — abból is következik, hogy *Simon*, Jeruzsálem második püspöke,* a Pellába menekült keresztényekkel nemsokára ismét visszatért Jeruzsálembe s még mintegy harmincz esztendeig maradt életben s tisztelte azokat híveivel.

Hadrián császárnak a II. század első felében ugyan az volt a czélja, hogy e szent helyek emlékét elfeledtesse s ez okból földdel s törmelékkel takartatta be, a Szentsír helyére Vénus szobrát állíttatá s a fajtalanság e bálványának ugyanott templomot is építtetett. Ámde a szent helyek ez istentelen meggyaláztatásával épen ellenkezőjét érte el annak, a mire törekedett: nem akarva is hozzájárult a keresztények két legszentebb helyének biztos megőrzéséhez.

Midőn ugyanis *Konstantin* császár a IV. század elején kereszténynyé lett, az Üdvözítő halálának és sírjának helyét ismét föl akarta magasztalni. A császár anyja, a már 80 éves buzgó *Ilona* személyesen utazott Jeruzsálembe, hogy a pogányság által megszentségtelenített Golgotát és a Szentsírt megtisztítsa. És fáradozását a legfényesebb siker koronázta. Mert midőn *Makáriusz*, az akkori jeruzsálemi püspök segélyével a törmeléket és romokat onnan elhányatta, rábukkant a sziklára, melyben Krisztusnak sírürege** egészen épen volt látható, sőt midőn a Golgota

* Jeruzsálem első püspöke, *ifj. Jakab*, az Úr unokatestvére volt, a kit a zsidók fanatikus főpapja, Anánusz, mert nem akarta megtagadni Krisztust, agyonkövezteteti 62-ben. Utána fivére, *Simon* következett, a ki 107-ben Traján császár alatt keresztre feszíttetett 120 éves korában.

** Nem tartom fölöslegesnek itt, bár csak néhány szóval elmondani a régi zsidók temetkezési módját, illetőleg *sírjainak alakját*. Rendesen hegyek oldalába vésték azokat és sírkamrával látták el. E kamrákban vagy kriptákban négyféle módon készítették el a tulajdonképeni sírokat. I. Vagy a kamra falaiba embernagyságú s fél méter magas és széles üregeket vésték, melyekbe vízszintesen betolták a holttestet, még pedig valószinűleg lábbal befelé. Ezeket *toló-síroknak* szokás nevezni. — II. Vagy a kamra falával párhuzamosan s a talajtól 60—80 czentiméter magasságban egy két méter hosszú s fél méter széles

közelében a szent kereszt után kutatott, egy cisztérnában három keresztet, a szent szegeket és Krisztus keresztfóliratát is megtalálta. De mert nem tudták, melyik a három közül Üdvözítőnk keresztje, Makáriusz püspök — bizonyára isteni sugallatra — előzetes ima után egy halálosan beteg elkelő asszonyt érintett azokkal a császárnő és sok nép jelenlétében. Az első kettő semmi hatást sem eredményezett, de mihelyt a harmadikkal érintették, az asszony legott visszanyerte egészségét. E nyilvánvaló csoda után mindenki előtt kétségtelen volt, hogy ez a harmadik Krisztus Urunk igazi keresztje.*

Ezek után a jámbor császárnő, kinek neve annyi keresztény emlékhez fűződik Palesztinában, a Szentsír, a Golgota és a keresztföltalálás helyére fiával egyetértőleg *nagyszerű bazilikát* építtetett, mely a VIII. századig középpontja volt a palesztinai keresztény kultusznak s a világ minden tájáról vonzotta oda a keresztény zarándokok ezreit. Ámde 614-ben a II. Chozroeszszel betörő *perzsák* elfoglalván Jeruzsálemet, a sereggel jött sok ezer zsidó barbár módon elpusztítá a Szentsír templomát.** *Modesztus* jeruzsálemi püspök azonban, habár kisebb mértékben, 616—626. újra fölépíté azt.

A mohamedán *arabok* 636-ban elfoglalván Jeruzsálemet, a szentélyt megkímélték; de háromszáz év után, 936-ban, főként pedig 960-ban,

padkát s e fölött íves boltozatot faragván ki, e sziklapadra helyezték a holttetemet. E sírokat *padka-síroknak* nevezzük. — III. Vagy pedig az ilyen fülkében a lapos sziklapad helyett teknőalakú mélyedést vágtak ki s belehelyezvén a halottat, a sírt kőlappal borították be. Ezeket a sírokat alakjuktól *teknő-síroknak* hívjuk. — IV. Végre a mi sírjainkhoz hasonló gödröt is ástak a talajba s lebocsátván a holttestet, szintén kőlappal zárták el. Ezeket *gödör-síroknak* nevezzük.

Néha az egyik kamrából szűk folyosót vésték a sziklába s annak végén ujabb kamrát csináltak, a hol ismét az előbbi módok valamelyike szerint temették el halottaikat. Így a sírok néha mélyen belenyúltak a hegy gyomrába. A sírkamrák nyilását nagy kőlapokkal zárták el, nehogy sakálok, hiénák s egyéb ragadozó állatok, vagy esetleg gonosz emberek a tetemekhez férkőzhessenek.

Megváltónk sírja az evangéliumok leírása szerint *teknő-sír* volt és sírkamrája előtt még egy kis előkamrával is bírt. Magánsír volt, mert eredetileg arimateai József a maga számára vájatta azt a Golgota nyugati lábánál elterülő kertjében egy szikladomb oldalába. De átengedvén azt az isteni Mester szentséges holtteste számára, innen pár lépésnyire ujabb sírt (gödör-sírt) vágatott a sziklába, melybe Nikodémussal együtt temetkezett.

* Szent Ilona a szegeket és a kereszt egy részét fiának küldé Konstantinápolyba; egy másik részecskét a keresztfölirattal később magával vitt Rómába; de a legnagyobb részt ezüstbe foglalva Makáriusz püspöknek adá át megőrzés végett.

** Ugyanekkor a *szent keresztet* is elrabolták a perzsák, mely tizennégy évig maradt birtokukban; 628-ban azonban Herakliusz kelet-római császár több csatában megvervén őket, visszaszerezte tőlük a szent keresztet is és diadallal hozván azt Jeruzsálembe, saját vállán vitte föl a Kálváriára.

e templom vak dühöknek mégis áldozata lett. Miután pedig a keresztények azt részben ujra fölépítették, *Hakem*, Egiptom kalifája s a keresztények esküdt ellensége 1010-ben földig lerombolta. Néhány évtized után azonban *Nikéforusz* patriárka Konstantinus Monomachus, bizanczi császár támogatásával ismét fölépíté.

A *keresztesek* megalapítván Palesztinában a keresztény uralmat, a Szentsír templomát sem eléggé tágasnak, sem a hely szentségéhez méltóan díszesnek nem találták. Azért a nyugati keresztények segítségével nagyszerű román ízlésű templomot építettek oda 1103—1130. között, mely 1149. julius 15-én lett nagy ünnepélyességgel beszentelve. Ennek alapfalai és lényeges részei, melyek a mai templommal azonosak, még ma is tanúskodnak a keresztesek hitéről, jámborságáról s az akkori keresztények áldozatkészségéről.

A jelen század elején, 1808-ban *tűz* támadt e templomban, mely elpusztította a rotunda kupoláját. A tüzet minden valószinűség szerint a nemegyesült görögök (oroszok) gonoszsága és fanatizmusa okozta, kik már régóta áhitoznak a Szentsír birtoka után. A kupola alatt álló Szentsír-kápolna azonban, daczára, hogy kis kupolájának ólomteteje elolvadt, a benne levő összes tárgyakkal együtt csodálatos módon egészen épen maradt. Minthogy a ferenczíek, a kik a Szentsír őrei és gondozói, a Nyugat kereszténveinél nem részesültek kellő anyagi támogatásban, ezt a *nemegyesült görögök* fölhasználták arra, hogy, különösen orosz pénzzel, a kupolát két év alatt ők építsék föl fölületesen s ekkép magára a Szentsír templomára is jogot formáljanak s azóta mind nagyobb erőszakossággal érvényesítik bitorolt hatalmukat a kereszténység e drága szentélyében. Midőn pedig a kupola nemsokára roskadozni kezdett, *III. Napoleon*, nem annyira vallási, mint inkább önző politikai okokból, *II. Sándor* orosz czárral 1868-ban megujíttatta azt, mely munkálat összesen három millió frankba került.

Krisztus Urunk halálának és sírjának helye a mondottak alapján kétségtelenül egészen hiteles. Hisz nem is képzelhető, hogy a keresztények ez annyira szent és drága helyeinek igazi fekvése valaha feledésbe ment volna. A rendkívüli tisztelet, melyet kezdettől fogva tanusítottak irántuk, oly híven megőrizte azokat, a hagyomány oly szakadatlanul tanúskodik valódiságuk mellett, hogy nincs az ókori történelemnek emlékezetes helye, melynek fekvése ily kétségtelenül bizonyos volna.

E történeti bevezetés után végigvezetem a szíves olvasót a kereszténység e legszentebb templomában és pedig úgy, a mint én abban e napon végigjártam.

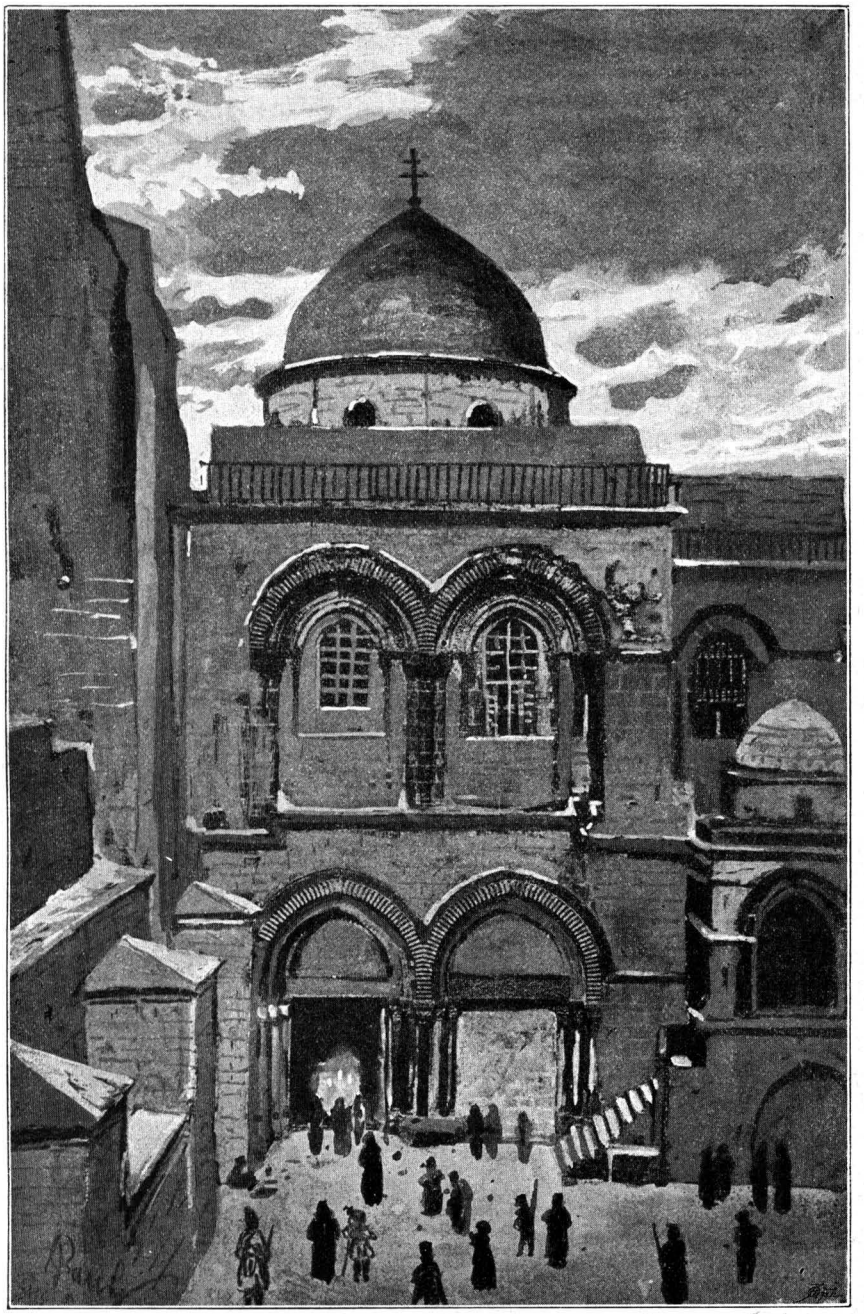

A Szentsír templomának homlokzata.

Ha az ember kívülről nézi, ódonszerűségével szomorú benyomást tesz a szemlélőre. Nem szolgál előnyére az sem, hogy csaknem minden oldalról körül van építve apró, szegényes, roskatag házakkal. Ha pedig belsejét csak fölületesen tekinti meg, földalatti, földszinti és emeleti szentélyekből álló rendezetlen labirintnek tünik föl; ámde alaposabb megtekintés után (magam is utóbb még többször jártam benne) épen az ellenkezőről győződünk meg. A részek összhangját legföljebb egy-két ujabbkori melléképítmény és változtatás zavarja meg némileg.

Hogy *kiterjedéséről* fogalmat nyújtsak, adom méreteiből a következőket: A kereszthajó belső szélessége 45 méter, külső szélessége pedig, ha a déli oldalán álló harangtornyot és éjszakon a megjelenési kápolnát is hozzáveszszük, 81 méter. Földfeletti belső hossza 80 méter, de beleszámítva a földalatti keleti végén levő keresztföltalálási kápolnát, 105 méter. A nagy kupola belső átmérője 23 méter, az oszlopokkal 25 méter, magassága pedig (a földtől a keresztig) 50 méter.

A templom déli főkapuja előtt (két egymásmelletti bejárata közül a jobboldali be van falazva) nagy négyszögletes kikövezett tér van, melynek az utcza felőli oldalán még láthatók azon oszlopsor nyomai, mely e teret valamikor az utczától elzárta. Olvasó-, érem-, kereszt-, képkereskedők stb. árulják itt a földön kiterített tárgyaikat s mint minden vásáron, itt is látunk kalácsot, czukrot s egyéb nyalánkságokat, keleti szokás szerint *ordítva* kináló szurtos árusokat és egyéb ide nem illő dolgokat. Önkénytelenül is eszébe jut az embernek az Üdvözítő a Salamoni templomban — korbácscsal a kezében.

E tér baloldalán van (az utczától befelé) *ifj. Jakab* és *Mária Magdolna kápolnája;* közvetlenül a templom főkapuja mellett pedig *Keresztelő szent János kápolnája* fölött a keresztesek által épített *harang-torony.* Ez utóbbi eredetileg 50 méter magas volt, négy emelettel és hegyes tetővel bírt. Két emeletét azonban a mohamedánok parancsára már régen lehordták s így most csak 25 méter magas. A tér jobb oldalán, közel a főbejárathoz, van a *Fájdalmas Szűz kápolnája,* melyben azt a helyet mutatják, a hol a Szűzanya és szent János állt azalatt, míg Jézust keresztre feszítették.

A mint a főkapún a templom előcsarnokába lépünk, balra egy fülkében szégyenszemre azt kell látnunk, hogy három-négy szál török katonából álló *őrség* heverész valami szurtos diványon s czigarettázva, nargilézva vagy kávét szürcsölgetve ügyel a rendre — a keresztények e szentélyében. A kávét és szenet a szegény ferenczieknek tartoznak nekik adni. A török katonák a keresztények s az idegen zarándokok ájtatos-

kodását rendkívüli közönynyel nézik s szuronyaikhoz csak akkor nyúlnak, ha a rendet a különböző fanatikus keresztény felekezetek — rendesen a görög nemegyesült pópák kezdeményezésére — veszedelmesen megzavarják.

A főkapuval épen szemközt néhány lépésnyire van a *Megkenetés köve,* melyen arimateai József és Nikodémus Krisztusnak a keresztről levett szent testét, a zsidók szokása szerint, megkenték s az eltemetés előtt finom gyolcsba takarták. A kő azonban, nehogy a zarándokok kegyelete darabonkint széthordja, vörös márványlappal van beborítva, mely körül hat nagy gyertyatartó áll, fölötte pedig nyolcz függőlámpa ég.

Innen mintegy 14 méternyi távolságban nyugatra egy rostélyzatnál mutatják azt a helyet, a hol szűz Mária Magdolnával és Máriával, Kleofás feleségével, állt azalatt, míg Krisztus holttestét megkenték.

A megkenetés kövén túl, kissé balra, impozáns *rotundába* érünk, mely egymás fölött három páholyszerű karzattal bír; ennek éjszaki fele a katholikusoké (kiket a Keleten általában *latinoknak* neveznek), déli fele pedig a görögöké és örményeké. A rotunda tizenhat oszlopán nyugszik a nagy kupola s ez alatt van a gazdagon dekorált *Szentsír-kápolna,* mely a világ Megváltójának sziklasírja fölé épült. Mostani külső alakját ez önálló kis építmény az 1808-iki tűzvész után nyerte. Orosz ízlésben van építve és hosszukás (nyolcz s egynegyed méter hosszú, öt és fél méter széles) négyszöget képez, mely hátul félkörben végződik. Magassága körülbelül öt és fél méter, de orosz (hagyma-alakú) kupolájával tíz méter. Kívülről vörös márványnyal van beburkolva. Homlokzatán tizenkét függőlámpa ég, míg köröskörül három sor függőlámpa díszíti; bejárata előtt pedig — a mely kelet felől van — egy terraszszerű emelkedés körül, illetőleg ennek kerítésén hat óriási gyertyatartó áll.

Belépve e belül fehér márványnyal borított kis templomba, először az *Angyal-kápolnának* nevezett előkamrába jutunk, melynek belső hossza s magassága körülbelül három méter, szélessége pedig egy és fél méter. Közepén egy kis állványon márványba foglalva van egy darab abból a kőből, mely Urunk sírjának ajtaját zárta * s melyet föltámadása után az angyal elhengerített s azután reá ülve, ezen szavakkal fogadta a kora hajnalban a sírhoz érkező ámuló asszonyokat: «Ne féljetek! A megfeszített názáreti Jézust keresitek? Föltámadott, nincs itt. Ime a hely, a hová tették őt». Éjjel-nappal tizenöt függőlámpa világítja meg az előkamrát (öt a katholikusoké, négy az örményeké, öt a görögöké, egy pedig a koptoké).

* Nagyobb része az örményeknek Kaifás háza helyén álló templomában van.

Az Angyal-kápolnából egy csak 1·33 méter magas és 60 czentiméter széles kis bejáraton át inkább térden csúszva, mint meghajolva érünk a tulajdonképeni *Sír-kápolnába,* mely Üdvözítőnk szent sírját rejti magában. E kápolnácska hossza s szélessége két méter, magassága pedig két és fél méter; mivel azonban jobboldali (éjszaki) felét maga a Szentsír foglalja el, alig fér bele három-négy személy. Távolsága a Golgotának azon helyétől, a hol Urunk keresztje állott, körülbelül 42 méter s e közelség egészen megfelel a Szentírás adatainak (János 19, 41.). E szerint ugyanis azon helynél, a hol Jézus keresztre feszítették, arimateai Józsefnek kertje volt, abban pedig új sírja, melyben még senkisem feküdt s a zsidók ünnepe miatt Jézust e *közel* fekvő sírba temették. A kereszténység e legdrágább szentélye szintén fehér márványnyal van beburkolva és 43 értékes függőlámpa által éjjel-nappal megvilágítva (tizenhárom-tizenhárom a katholikusoké, görögöké s örményeké, négy a koptoké). Maga a *Szentsír,* melyben Üdvözítőnk mintegy harminczhat órán át feküdt (péntek délután körülbelül öt órától vasárnap hajnalának talán négy óráját), egy a sziklából kivájt teknőalakú mélyedés, mely azonban állandóan egy nyolcz czentiméter vastag fehéres, de közepén ketté repesztett márványlappal van befödve. Ez a márványlap szolgál egyszersmind — a katholikusokat kivéve — oltárul a kereszténynek.

A sírbarlang sziklájának felső részét, valamint az előkamra sziklafalait már Nagy Konstantin császár távolíttatta el, mikor e helyen az első templomot építteté. S így eltünt az a kis völgy is, mely eredetileg a Golgota és Jézus sírjának dombja között elterült, a mit egyébként a talaj feltöltése, magasodása is előmozdított idők folytán.

Említésre méltónak tartom, hogy midőn 1555-ben alapjából megujították a Szentsír-kápolnát, egészen láthatóvá lett Üdvözítőnk sziklába vájt sírja, a mi a jelenvolt sok nyugati és keleti keresztényt könyezésig meghatotta. A sír felső részére két angyal volt festve. Az egyiknél *Surrexit, non est hic* (= Föltámadt, nincs itt) volt olvasható; a másik pedig ujjával ezen szavakra mutatott: *Videte locum, ubi positus erat* (= Nézzétek a helyet, a hová őt tették). De a küllég hozzáérvén, az ősrégi képek csakhamar eltüntek. Midőn a tulajdonképeni sírt záró alabástrom-lapot (mely oltárasztalul szolgált) fölemelték, a nyitott sírteknőben Urunk szent keresztjének egy darabkája feküdt drága kendőbe takarva, mely utóbbi azonban az első érintésre szétmállott úgy, hogy csak néhány aranyszál maradt meg belőle. A fán írás is volt látható, de ebből is csak ennyit lehetett kibetűzni: *Helena Magni*... (= *Ilona a nagy*... kiegészítve talán: Ilona, Nagy Konstantin anyja állíttatá ez oltárt, vagy: építteté e kápolnát).

A Szentsír kápolnája tulajdonképen a *katholikusoké*, ámbár most már a görögök és örmények is miséznek benne. A czivakodások elkerülése végett a misék sorrendjét, melyek kora hajnaltól végeztetnek a Szentsíron, egy török fermán állapította meg. A katholikusok nem a Szentsírt borító márványlapon, hanem az e fölé néhány czentiméternyi magasságban alkalmazott úgynevezett «*altare portatile*»-n (= hordozható oltár) miséznek, melyet mindennap fölállítanak s a misék után elvisznek. A ferenczieknek naponkint két csöndes- és egy énekes-misét mondhatnak itt. A mikor nincs istentisztelet, a Szentsír jogában úgy osztoznak, hogy középső része a görögöké, epistola-oldala az örményeké, evangéliumi oldala pedig a katholikusoké.

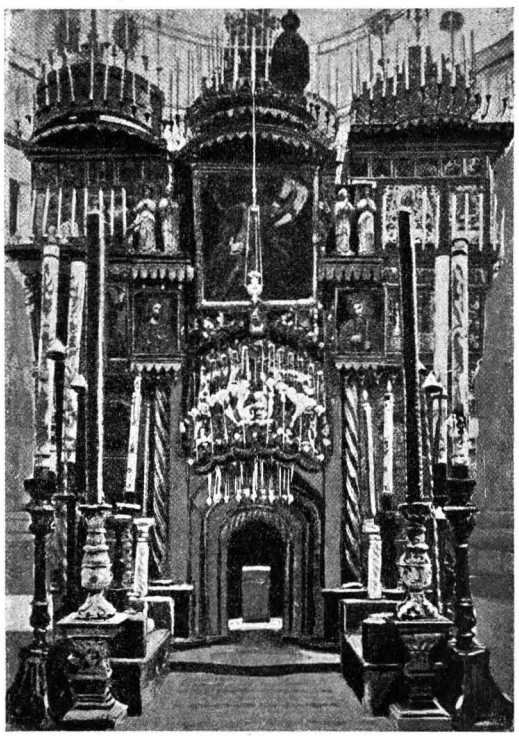

Bejárat a Szentsír kápolnájába.

A rendkívül értékes ajándékok között, melyek e kápolnát díszítik, kitünik egy Jézus föltámadását (Rafael után) ábrázoló ezüst dombormű ötvenhárom drágakővel, mely Antonelli bíbornok fogadalmi ajándéka 1876-ból.

A Szentsír-templom háta mögött, egészen annak falához illesztve, van egy szegényes kis deszkahajlék: a *koptok kápolnája*. Ettől nyugatra, a Szentsírtól alig húsz lépésnyire, lépcsőkön egy földalatti sötét sziklaüregbe jutunk, melyben *arimateai József és Nikodémus sírjai* vannak. Arimateai József ugyanis Jézust temetvén saját sírjába, új sírt vágatott magának a közelben.

A rotunda oszlopai és a templom fala között még több fülkét találunk, melyekben különféle keresztény felekezetek, úgy mint a *maroniták, szinaiták, nesztoriánusok, jakobiták, abisszíniaiak* stb. kápolnái vannak.

A Szentsír-kápolnának bejáratával szemközt, tehát keletre esik a középső hajó, melyet az 1808-iki tűzvész után a görögök ízléstelenül restauráltak és körülfalaztak. Ez most a görögök *Katolikon*-nak nevezett temploma, melynek közepén a pópák egy földgömbbel jelölik (a Szentírás egyes helyeinek — Zsolt. 73, 12; Ezek. 5, 5; 38, 12. — együgyű értelmezése alapján) földünk középpontját. Úgy látszik, még mindig óriási korongnak képzelik azt. A Katolikon bejárata a nyugati oldalon van, tehát épen szemközt a Szentsír bejáratával.

A Szentsír templomának másik legnevezetesebb része a *Golgota-templom,* mely a ma körülbelül öt méter magas és körülfalazott Golgota- vagy Kálvária-dombon emelkedik. E templom két boltíves kápolnából áll, melyeknek sziklatalaja márványnyal van kirakva.

A templom előcsarnokától, a török őrség helyétől kissé jobbra tizennyolcz lépcső vezet föl a Golgota déli kápolnájába, mely *Keresztreszegezés kápolnájának* neveztetik, mert a kínszenvedés hegyének azon pontján épült, a hol Üdvözítőnket ruháitól megfosztván, a kereszt fájára szegezték. (Ez a szent keresztút X. és XI. állomása.) Oldalfalai is vörös márványnyal vannak beburkolva. Az oltár a keleti oldalon van s az oltárkép a keresztreszegezés jelenetét ábrázolja. E különben homályos szentélyt, mely a katholikusoké, ezüst lámpák világítják meg. Tőle balra egy féloszlop mellett van egy kis oltár, a *Stabat Mater-oltárka,* azon a helyen, hol a kereszt alatt álló Szűzanya isteni Fiának kínszenvedését nézte s a hol a keresztről levett szent testet tört szívvel ölében tartotta. (Ez a szent keresztút XIII. állomása.) A kápolna jobb oldalán rácsos ablakon át betekinthetni a Fájdalmas Szűz kápolnájába, melyet már előbb említettem.

Egy oszlopon túl van a *Keresztfölmagasztaltatási-kápolna,* azon a helyen, a hol a kereszt isteni terhével föl lett állítva s a hol a világ Megváltója iszonyú kínok s gyötrelmek között meghalt értünk. (Ez a szent keresztút XII. állomása.) Bizonyos tekintetben ez a világ legszentebb helye, az isteni szeretet legimádandóbb titkának szentélye. Keleti oldalán egy ezüst oltár asztalkája alatt látható azon — most ezüsttel bevont — *üreg, melybe az Üdvözítő keresztje volt illesztve.* Az oltárka mögött a Keresztrefeszítettnek képe mellett szűz Mária és szent János szobrai állnak. Innen mintegy másfél méterrel jobbra s balra, de kissé hátrafelé, egy-egy fekete kő jelzi a *két lator* keresztjének üregét. Üdvözítőnk és a bal lator keresztjének helye között egy tizenöt czentiméter széles s a Golgota tövéig hatoló *hullámos hasadás* látható, mely a hagyomány szerint Jézus halálakor keletkezett (v. ö. Máté 27, 51.). Rendesen egy hosszú keskeny lap és ez alatt ezüst rács takarja, melyet félre kell tolni, ha az ember látni akarja

e sziklarepedést. Minthogy a repedés a kőzet ereit keresztezi, még szabadgondolkozó tudósok is elismerik, hogy földrengés nem idézhet elő ilyen természetű repedést, — az csak csoda útján jöhetett létre. Ezt a sötétes szentélyt is éjjel-nappal számos lámpa világítja meg. Míg a nagy templom egyéb részeiben a görögök és örmények trécselésén nem egy-

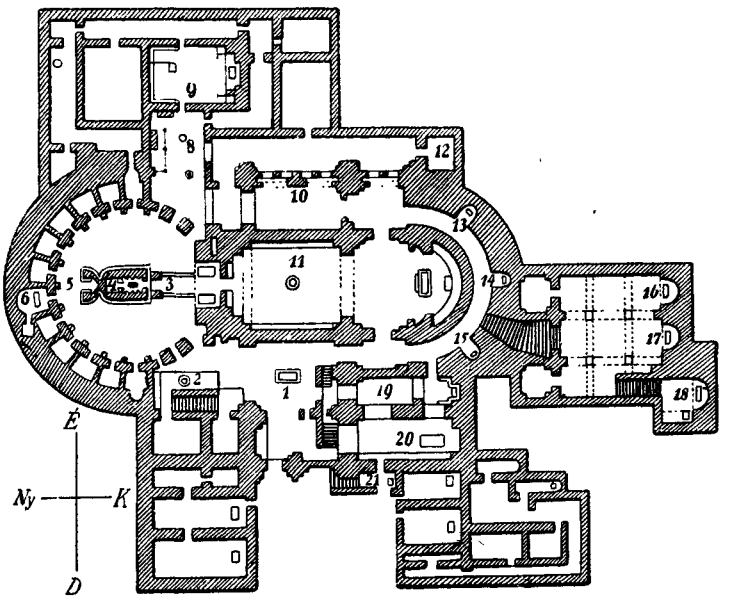

A Szentsír templomának alaprajza.

Az alaprajzon levő számok magyarázata:

1. A megkenés köve.
2. Az a hely, hol a nők a megkenés alatt állottak.
3. Az Angyal-kápolna.
4. A Szentsír kápolnája.
5. A koptok kápolnája.
6. Az ó-szíriai jakobiták kápolnája.
7. Arimateai József és Nikodémus sírjai.
8. Itt jelent meg az Úr Mária Magdolnának.
9. A Föltámadás kápolnája.
10. A latinok sekrestyéje.
11. A Katolikon vagy Keresztesek temploma.
12. Az Úr bilincsbeverésének helye.
13. Szent Longinus kápolnája.
14. A Ruhafölosztás kápolnája.
15. A Töviskorona kápolnája.
16. A Bűnbánó-gonosztevő kápolnája.
17. Ilona császárnő kápolnája.
18. A Keresztföltalálás kápolnája
19. A keresztfölállítás helye
20. Krisztus keresztrefeszítésének helye.
21. Mater Dolorosa helye.

szer megbotránkozunk, itt e kápolnában rendszerint mély csönd uralkodik, melybe mintegy szent borzalommal, halk sóhajokkal és fohászokkal lép be a zarándok, s ha bejutott, a megdöbbenés némává teszi, önkénytelenül térdre borúl és mély alázattal s bűnbánó lélekkel csúszik oda ama sziklaüreghez, hogy azt megcsókolja s imádja szeretetből itt érte meghalt

édes Üdvözítőjét... De fájdalom tölti el az ember keblét, ha megtudja, hogy a nemegyesült görögök cselszövénye, gonoszsága elrabolta tőlünk e legkiválóbb szent helyünket úgy, hogy *katholikus papnak már nem is szabad miséznie a szent kereszt fölötti oltáron* s szinte kegyelemszámba veendő, ha a katholikus zarándok csak bejuthat e kápolnába.

A Golgotáról lejövén, ez alatt és pedig a Keresztreszegezés kápolnája alatti üregben van a *Melkizedek-kápolna,* mely azért hivatik így, mert Sálem (=Jeruzsálem) e királya állítólag itt temettetett el. A Keresztfölmagasztalás kápolnája alatt is van egy üreg, az *Ádám-kápolna;* mennyezetén egészen jól kivehető a csodálatos sziklahasadás. Régi jámbor hagyomány szerint Noé Ádám ősapánk koponyáját magával vitte a bárkába, a vízözön után pedig Sém itt temette el a Golgota tövében s Üdvözítőnknek a keresztről lecsurgó szent vére a már emiített repedésen át az első ember koponyáját is érinté.* Ha nincs is történeti alapja e legendának, mégis igazán elmésen és találóan jelképezi az emberi nem megváltását Jézus Krisztus által.

Az Ádám-kápolna előtt kőpadok jelzik *bouillioni Gottfried* és testvére, *Balduin* sírhelyeit. Csontjaikat, a többi hat latin király földi maradványaival együtt már a barbár charezmiták szórták szét 1244-ben s ezt az 1808-iki tűzvész után azzal a brutalitással tetézték a görögök, hogy üres koporsóikat is kidobták, hogy ezáltal is elvegyék a katholikusoktól e helyhez a jogczímet. Nem tudni, földbe temették-e azokat, vagy beépítették-e a restaurálási munkálatok alkalmával, vagy pedig szétzúzták.

Az Ádám-kápolnától jobbra haladva, a *Kigúnyolás kápolnájához* érünk, mely fülke azért hivatik így, mert oltára alatt rácscsal elzárt mélyedésben abból a kőből mutatnak egy darabot, melyen Üdvözítőnk Pilátus házában ült, midőn pokoli gúnykaczaj közt töviskoronát vertek szent fejére.

Innen kissé jobbra huszonnyolcz lépcső vezet le a nyolcz és fél méter mélyen a föld alatt fekvő kúpolás és három hajóval bíró *Ilona-templomba,* mely már a Szentsír temploma területén kívül esik. Ma a görögöké és örményeké s két oltára van. Itt mutatják azt a követ, melyen a szent császárné ült és imádkozott, míg az Üdvözítő keresztjét keresték.

* Talán erre vezetendő vissza az a szokás, hogy a művészet a feszület tövéhez koponyát rajzol (gyakran pedig kigyót is, mely az ősszüleinket bűnre csábító sátánnak volt eszköze).

Déli mellékhajójából tizenhárom lépcső vezet egy három méterrel még mélyebben (tehát tizenegy és fél méternyire a föld színe alatt) fekvő hideg, nyirkos és sötét üregbe, a *Keresztföltalálási kápolnába,* mely a katholikusok birtokában van. E természetes sziklabarlangban, — mely a Golgota azon helyétől, hol Jézus keresztje állott, huszonöt méternyire fekszik keletre s valamikor cziszterna gyanánt szolgált — találták meg a szent keresztet a szögekkel és lándzsával együtt. A szerencsétlen *Miksa,* mexikói császár még főherczeg korában keleti zarándokútja után két évvel, 1857-ben márványoltárt és érczszobrot ajándékozott e szentélynek. A szobor szerpentinkő-talapzaton szent Ilonát ábrázolja kereszttel karjai között.

E földalatti szentélyekből feljövén, tőlük jobbra egy az örmények tulajdonát képező fülkét mutatnak, ez a *Ruhafölosztás kápolnája,* mert a hagyomány szerint itt osztozkodtak a katonák Jézus ruháin s itt vetettek sorsot varratlan köntösére.

Ettől ismét jobbra van *Longinusz kápolnája.* A hagyomány szerint Longinusz volt annak a római katonának neve, a ki Jézus oldalát a kereszten lándzsával átdöfte s midőn a sebből egy vércsöpp vak szemét érte, az legott meggyógyult, mire kereszténynyé lett s itt e helyen siratta bűneit. E mellett, épen a templom éjszakkeleti sarkában, egy mélyebben fekvő üregbe jutunk, mely *Krisztus börtönének* neveztetik, mert Üdvözítőnknek állítólag itt kellett várakoznia, míg a keresztrefeszítés közvetlen előkészületei történtek.

Innen egyenesen nyugati irányban haladva a *Boldogságos Szűz hét boltívezetéhez* jutunk, melynek végén — már a Szentsír közelében — van *Szent Magdolna oltára,* a hagyomány szerint azon a helyen, a hol a föltámadt Üdvözítő a bánkódó Magdolnának megjelent. Ez oltárral szemben van a *ferenczíek karzata* a hatalmas orgonával, a mely egyedüli az egész nagy templomban.

Jobbra fordulva a *ferenczíek sekrestyéjébe* jutunk. Itt őrzik bouillioni Gottfried mellkeresztjét, díszkardját és sarkantyúit. Ez emlékeket a XIII. században a názáreti püspök adta át a ferenczieknek megőrzés végett. E karddal avatják föl az egyház előírt szertartásai közben a Szentsír lovagjait. IX. Pius pápa rendelete értelmében ez a jog az időszerinti jeruzsálemi pátriárkát, mint a rend nagymesterét illeti. A jeruzsálemi pátriárkátus 1291-ben szünt meg s a jelen század közepéig csak mint czím «in partibus infidelium» maradt fönn. IX. Pius pápa azonban 1847-ben újra szervezte azt, *Valerga Józsefet* nevezvén ki jeruzsálemi

pátriárkává. A második pátriárka *Bracco Vincze* volt; a harmadik a még most is élő *Piavi Lajos*. O Szentsége e méltóságot mindig egy ferenczrendi szerzetesnek adja.

Ettől jobbra, az éjszaki oldalon, van a *Mária-templom* vagy *Megjelenési-kápolna*, melyhez néhány félköralakú lépcső vezet föl, mert talaja a nagy temploménál valamivel magasabb. Ez is a katholikusoké, illetőleg a ferenczieké. Főoltára azon a helyen áll, a hol — a hagyomány szerint — a föltámadt Üdvözítő édes Anyjának megjelent. Itt őrzik az Oltáriszentséget. A főoltár epistola oldalán levő mellékoltár fölött egy elzárt fülkében őriznek egy darabot abból az oszlopból, melyhez Jézus *ostoroztatása* alatt kötve volt. Ezt a szomorú emlékű ereklyét egy lyukon keresztül az oltáron fekvő pálczával lehet érinteni. Az evangélium oldalán álló mellékoltár fölött 1557-ig a *szent kereszt* egy nagyobb darabját őrizték, akkor azonban az örmények ellopták. Most csak egy kis darab van itt belőle.

Közvetlenül a Megjelenési-kápolna mellett van a ferenczieknek, a Szentsír őreinek *kis zárdája*, mely inkább sötét, nyirkos börtönhöz hasonlít. Állandóan tíz-tizenkét ferenczrendi lakik e komor melléképületben s őrzi szent helyeinket, nehogy azokat a görögök és örmények cselszövése végkép eltulajdonítsa a katholikusoktól. Negyedévenkint váltatnak föl mások által e rendkívül terhes, életsorvasztó szolgálatban. Az ételt a ferenczieknek főzárdájából kapják, mely egy nyiláson át adatik be nekik. A Szentsír ez őrei nemcsak miséznek a templomban, hanem naponkint — akár van zarándok, akár nincs — délutáni négy órától öt óráig ünnepélyes körmenetet tartanak a templom kiválóbb szentélyeihez.

Helyénvalónak tartom itt fölemlíteni, hogy a ferenczieket maga az alapító, assziszi-i szent Ferencz telepítette Jeruzsálembe 1219-ben azon alkalommal, midőn néhány társával Egiptomba és Palesztinába ment, hogy az evangéliumot a hitetlenek között hirdesse. Első zárdájuk *Akkóban* (Ptolemaisz) volt s már néhány évre reá *Jeruzsálemben* zarándokházat alapítottak s lassankint átvették egész Palesztina keresztény szentélyeinek őrizetét. S hogy mennyi szívósággal és önfeláldozással teljesítik ez önként vállalt föladatot, kitünik abból, hogy a mohamedánoktól a századok folyamán szenvedett sok kegyetlenség s a pusztító keleti betegségek daczára (megtelepedésük óta több mint 4000 tagjuk veszett el részint vértanúhalál, részint a pestis által), nemcsak nem hagyták ott szent helyeinket, hanem még most is védik s őrzik azokat, sőt még most is jóformán ők végzik Palesztinában a lelkipásztorkodás teendőit, nevelik, tanítják az ifjúságot s ápolják a betegeket, megvendégelik a zarándokokat.

Jeruzsálemi főházuk a Megváltóról *(S. Salvator)* nevezett várszerű zárda, mely a Szentsír-templomtól éjszak-nyugatra s ennek közvetlen közelében van. Mindaz, a ki a Szentsír őreit anyagilag támogatja, nemcsak szorosan ezeken segít, hanem általában arra képesíti itt a ferenczieket, hogy egész Palesztinában minél sikeresebben védhessék szenthelyeinket s minél több zarándokot fogadhassanak.

A Szentsír templomának kulcsait a törökök őrzik s e rendkívül megalázó állapot még szomorúbban hat a kereszténye, ha megtudja, hogy este felé ők zárják be azt s reggel ők nyitják föl annak kapuját. A ki az éjjelt a Szentsír templomában akarja tölteni, hogy a ferenczieknek éjféli zsolozsma-imáján (Matutinum, Laudes) s a hajnali miséken jelen lehessen, vagy ezek alatt áldozhassék, ép úgy azok a papok, a kik e zárdában hálószobát óhajtanak, hogy másnap már hajnalban a Szentsíron vagy a templom más oltárán misézhessenek, ehhez belépti jegyet tartoznak szerezni a ferenczieknek S. Salvator zárdájának titkári hivatalában.

Végigzarándokoltam tehát először életemben a kereszténység e legszentebb templomában s lélekben a szíves olvasót is végigvezettem annak szentélyeiben; leírtam nagyjában annak minden kiválóbb pontját. De azt a benyomást, melyet az a kellően hangolt keresztényi szívre gyakorol, a megilletődés és megalázódás, az áhitat és megindulás azon sajátszerű érzelmeit, melyek e dóm impozáns kupolája alatt, kápolnáiban és kriptáiban a lépten-nyomon föltámadó s nem egyszer csak úgy torlódó emlékek hatása alatt egész valónkat soha nem érzett varázserővel elragadják, nemcsak leírni, de sejtetni sem vagyok képes.

Azt hiszem, nincs az a keresztény lélek, ha egyébként még oly fásult volna is, a ki — legalább első ízben — közömbösen léphetné át küszöbét e templomnak, a ki megindulás nélkül időzhetnék szentélyeiben. Tapasztalásom másról győzött meg. Állani a Golgotán, a hol az ártatlan Üdvözítő a fanatizált vad tömeg s a gyülölettől lihegő zsidó népvezérek gúnyja és szitkai között a legiszonyúbb testi-lelki gyötrelmek súlyával függött a keresztfán; állani azon az örökké nevezetes szikladombon, melyen az emberek égbekiáltó hálátlanságát isteni türelemmel viselte el; porba omolni a föld legszentebb helyén, melyet Megváltónknak a keresztről csurgó vére áztatott; csókkal árasztani el a világ azon pontját, melyen az Ég a földdel kiengesztelődött, mert itt az Istenember halt meg, végtelen szeretetből érettünk; állani Üdvözítőnk sírja előtt, melynél szűz Anyja és tanítványai onták egykor a legkeserűbb fájdalom könyűit; csókkal illetni s reáborulni arra a hideg sziklasírra, mely valaha az Istenfiát rejté magában s melyből az a halálra rémült őrök szemeláttára diadal-

masan ismét kikelt: oh, én jó Istenem, van-e lélek, kit ez meg ne ragadna, van-e szív, kit ez meg ne indítana, van-e kebel, kiben ez föl nem ébresztené a legbensőbb áhitatot; van-e, oh lehet-e, kinek szemeiből a hála, a szeretet és a bánat édes-keserű könyzáporát ne sajtolná?!...

De ha azután elmúlnak az első perczek benyomásai és higgadtan körültekintve, látjuk, mit cselekesznek itt a különböző *szakadár felekezetek papjai*, különösen ha látjuk a tolakodó, nyers és durva, a fanatikus és kufár görög és örmény pópák üzelmeit, a kiknek lelketlensége már nem egy véres jelenetet is idézett elő a szelídség és béke Istenének keresztje és sírja színhelyén; ha látjuk, mint akadékoskodnak és hátráltatják a templom régóta javításra szoruló egyes részeinek restaurálását, mert ha ezt a ferenczieknek végeznék, ők bitorolt jogaikat veszélyeztetve látják; ha tapasztaljuk a kapzsiságuk által becsúszott sok visszaélést; ha halljuk, mily gonosz buzgalommal erőlködnek hangos istentiszteletük alkalmával túlkiabálni (ezzel természetesen éktelen disszonancziát okozva) más szentélyekben, más nyelven s más dallamban folyó istentisztelet énekét: — a leverő szomorúság, megbotránkozás és fölháborodás vesz erőt rajtunk és nem vagyunk képesek megérteni a dúsgazdag és tekintélylyel rendelkező keresztény fejedelmek közömbösségét, kik Isten kegyelmével szerzett vagy öröklött hatalmuk érzetében hitbuzgóságuk által nem serkentetnek e szent helyeket méltó pompával diszíteni Annak dicsőségére, kinek nevében és oltalmával tették fejükre koronájukat...

Midőn a templomból kiértem, már dél felé járt az idő. Társaságunk legnagyobb része haza is ment. Én azonban néhányadmagammal beválasztatván a jeruzsálemi pátriárkánál és a Szentföld őrénél (Custos Terrae Sanctae) tisztelgő küldöttségbe, előbb még e két helyre mentem. *Piavi Lajos* pátriárka magas, szikár és (mint a Keleten minden pap) szakállas-bajszos s már ősz férfiú. Igen szivesen fogadott s nyájas hangon beszélt velünk s meleg érdeklődéssel tudakozódott zarándoklatunk iránt. A Szentföld őre, *P. Briante Aurél* pedig nemcsak barátságosan fogadott, hanem konyakkal is megkínált. Ez európai ital, melyet a Keleten itt élveztem először, éles ellentétet képezett a fogadóterem egészen keleties bútorzatával, melyhez inkább illett volna egy findzsa fekete kávé.

A küldöttség ezután még az *osztrák-magyar konzulhoz* ment tisztelegni; én azonban teljesen fáradt s eltikkadt lévén, egy ferenczi atya szives kisérete mellett az osztrák-magyar hospicziumba tértem vissza, a hol nemsokára szintén megérkezett néhány társammal kitünő étvágygyal ültem az ebédhez.

***

Ebéd után kis pihenőt tartván, elindultunk a város azon nevezetességeinek megtekintésére, melyek annak délnyugati, illetőleg a *Sion-hegynek* a mai városfalakon belül és kívül fekvő részén vannak.

A Jaffa-kapunál megtekintettük a mellette épült öttornyos *czitadellát.* Itt állt háromezer év előtt *Dávid vára,* melyben e király nem egy zsoltárát szerzette. És a mai czitadella hatalmas koczkakövekből álló építményei állítólag még Dávid király idejéből valók. Tornyai közül pedig a *Hippikusz, Fázaél* (Dávid tornya) és *Mariamne* nevűt N. Heródes emeltette arra a sziklára, melyen állanak; Titusz 70-ben meghagyta azokat a rómaiak által bevett város erősségének bizonyságául.

Ettől délre egy rendkívül nagy telken van a szakadár örmények

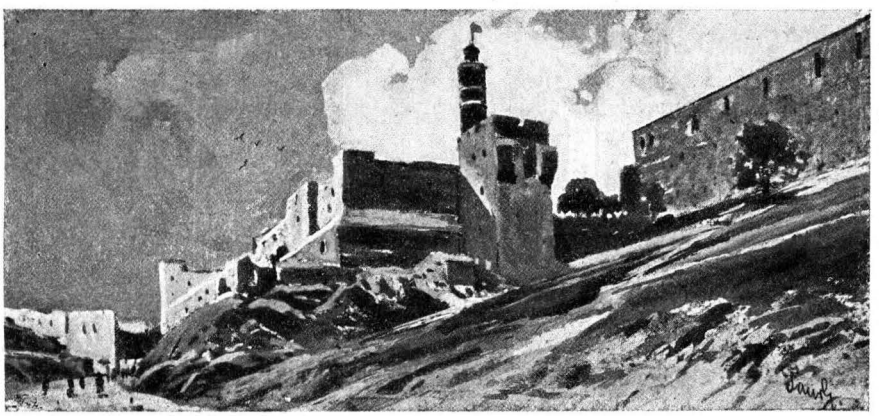

Dávid király tornya (Jaffa-kapu).

pátriárkájának nagy kerttel körülvett rezidenciája és temploma, mely utóbbi a XIII. században épült s eredetileg a katholikus örményeké volt. *Id. Szent Jakab templomának* neveztetik, mert ez apostol lefejeztetési helyén áll. Három hajóval és kis kupolával bír. Egy kicsiny, de gyöngykagylóval, elefántcsonttal mozaikszerűen rendkívül gazdagon kirakott *mellékkápolnában* mutatják a lefejeztetés helyét; a kis oltára alatti aranynyal bevont mélyedés pedig — mely fölött hat függő aranylámpa terjeszti világát — azt a helyet jelzi, hol a kivégzettnek szent feje feküdt. Egy szomszédos *fülkében* van szent Makáriusz, jeruzsálemi püspöknek sírja. A templom ereklyéi közé tartozik: Jeruzsálem első püspökének, ifj. szent Jakabnak trónszéke és három kődarab, melynek egyike a Sion hegyéről, másika a Tábor hegyéről, harmadika pedig a Jordán

partjáról való. Azelőtt, legalább id. szent Jakab napján (julius 25.), a ferenczieknek is szabad volt itt misézniök; de 1872 óta kitiltották őket az örmények.

A templom köré van építve *Szent Jakab kolostora,* mely az egész Kelet leggazdagabb kolostora s mintegy 4000 zarándokot képes befogadni. A pátriárkán kívül még öt örmény püspök s több mint száz pap lakik benne.

Közvetlenül mellette, kissé kelet felé van egy *örmény női zárda,* melyben mintegy száz apácza lakik. Ez épület állítólag *Annás* ex-főpap háza helyén áll, kihez először vezették Jézust a getszemáni kertben történt elfogatása után. *Olajfa-zárdának* is hívják, mert udvarán régen egy olajfát mutattak, melyhez Üdvözítőnk Annás udvarán állítólag kötve volt, míg hajnalban Kaifás főpaphoz hurczolták. A mostani olajfák állítólag ama ősi olajfának gyökérhajtásai.

Innen tovább menve, a város déli kapuján, a Sion-kapun kimentünk a *külső Sion-hegyre,* mely azonban régen a város falain *belül* volt. A hegyen túl délre van a Hinnom (Gehenna) völgye. Meghatottan álltam meg egy ideig az ó-szövetségi szent dalnokok által megénekelt s az őskereszténység annyi jámbor emléke által megszentelt híres hegynek tetején, melyen hazánk első dicső királya, szent István a Szentföldre zarándokló magyarok számára hospicziumot építtetett a XI. század elején, melynek azonban ma nemcsak romjai nem láthatók, de, sajnos, helyét sem őrizte meg a hagyomány ... A megújuló emlékek már-már elbűvöltek, mikor a vezetőnek sürgető fölszólítása tovább menni kényszerített.

A külső Sion-hegy nyugati részén terül el a *keresztények* (katholikus, örmények, görögök, anglikánusok s amerikaiak) *temetője.* Ettől keletre pedig, a Sion-kaputól mintegy ötven méternyire egy kastélyszerű épülethez jutottunk, a szakadár örmények *Sion-hegyi zárdájához,* melynek udvarán szabadon áll azok *Szalvátor temploma,* melyben az eredeti épületrészek még szent Ilona császárné idejéből valók. Ez épület *Kaifás* főpap palotája helyén áll, hol a zsidók Jézust halálra ítélték. A templom főoltárában van az a félköralakú nagyobb kődarab (egy és fél méter hosszú, háromnegyed méter széles), mely állítólag Üdvözítőnk sírját zárta. Epistola oldalán egy kis helyiségbe vezettek, *Jézus börtönébe,* hová, a hagyomány szerint, Üdvözítőnk zárva volt (péntek hajnalig), mielőtt Ponczius Pilátus elé vezették. Az udvaron, a templom nyugati felén, egy *oszlop* áll, tetején egy kőből faragott kakas; ez azt a helyet jelzi, hol Péter apostol a hűvös éjszakán a tűznél melegedő szolgák közé keveredett, kik

előtt galileai tájszólásával elárulván magát,* ezek faggatására isteni Mesterét megtagadá. A zárda bejáratától (mely a körülzáró fal éjszaki részén van) nem messze egy oszloppal van megörökítve az a hely, hol az ellenséges indulatú zsidók megtámadták szűz Mária temetési menetét, hogy az apostolok kezeiből kiragadják a boldogságos Szűz szent testét s földre dobják, mely gonosz szándékukat azonban Isten csodálatosan megakadályozta.

Itt értünk a kereszténység legkiválóbb Sion-hegyi szentélyéhez, a *Czönákulum,* vagyis az utolsó vacsora termének helyén álló épülethez. Azon örökké emlékezetes helyen álltunk tehát itt, a hol az Istenember végtelen alázatosságában tanítványainak lábait mosá; a hol a legméltóságosabb Oltáriszentséget szerzé, a szentmisét alapítá és az újszövetségi papságot szervezé; a hol föltámadása napján este tanítványainak zárt ajtók mellett megjelent s nyolcz nappal utóbb Tamás jelenlétében is; a hol mennybemenetele előtt összegyűjté tanítványait s utolsó oktatásait adá; a hol a Szentlélek rájuk szállt pünkösd napján s Jézus egyháza megalakult; a hol Péter első beszédét tartá; a honnan ifj. Jakab, Jeruzsálem első püspöke s közvetlen utódjai a jeruzsálemi egyházközséget kormányozák; a hol az apostolok fölosztották maguk között a világot, hogy annak különböző részeiben az evangéliumot hirdessék; azon a helyen, melynek közvetlen szomszédságában a boldogságos Szűz lakott és meghalt s az első keresztények, István vértanú, Gamáliel stb. temetkeztek...

Csoda-e tehát, ha ez annyira nevezetes szent hely iránt, melyet maga Jézus Krisztus avatott a keresztény egyház első templomává, a keresztények kezdettől fogva oly nagy kegyelettel viseltettek s azt már Hadrián császár alatt, a II. század elején templommá alakították át! E templom azonban, mely a régieknél a *Szentlélek sionhegyi temploma,* vagy az *Utolsó vacsora temploma,* vagy az *Apostolok temploma* neve alatt szerepel, később elpusztult. A századok folyamán aztán több templom emelkedett itt egymás romjai fölött. Midőn e hely a XIV. században a ferenczieк birtokába került, 1342-ben egy csúcsíves templomot és zárdát építettek ide, melyben a XVI. századig laktak. Ámde 1542—1561. lassankint kiszorították őket a törökök s az elfoglalt templomot *Dávid próféta*

* A kik a galileai zsidók aram tájszólása s általában Üdvözítőnk és tanítványainak anyanyelve iránt közelebbről érdeklődnek, azoknak legyen szabad ilyen czimü munkálatomat ajánlanom: «Jézus Krisztusnak és apostolainak nyelvéről. Palesztina nyelvi viszonyainak vázlata a babiloni fogság idejétől», Budapest, 1895. Ára 70 kr. Kapható Huber Lipótnál, Kalocsán.

mecsetjévé (arabul *Nebi Daud* = Dávid próféta) alakították át, mert azt hitték, hogy a náluk is nagy tiszteletben álló Dávid király sírja van itt. Ekkor vonultak a ferenczíek a városba a már említett Szalvátor kolostorba, de jogos birtokukra való tekintetből a Szentföld őre még ma is viseli a *Sion-hegy quardiánja* czímet.

Ma tehát e helyen egy többkupolás *mecset* áll több melléképülettel s az egész fölött karcsú minarét emelkedik a magasba. A mecset felső részében — emeletén — van egy *csúcsíves nagyobb terem,* melynek hossza (keletről nyugatra) 18 m., szélessége 10 m., magassága pedig 6 m.; két oszlop mintegy két hajóra osztja. Ez a terem, mely ma üresen áll s melyet semmi dísz sem ékít, ez van azon a helyen, a hol édes Üdvözítőnk szenvedése előestéjén tanítványaival a húsvéti bárányt elkölté, *az utolsó vacsorát* tartá, a hol isteni ajkairól először lebbentek el ama mindenható legszentebb igék: «Ez az én testem», «Ez az én vérem», «Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!» — a melyek azóta immár két ezredéven át millió és milliószor ismételve minden áldott nap magát az Istenfiát hozzák le az égből oltárainkra s onnan lelkünkbe az idők végeig. Nem írhatom le, milyen megindító, milyen magasztos érzés tölté el keblemet, mily boldogság járta át egész valómat ama lélekemelő gondolatnál, hogy az Isten kegyelméből itt vagyok, a hol Jézus határtalan szeretetének ez imádandó örök zálogát, a legméltóságosabb Oltáriszentséget hagyá mindazoknak, kik valaha benne hinni fognak...

Néhány év óta a mohamedánok megengedik a ferenczieknek legalább azt, hogy nagycsütörtökön itt végezzék a lábmosás szertartását; a misézést azonban még mindig szigorúan megtiltják. Ez utóbbit csak igen ritkán s akkor is rendkívül nagy pénzösszeg lefizetése mellett engedték meg. Mi is tettünk lépéseket ez iránt konzulunk révén, de ez, sajnos nem vezetett sikerhez. E terem keleti oldalán néhány lépcső levezet a mecset alsó részébe, *Dávid király állítólagos sírjához,* melytől az egész épület a «Nebi Daud» nevét viseli. E sírt azonban közelebbről sem kereszténynek, sem zsidónak nem szabad megtekintenie.

A kereszténység e szent helyének megtekintése szomorú botránnyal végződött. Társaságunk egyik papi tagja ugyanis az utolsó vacsora helyén álló teremben beszédet tartott e hely jelentőségéről. Midőn ennek végén letérdeltünk, hogy egy Miatyánkot elmondjunk, alig hogy keresztet vetettünk magunkra, egy fanatikus mohamedán, a ki szintén befurakodott ide, morogni kezdett, mire legott még néhány mohamedán betódult, dühösen villogtatva szemeit. Tettlegességre kész mozdulataikból és a minket kisérő

kavasz* szavaiból megértettük, hogy távoznunk kell, különben vérengzés színhelye lesz a czönákulum, habár úgy a bemenetelhez, mint az ájtatossághoz konzulunk révén engedélyt kaptunk a pasától.

Mihelyt kiértünk, megtudtuk e vakmerő durvaság okát. Kavaszunk azt mondá, hogy alig van szentélye a mohamedánoknak, melyet oly féltékenyen őriznének és féltenének, mint a Nebi Daud-mecsetet és még ötven év előtt is halálos büntetés alatt tiltva volt ide kereszténynek a lábát betennie. A mohamedánok ugyanis azt hiszik, hogy mikor a czönákulum keresztény kézre kerül, elvesztik Jeruzsálemet és Palesztinát. No és épen most terjedt el a mohamedán nép között hire annak, hogy a német császár lépéseket tett a szultánnál, hogy a czönákulumot megszerezze.

A czönákulum közvetlen közelében van az a hely, hol *szent János evangelista háza* állt s melyben a boldogságos Szűz is lakott isteni Fia mennybemenetele után és a hol meg is halt *(La Dormition de la Sainte Vierge)*. E háznak, mely kezdettől fogva a keresztények tiszteletének tárgyát képezte, már csak igen kevés rommaradványa van meg. Egy VII. századbeli értesítés szerint föléje templom épült. Későbbi adatok is megemlékeznek e templomról; de 1670-ben már csak egy régi kápolna romjai voltak itt láthatók. Azóta, hogy visszatértem a Keletről, *Abdul Hamid* török szultán (a czönákulum helyett) e kis telket *Vilmos* német császárnak ajándékozá, midőn ez 1898. őszén a Szentföldön járt. A császár pedig követve szive sugallatát, *német katholikusainak* adományozta azt. Hiszszük, hogy nemsokára pompás templom emelkedik e drága szent helyen.

A Sion délkeleti lejtőjén van egy barlang egy *Gallicantus* (= Kakasszó) nevű régi kápolna romjaival. Itt siratta bűnét, isteni Mesterének gyáva megtagadását, a Kaifás udvarából távozó Péter apostol.

Minthogy czönákulumi szónokunk (egy öreg német dignitárius) egyre inzultustól tartott, néhányadmagammal hazakisértem az osztrák-magyar zarándokházba.

A délután még hátralevő részét arra fordítottam néhány társammal, hogy meglátogattam a Sion-nővérek *Ecce Homo-templomát*, zárdáját és leány-árvaházát, mely a Via Dolorosán van a török kaszárnya átellenében, de attól kissé nyugatra. A Sion-nővérek élethivatása imájuk által kiengesztelni azt a bűnt, melyet a zsidó nép isteni Megváltója ellen elkövetett és e nép megtéréseért könyörögni, továbbá a rájuk bízott zsidó és más leányok nevelése által Krisztus országát terjeszteni.

* *Kavasz* annyi, mint fegyveres szolga, hajdú. A minket ide kisérő igen jóindulatú mohamedán kavasz az osztrák-magyar hospicziumnál van alkalmazva.

Szép templomukba belépve, melyben minden rendkívül meghatja és a legbensőbb áhitatra hangolja az embert, az intézet előkelő modorú főnöknőjével találkoztunk, a ki a legnagyobb előzékenységgel kalauzolt és magyarázta e helynek nevezetességeit.

Nevét e templom a mellette levő *Ecce Homo-ívtől* nyerte, mely ma a szűk utczát átboltozza s mely fölé most dervis-szobácska van építve.* Hajdan ez ív az Antónia-várnak azon része volt, melyre Pilátus a megostorozott és tövissel koronázott Jézust kivezetteté a nép elé s azt hivén, hogy e látvány megindítja, így szólt a dühöngő tömeghez: «*Ime az ember!*» (latinul: *Ecce homo!*) De az nemcsak nem indult könyörületre, hanem még hangosabban követelte: «Feszítsd meg őt!» Ez ív éjszaki végén levő telket, melyen még e század első felében romok hevertek, a zsidó születésű, de Rómában csodálatosan megtért és buzgó katholikus pappá lett, *P. Ratisbonne Alfonz* vásárolta meg 1857-ben s a romok eltávolítása után építé ide e szép templomot és intézetet. Az ásatási munkálatok alkalmával éjszakon egy az ívvel összefüggő kisebb ívet találtak, épen olyant, milyen a déli végén is volt, melyet azonban a dervisek — kiknek itt kolostoruk van — már e század elején lebontottak. Úgy látszik tehát, hogy ez ívezet hármas bejárata volt az Antóniában levő törvényszéki palotának (praetorium) és hogy fölötte erkély vagy karzat volt. Rábukkantak továbbá ősrégi, még Salamon idejéből való *cziszternákra*, az Omar-mecset tere felé vezető két nagy *alagútra* s egy — nagyobb kőlapokból álló — egészen jó *kövezetre*, mely az Antónia-vár előtti kikövezett szabad tér lehetett.

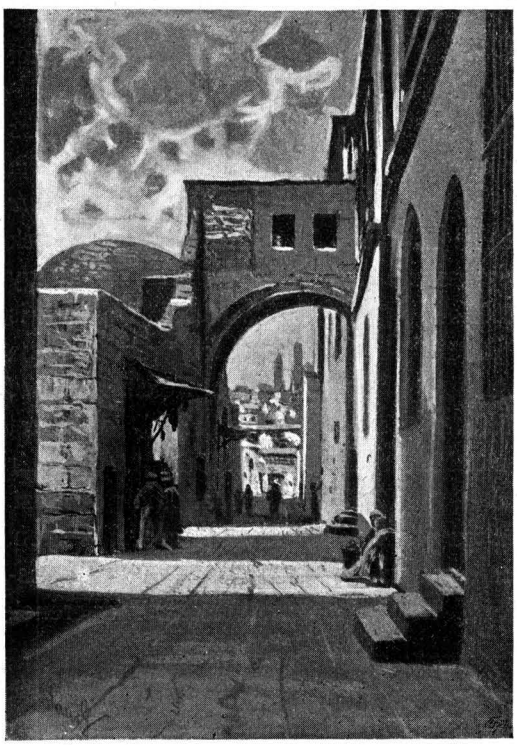

Az «Ecce homo»-ív a Via-Dolorosá-n.

* *Dervis* annyi, mint mohamedán szerzetes.

A nagy Ecce homo-ív éjszaki oszlopa be van építve a templom szentélyének falába, a kisebb ív pedig minden dísz nélkül, csupaszon áll a főoltár mögött egy fehér márványból faragott remek Ecce homo-szoborral a tetején. Megindító a gondolat, hogy itt, a hol egykor azt kiáltá az elvakult tömeg: «Feszítsd meg őt!... Az ő vére legyen rajtunk és fiainkon!» most azért könyörög a keresztény szeretet: «Atyám! bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekesznek».

Ezek megtekintése után fölmentünk az épület lapos tetőzetére, a hol az intézet árvaleánykái épen szórakoztak. Gyönyörű kilátás nyílott innen az Olajfák hegyére, az alattunk elterülő Omar-mecsetre és a város nagy részére, melynek nyugati látóhatárát bearanyozták a már bucsuzó nap sugarai. Megköszönvén a főnöknő lekötelező szives kalauzolását, távoztunk.

Az utczára érve szemünkbe tünt az 1882-iki nagy franczia zarándoklat óta az ív közelében a templom falába illesztett *márványtábla*, melybe ezen szavak vannak vésve: «*Ad arcum Ecce Homo, ubi Pontius Pilatus Christum Judaeis tradidit, ut crucifigeretur*» (= Ecce Homo-ív, a hol Ponczius Pilátus Jézust átadá a zsidóknak, hogy keresztre feszítsék). Az e fölírás által keltett fájdalmas gondolatokkal foglalkozva tértünk lakásunkra, az osztrák-magyar zarándokházba.

Így telt el az első teljes nap Jeruzsálemben.

IV.

JERUZSÁLEM. — KIRÁNDULÁS JERIKÓBA.

A katholikus örmények temploma. A Moria fensíkja és az u. n. Omár-mecset. Az Aksza-mecset. A régi zsidó templom földalatti maradványai. — Kirándulás Jerikóba. Betánia: Lázár és nővéreinek házahelye; Lázár sírja; a bélpoklos Simon házának helye; a Pihenés köve. Vadi el-Hód és az Apostolok forrása. A zord jerikói puszta. Khán-Hadrúr és az irgalmas szamaritánus tanyája. A Gyilkosvölgy. Vadi el-Kelt és a Koziba-kolostor. A jerikói síkság. Megérkezés Jerikóba tropikus hőségben.

APRILIS 25-én (hétfőn) reggel már fél ötkor a Szentsír-templomba siettem, hogy ott misézzek. Siettem, mert legbensőbb vágyam volt a Kálvárián (Golgotán) mutatni be jó Istenemnek a vérontásnélküli szent áldozatot, ott, hol azt egyszülött Fia vérét ontva mutatta be egykor mennyei Atyjának. Vágyam a misézö papok sokasága daczára teljesült: a Golgotán előzetesen végzett *gyónás* után lelkem legnagyobb örömére a *keresztrefeszítés* helyén álló oltárhoz juthattam.

Hazamenet megtekintettem *a katholikus örmények épülőfélben levő templomát,* mely a III. és IV. stáczió helyén áll. A földalatti *kriptában* a törmelék eltávolítása után napfényre került nagykiterjedésű ősrégi mozaikkövezetet mutatnak. A kripta oltárán remek kivitelű szobor emlékeztet arra a megrendítő jelenetre, midőn a keresztet vivő Megváltó édes Anyjával találkozik (IV. stáczió). Nem hiszem, hogy keresztény ember, ha profán hangulattal lépte is át e kripta küszöbét, e szobor megható arczvonásainak figyelmes szemlélése után innen valaha hidegen távozott volna. Nekem e gyönyörű szobor annyira megtetszett, hogy fotografiáját megszereztem.

Innen az udvarra lépvén, bemutattak nekem egy szegény arab nőt, a ki gyermekével együtt titokban lett kereszténynyé s remegve fél azon pillanattól, midőn durva és fanatikus férje ezt valahogy megtudja. Mint a viszonyokkal ismerősök állítják, oka is van életéért remegni. Megszántam a gyönge teremtést és kéretlenül is alamizsnát adtam neki.

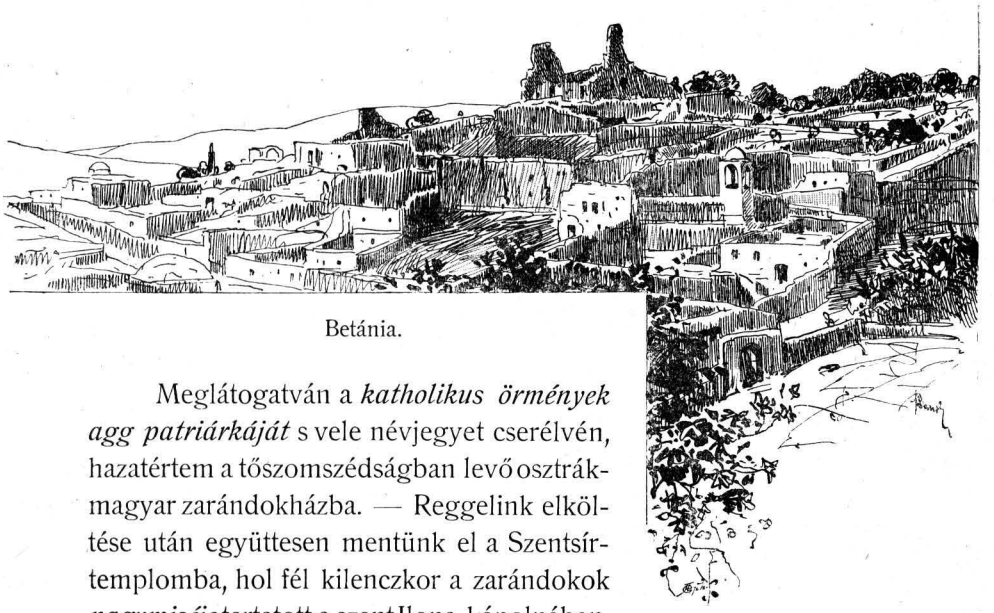

Betánia.

Meglátogatván a *katholikus örmények agg patriárkáját* s vele névjegyet cserélvén, hazatértem a tőszomszédságban levő osztrák-magyar zarándokházba. — Reggelink elköltése után együttesen mentünk el a Szentsír-templomba, hol fél kilenczkor a zarándokok *nagymiséje* tartatott a szent Ilona-kápolnában.

Ennek végeztével a konzulunk által kieszközölt engedély alapján elmentünk meglátogatni Jeruzsálem legkiválóbb mohamedán nevezetességét, a tévesen úgynevezett *Omar-mecsetet,* mely a város délkeleti oldalán emelkedő Moria-halmon áll és a mekkai és medinai mecsetek után a mohamedánizmus legfőbb szentélye és oly remek, hogy egyike a legkiválóbb műtörténelmi jelentőséggel bíró épületeknek. Azon a helyen épült, hol hajdan a zsidók híres temploma állt.

Az *első zsidó templomot* Salamon király építteté itt mesésen pazar fénynyel a Kr. e. X. században. Ez Kr. e. 588-ban pusztult el, midőn Nabukodonozor vad hordái azt lángba borították és lerombolták. A *második* templom a babiloni fogság után épült Zorobábel alatt a Kr. előtti VI. század végén, de az elsőt meg sem közelítette. Ezt a második templomot N. *Heródes* a Kr. előtti 18. évtől kezdve tizedfél év alatt nagyszerűen átépítteté és megnagyobbíttatá, de melléképületein még évtizedek után is dolgoztak, úgy, hogy csak Kr. u. 64-ben készült el teljesen. Magát a templomházat (mely szent helyből és legszentebből állt), hová csak a papok mentek be szolgálataik teljesítése végett, több melléképület, a nép részére és az áldozatok bemutatása számára három terrasszszerűen emelkedő udvar és oszlopos csarnokok vették körül. Jehova ez impozáns temploma fényével, pompájával és szerelvényeinek gazdagságával az ó-világ valamennyi pogány templomát messze fölülmúlta s a Talmúd méltán dicsekedhetik azzal, hogy nem látott szép épületet, a ki Heródes templomát nem látta. Ezt a Heródes-féle templomot tisztelte meg jelenlétével a

világ Megváltója: itt lett bemutatva kisded korában; mint tizenkét éves gyermek megjelent benne szüleivel a húsvéti ünnepen; nyilvános szereplése idejében is itt tanított néhányszor s vitatkozott esküdt ellenségeivel, a pöffeszkedő zsidó tudósokkal és képmutató farizeusokkal; itt oldozta föl a bűnbánó házasságtörő asszonyt. Halála előtt pedig néhány nappal az Olajfák hegyén ülve, sírva jövendölte meg, hogy az Izrael gonosz vaksága miatt úgy elpusztul majd, hogy kő kövön nem marad; e templom ékes kapujánál gyógyította meg Péter és János a született sántát. Jézus jövendölése szerint szét is dulatott e templom 70-ben (tehát alig hat évvel azután, hogy teljesen elkészült), midőn *Titusz* római hadvezér Jeruzsálemet a zsidók makacs ellenállása daczára öt havi ostrom után bevette és elpusztította.

A zsidók temploma helyén *Hadrián* császár pogány templomot építtetett a II. században, melyet azonban *N. Konstantin* császár leromboltatott 330-ban. A hitehagyott *Julián* császár Jézus iránti gyűlöletből 363-ban megengedte a zsidóknak régi templomuk fölépítését. Gonosz terve azonban nem sikerült; mert zsidó (R. Gedaljá) és pogány (Ammiánusz Marczellinusz) egykorú történetírók hiteles értesítései szerint nyilvánvaló csodák (a földből kitört tűzlángok, földrengés, villámok, orkánok) lehetetlenné tették az építkezést.

Elhagyatottan és megvetetten állt azután e templomtér egészen a VI. századig, mikor *I. Jusztinián* császár (527—565.) annak déli részén a boldogságos Szűz bemutatásának tiszteletére nagyszerű *Mária-bazilikát* építtetett. Ez a mohamedánok birtokába jutván, általuk, később pedig a keresztesek által ki lett bővítve s átalakítva, utóbb pedig a mohamedánok *Aksza-mecsetjévé* lett.

Midőn négy évvel Mohamed halála után, 636-ban *Omár* kalifa meghódította Jeruzsálemet, a régi zsidó templom helyére pompás mecsetet szándékozott emelni. Ámde szándékát *nem* valósíthatta meg, csupán egy egyszerű *kis mecsetet* építhetett. A szándéka szerinti pompásabbat *Abd el-Melik* építteté 688—691-ig s ezt *Valid* kalifa kibővítette a VIII. században. A keresztesek a XII. században keresztény templommá alakították át. De midőn 1187-ben elvesztették Palesztinát, az ismét mohamedán mecsetté lett. A XIV. században, legutóbb pedig 1873—1875-ig bizanczi mórizlésben magyszerűen restaurálták. Ezt nevezik ma — helytelenül — *Omár mecsetjének.*

Az a nagy tér, melynek közepén e mecset épült, az arabok által *Haram es-Serifnek* (= szent kerület) neveztetik s oly rendkívüli kiterjedésű, hogy az egész városnak csaknem ötödrészét foglalja el. Tulajdon-

képen egyenlőtlen négyszöget képez, melynek nyugati és keleti oldala közel 500 m. hosszú, éjszaki és déli oldala pedig mintegy 300 m. széles. Keleti és déli része *kőfallal* van bekerítve, míg nyugaton és éjszakon részben *épületek* zárják el. Alsó és felső udvarból vagy térből áll.

Az aránytalanul nagyobb *alsó teret* itt-ott pázsitok, olajfa-, ciprus- és egyéb facsoportok diszítik. E fák némelyikén rongyokat lobogtatott a gyönge szellő, melyeket jámbor mohamedánok szakítottak ki ruháikból s aggattak rájuk. Ezenkívül úgy az alsó, mint a felső téren kisebb kupolás

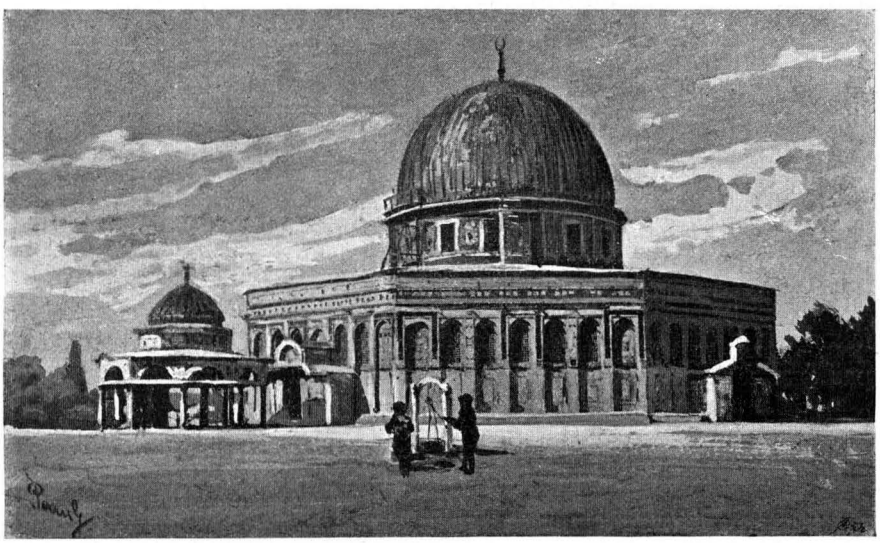

A szikla-dóm (Omár mecset).

épületek és a szertartásos mosdáshoz kutak és medenczék láthatók szétszórtan.

Középen van a fehér márványnyal borított és három méterrel magasabb *felső tér*, melynek négy oldalán lépcsők vezetnek föl szép ívkapukhoz. E magaslatra, mely a Haram-tér legszentebb helye, csak sarutlanul vagy a czipőinkre húzott papucsokban léphettünk. E papucsokból egész raktárt tartanak egyes mecseteknél s baksisért* adják az idegennek az illető mecset területén belül való ideiglenes használatra. Zsidók egyálta-

* *Baksis* annyi, mint ajándék; alamizsna, borravaló. Ezzel a szóval kér alamizsnát vagy borravalót koldus és nemkoldus az egész Keleten, akár van valami jogczíme, akár nincs és pedig oly sűrűn, oly állhatatosan s sokszor oly szemtelen módon, hogy ahhoz képest a mi országútí czigányaink alkalmatlankodása valóságos szerénység.

lában nem mennek e térre, mert attól tartanak, hogy valahol a legszentebbnek helyére lépnek s így azt megszentségtelenítvén, vétkeznek. Egyébként még csak néhány év előtt is halálbüntetés volt szabva azon nemmohamedánra, ki e mecsetbe lépett, sőt még az udvarra sem volt szabad belépni. Ma azonban a régi szigorú tilalmon rést ütött a jó baksis.

E felső téren áll a *Kubbet esz-Szakhra* (= sziklakupola, vagy sziklamecset) nevű híres mecset, melyet közönségesen Omar-mecsetnek hívnak. Ezen rendkívül impozáns nyolczszögű csarnok fölött, eltérőleg a többi mecsetektől, nem minaret emelkedik, hanem hatalmas *kupola* domborodik, melynek tetején a félhold szomorúan hirdeti, hogy nem a keresztény az úr a szent városban. Az oktogon egy-egy oldalának hossza 20 m., belső átmérője pedig 54 m., míg a kupola magassága (a földszíntől) 30 m. átmérője pedig 20 m. Külső fala fajánszlapokkal, alul pedig márványnyal van beburkolva és köröskörül Korán-föliratokkal ékítve.

A négy égtájnak megfelelő oldalain négy kapuja van, melyek bármelyikén lép is be az idegen, szemkápráztató látvány tárul eléje. Bámulatba ejtik az épület hatalmas méretei, a merész kupola, a remek aranyfalmozaik, a dús aranyozás, a szép monolit-oszlopok, a márvány-mozaikos padlózat, a drágábbnál-drágább szőnyegek; s a hatást nagyban emeli a csúcsíves üvegfestményű ablakokon át beszűrődő pompás fény, mely kellemes színes félhomályt terjeszt ez óriási csarnokban.

A konczentrikus kettős körben álló oszlopok tulajdonképen hármas rotundára osztják e mecsetet. A kupola a belső rotunda oszlopain nyugszik. Épen ez alatt van művészies rácsozattal körülzárva az *Esz-Szakhra* (= a szikla) nevű faragatlan mészkő-sziklacsúcs, mely mint kiválóan szent, a mohamedánoknál rendkívül nagy tiszteletben áll s melytől nevét is nyerte a mecset. A rácson belül nemmohamedán nem közelítheti meg azt. Hossza (éjszaktól délre) 17 m., szélessége pedig 13 m. s a mecset talaja fölött egy-két méternyire emelkedik ki. Állandóan vörös selyemszövettel van beborítva, de azért oldalain itt-ott látható. A mohamedánok együgyű hite szerint Mohamed innen emelkedett Borák nevű lován az égbe. Mutatják a prófétának lábnyomát is, melyet e szikla délnyugati sarkán hagyott.

A szikla alatt egy kis *barlang* van, melybe a rácsozat délkeleti oldalán tizenegy lépcsőn mentünk le. A barlang alja márványnyal van kirakva. Ez alatt ismét *üregnek* kell lennie, a mit elárul az a tompa hang, melyet e márványlap adott, midőn lábainkkal rátoppantunk. Innen ered valószínűleg a mohamedánok azon hite is, hogy a szikla szabadon lebeg ég

és föld között. Az alatta levő üreget ők *Lelkek kútjának* nevezik, mert szerintük itt gyülekeznek imára hetenkint kétszer a megholtak lelkei. A mohamedánok azt is tartják, hogy itt van a pokol kapuja. Ha föltekintünk e barlang sziklamennyezetére, ebben egy jókora *mélyedést* látunk, melyet állítólag Mohamed vert bele fejével, a mi ugyancsak kemény koponyára vallana. Ilyen és hasonló ostobaságokat a Herkules-termetű templomőr, a ki körülvezetett, a legszentebb komolysággal referált. Sokszor majd az ajkunkba haraptunk, de jaj lett volna annak, a ki hitetlenül elnevette volna magát, vagy valamiben kételkedni merészelt volna!

Ezeken kívül se szere, se száma a zsidó (talmúdi) és mohamedán legendáknak, melyek e sziklához fűződnek. Így csupán ezt nem érintette volna a vízözön; ezen áldozott volna Melkizedek; Ábrahám is itt akarta föláldozni Izsák fiát az Isten próbaparancsára; itt látta a bátyja boszúja elől Háránba menekülő Jákob álmában azt az égig érő lajtorját, melyen az angyalok föl- és alászállottak; ezen állott a frigyszekrény; ezen imádkozott Mohamed és kijelenté, hogy az itt mondott egy ima foganatosabb, mint másutt végzett ezer imádság stb.

Valószínű, hogy e szikla, mely a Moria természetes csúcsa, hajdan a zsidók égőáldozati oltárának alját képezte. E mellett látszik bizonyítani az e sziklában levő kerek nagy *lyuk*, mely az alatta levő barlangba szolgál. Nyilván ezen öntötték le s vezették földalatti csatornákon át a Czedron-patakba a leölt áldozati barmok vérét.

A mecset éjszaki kapuja előtti kövezeten (belül) egy *jaszpisz-lapra* figyelmeztettek, melybe Mohamed 19 aranyszöget vert bele. Bizonyos időszak mulva kiválik egy-egy belőle; midőn az utolsó is kijön, akkor lesz a világ vége. Az ördög siettetni akarván a világ végét, egy napon hozzáfogott a szögek kiszedéséhez; gonosz munkájában már annyira haladt, hogy csak három szög maradt benn s egy félig volt kihúzva. Ekkor azonban Gábriel főangyal megakadályozta tervének befejezését. A szögek azóta sem mozdultak meg s így a mohamedánok még sokáig leshetik a világ végét.

A Kubbet esz-Szakhra keleti oldalán van egy bizanczi ízlésben épült s későbbi eredetű kisebb kupolás épület, a *Kubbet esz-Szilszele* (= lánczos kupola vagy mecset). Mohamedán legenda szerint Salamon király itt egy istenküldötte lánczot feszített ki, melyet, ha valaki tanúskodott, megfogott; a hamis tanú érintésére egy szem levált a lánczról. *Dávid itélőszékének* is nevezik, mert Dávid állítólag itt hozta itéleteit.

A Haram-tér magaslatáról lemenvén, többek példájára leoldottam a folyton akadékoskodó papucsokat s czipőmet lehúzva, harisnyában

sétáltam át az alsó udvaron, míg a legtöbben komikusan csoszogtak tovább papucsaikban. A tér déli végéhez érve, megtekintettük a kis kupolával biró nagy *Kubbet el-Akszát* (= a legszélső mecset) melléképületeivel. Főbejárata előtt *Áron fiainak sírhelyeit* mutatják, de ezek minden valószínűség szerint keresztesek sírjai voltak. Belépve csúcsíves kapuján, meglepetten álltam meg egy ideig e hét hajóból álló (82 m. hosszú s 60. m. széles) famennyezetes roppant mecsetben, melynek belsejében egész oszloperdő között van az ember. Déli végén, a szószék mellett, két nevezetességet mutatnak. Az egyik *Jézusnak állítólagos lábnyoma* a szószék mögötti kőben. A másik pedig a szószéktől jobbra és balra álló *két oszlop-pár*, melyekről a mohamedánok között az a hit van elterjedve, hogy a kinek nem sikerül két szorosan egymás mellett álló oszlopaik közt átbújni, az nem jut a mennyországba. Rögtön végignéztem magam s szemmértékem arról győzött meg, hogy könnyű szerrel csúszhatnék át rajtuk... Ámde, mert nem egy termetes mohamedán akadt már meg itt ilyen ostoba üdvözülési kisérlet alkalmával, azért az oszlopok megközelíthető része most vasrácscsal van elzárva.

E mecset délnyugati részén hosszú melléképület áll, melyet csúcsives boltozatú oszlopsor kettős folyosóra oszt. A keresztesek emelték; itt laktak a középkorban a jeruzsálemi királyok s később a templomosok. Ma ez épületben van a *Fehér-mecsetnek* nevezett asszonyok mecsetje.

Az udvarra érve, fölhúzták valamennyien czipőiket, mert most már a Haram-tér *földalatti építményeit:* a pinczeszerű helyiségeket, cziszternákat, régi kapukat és óriási oszlopokon nyugvó boltivezetek alatti hosszú folyosókat néztük meg, a melyek mind a régi zsidó templom maradványai és rendkivüli archeologiai jelentőséggel birnak. De ezek közt egy sem keltett bennem akkora bámulatot, mint a templom-tér délkeleti sarkában levő, úgynevezett *Salamoni istállók,* mely arkádoknak a völgy felé növekvő kolosszális oszlopai helyenkint 9 m. magasak. E földalatti helyiségek, melyeket a keresztesek tényleg istállókul használtak, még Salamon király idejéből valók. Salamon u. i. az általa építendő templom udvarai számára szűknek találván a Moria fensikját, hogy a teret kibővíthesse, a Czedron völgyéből óriási arkádokat emeltetett s a közbeeső hézagot részint földdel kitöltötte, részint úgy hagyta. Heródes szintén kiszélesítette ilyen alépítményekkel a templom-teret. Midőn Titusz 70-ben Jeruzsálemet ostromolta, bizonyára sok zsidó keresett itt menedéket és pusztult el a város bevételekor.

Följövén ez évezredek viharait látott helyiségekből, végighaladtunk a Haram-tér keleti falának hosszában. Itt volt hajdan az úgynevezett *Salamoni oszlopcsarnok.* E fal alsó részében itt-ott óriási nagyságú és

igen szépen faragott köveket találtunk, melyek Heródes, sőt Salamon idejéből származhatnak. Figyelmünket azonban itt leginkább a Heródes korából való, úgynevezett *Arany-kapu* («porta speciosa») ragadta meg, mely azonban már régóta be van falazva, mert a mohamedánok hite szerint ezen a kapun jön majd be egy pénteki napon a keresztény hódító, a ki a várost tőlük visszafoglalja. Azelőtt csak egyszer nyitották ki évenkint, virágvasárnapján; mert a Betaniából jövő Üdvözítő ezen vonult be ünnepélyesen a templomba. Herakliusz császár is itt vitte be a városba a VII. században a perzsáktól visszaszerzett szent keresztet.

A templom-tér éjszaknyugati sarkában állt hajdan a Makkabeusok vára, a *Bárisz,* melyet később Heródes restauráltatott és Markusz Antóniusz tiszteletére *Antónia-várnak* nevezett. Itt lakott a római helytartó a húsvéti ünnepek alkalmával s itt itélték halálra az Üdvözítőt. Ennek a várnak lépcsőzetére menekült a templom udvaráról Pál apostol 58-ban s erről intézett héber beszédet az ellene mint hitehagyott ellen fölbőszült zsidó tömeghez s midőn szavai még csak jobban fölingerelték azt, Claudiusz Liziász, Antónia parancsnoka, a várba viteté be őt római katonáival. Ma *török kaszárnya* áll e vár helyén s ódon, csonka tornya állítólag még az Antónia maradványa.

Miután még a *régi szerájt* (pasa-palota) és a *dervisek épületét* kivülről megtekintettük — melyek éjszaknyugaton zárják körül a Haram-teret — a Via Dolorosára nyíló kapun távoztunk. Sietnünk kellett, mert ebéd után a jerikói és holt-tengeri kirándulásra kellett készülődnünk, melyben társaságunk nagyobb fele vett részt, a miért azonban külön, személyenkint 30 frtot kellett marsallunknak fizetnünk.

***

Ezen úton már nem egy idegent fosztottak ki a rabló beduinok.* Hogy tehát bátorságosabban tehessük meg a körülbelül hat óráig tartó utat, *két seikot* is fogadtunk. A beduinok ez általunk jól megfizetett vajdái ilyenkor kezeskednek arról, hogy a zarándoknak semmi bántódása nem lesz. Ezeken kivül még egy ferenczrendi szerzetes, frater *Kreszczenczius* is elkisért, sőt velünk maradt ezentúl mindaddig, míg csak Galileától

* *Beduinoknak* (arabul: *bedávi;* többese: *bedu* = a puszták lakói) neveztetnek az Éjszak-Afrikában, Arábiában, Palesztinában és Sziriában a pusztákban barangoló nomád vagyis pásztor-népek ellentétben a városi néppel. Ha nyájaikkal rövid időre megtelepednek valahol, sátrakban laknak, mint a mi kóbor czigányaink. Életmódjuk rendkivül egyszerű. Általában a mohamedánizmus hívei. Az egyes, egymástól független törzsek élén áll a törzsfő: a *seik.* Jellemük a legellentétesebb erkölcsi vonásokat tünteti föl.

nem bucsúztunk. — Rendkivül szerény és előzékeny ember. Valamikor porosz altiszt volt s részt vett a porosz-franczia háborúban, mely után meglátogatá a Szentföldet és — belépett a ferenczieк szerzetébe. Már tizenkét év óta állandóan Palesztinában van s ismeri annak minden zegét-zugát s a zarándoklatokkal már számtalanszor bejárta azt. A mohamedánok, kik előtt ő már régóta ismert alak, szintén tisztelik. —

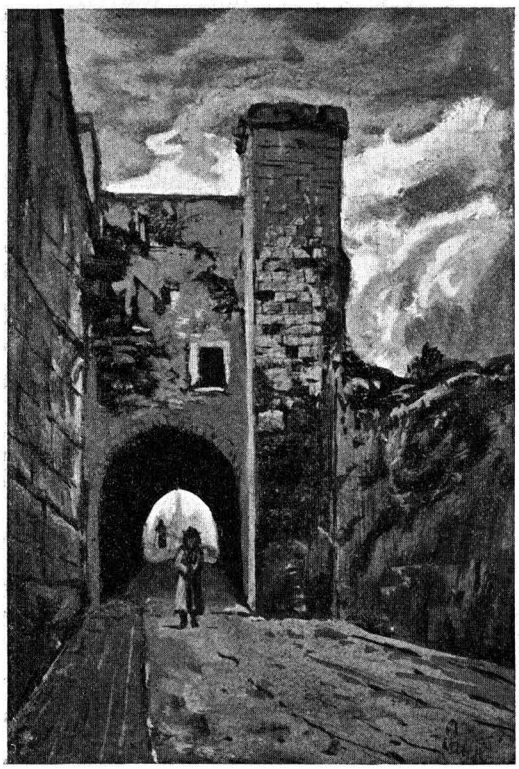

Antonia vára a «Via-Dolorosá»-n.

Két óra lehetett, mikor karavánunk kocsira ült s a Via-Dolorosán s az István-kapun át a Czedron völgyébe hajtatott. E völgy déli végén, ott, hol utunk keletre kanyarodott, mutatják azt a helyet, a hol az áruló *Judás* kétségbeesésében egy fára fölakasztá magát.

Utunk innen emelkedni kezdett. Mintegy negyedóra után elérkeztünk az Olajfák délkeleti lejtőin egy kis mélyedésben fekvő *Betániába,* melyet az arabok *El-Azariének* neveznek.* A különben kopár hegyvidéktől elütően Betániának elég kies fekvése van, melyen az itt-ott elterülő kis vetéseken kivül fügefa, olajfa, szent János-kenyérfa és mandolafa csoportokban gyönyörködött szemünk. — Betánia volt egyike azon helységeknek, melyekben Üdvözítőnk legszivesebben tartózkodott Judeában. Ma a régi Betánia helyén romhalmazon kivül csak mintegy negyven házikót találunk, melyet szegény mohamedánok laknak.

Alig hogy leszálltunk kocsijainkról, a délutáni szieszтából fölzavart falu népe szaporán jött elénk s jó baksis reményében cziszterna-vízzel

[3] Az *Azarie* vagy *Lazarie* a helység későbbi római nevéből: *Lasarium*-ból keletkezett.

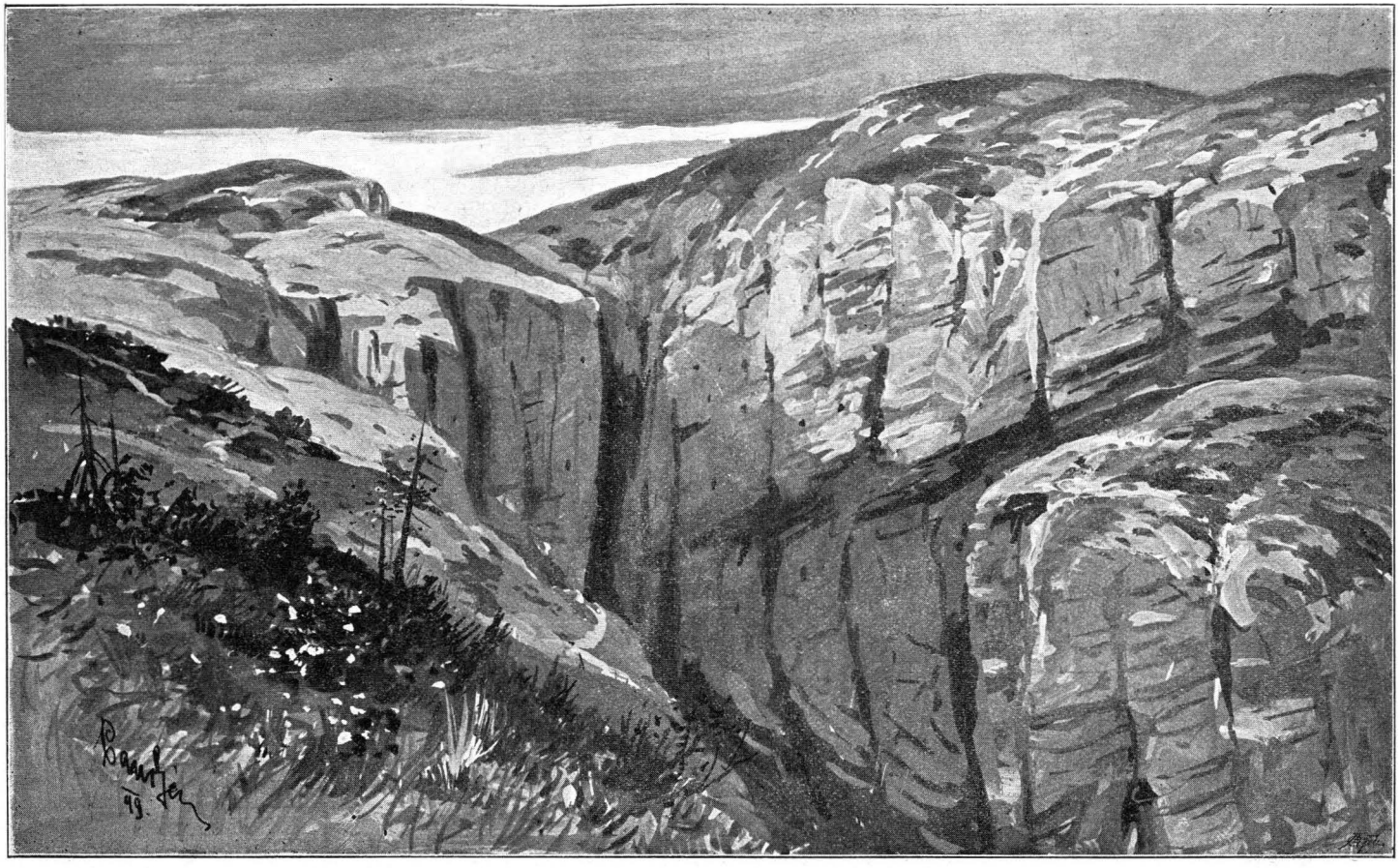

Részlet a pusztából, a hol Krisztus Urunk 40 napig bőjtölt. Jerikói patak völgye Jerikótól 1½ órányira.

kínált meg. Vezetőink által figyelmeztetve e víz ivásának esetleges következményeire — habár a nagy hőségben eléggé gyötört a szomjuság — csak kevesen mertek belőle inni.

Figyelmünket itt legelőször egy, a falucska fölött kiemelkedő toronyszerű rom vonta magára, melyet *Lázár-kastélynak* neveznek. Utolsó maradványa ez annak a kis erődnek, melyet Melizenda, jeruzsálemi Fulkó felesége építtetett 1138-ban az általa itt alapított benczés-kolostor védelmére.

Mintegy 20 lépésnyire délre mutatják a Jézus által annyira szeretett és kitüntetett három testvérnek, *Lázárnak* és két nővére, *Márta* s *Mária háza helyét.* Judeai tartózkodása alkalmával Jézus többször szállt meg e házban. Egy ilyen alkalommal történt, hogy Márta zokon vette, hogy míg ő a Mester megvendégelése körül sürgölődik, nővére, Mária, Jézus lábaihoz ülve, hallgatta ennek édes igéit. De elhallgatott panaszával, midőn az isteni Mester ezen megszívlelésre méltó szavakat intézte hozzá: «Márta! Márta! szorgalmas vagy és sokkal törődöl, pedig egy a szükséges. Mária a legjobb részt választotta, mely el nem vétetik tőle.» — A szenvedése előtti napokon is a tőszomszéd főváros zaja elől rendesen ennek a családnak csöndes, meghitt körébe vonult vissza, hogy ott nehéz hivatalának fáradalmait kipihenje. — Később e ház fölé *templomot* építettek; ennek romjain a ferenczieк e század elején kis *kápolnát* emeltek.

Innen — baksisért rimánkodó mohamedán gyermeksereg által kisérve — elmentünk a falucska éjszakkeleti végén levő *Lázár-sírhoz,* mely ma, a századok folyamán köröskörül fölhalmozódott törmelék miatt sokkal mélyebben fekszik, mint régen. Nemcsak a keresztények, hanem a mohamedánok is tisztelik, habár mai állapota után nem is következtetne erre az idegen. — Szent Jeromos tanusága szerint már a IV. században templom állt e sziklába vájt sír helyén. Ez azonban, valószinüleg a XI. században, elpusztult. Romjainak egy része fölé, a sírtól kissé délre, a törökök 1496-ban kis mecsetet építettek, míg a romok másik része még szabadon látható. Minthogy pedig a mohamedánok csak nehezen engedték meg a zarándokoknak a sír látogatását, melynek eredeti nyilása éjszak felől van, a keresztények 1572-ben nyugatról ajtót nyitottak és lépcsőt vágtak a sírba. Ezen az ajtón szálltunk le mi is 26 rossz s csaknem nyaktörő lépcsőn Lázár sötét sírjába. Habár égő kis gyertyát tartottunk kezünkben, mégis nem egy társam csuszott el a szűk lépcsős folyosón, míg leért. Huszonhárom lépcső után egy előkamrába jutottunk s innen három magas lépcsőn át a tulajdonképeni sírkamrába, mely mintegy 3 méter hosszú s széles és 4 méter magas. Az eredeti sziklapad azonban, melyen Lázár teste négy napon át feküdt, már nincs meg; ezt akkor távolitották

el, mikor e sírüreget a szikla porhanyó volta miatt, téglákkal beburkolták. Ma a ferenczieknek évenkint egyszer szabad itt misézniök.

Ez tehát az az örökké nevezetes hely, a hol Jézus egyik legragyogóbb csodáját művelé, midőn mindenható isteni szavával «*Lázár, jöjj ki!*» egy már negyednapos halottat nővérei és nagy résztvevő közönség szemeláttára életre támasztott s mely miatt sokan hittek benne. Oh, ki tudná leírni a szent borzalommal párosult boldogító édes örömérzetet, mely a siránkozó két nővér fájdalmát, mélységes gyászát egy pillanat alatt fölváltá, midőn megholt fivérük új életre támasztva, a halotti kendővel és leplekkel burkoltan, a sírból feléjük ment!... Ki tudná vázolni azt a mondhatlan hatást, azt a szent félelemtől kisért bámulatot, melybe e rendkivüli csoda Mártát és Máriát s a körülálló népsokaságot ejté!... Szinte látom, mint állanak ott pillanatra némán s mintegy földhöz szegzetten a sír előtt; mint ámulnak, nem tudván, káprázat-e vagy való, mi szemeik előtt végbement; mint tódulnak aztán oda Jézushoz, mint borulnak lábaihoz s árasztják el forró csókjaikkal; mint áldják, magasztalják, imádják az isteni Mestert e nem hitt nagy jótéteményért... Ámde látom egyszersmind a tömeg bátortalanságát, aggodalmát is valamely kémkedő irástudó farizeusnak netáni jelenléte miatt; hallom, a mint csak félve suttogják maguk között: Ő az, Ő a Messiás; Ő az élő Isten Fia; Ő az, kire eddig vártunk; Ő az, kinek e világra jönnie kellett...

Ez volt Üdvözítőnk azon csodája, mely annyira fölizgatta a szinédriumot, hogy Kaifás főpap elnöklete alatt legott rendkívüli gyűlést tartott, melyben tagjai azt a végzést hozták, hogy Jézusnak most már vesznie kell s azért mielőbb el kell őt fogatni.

Innét kissé távolabb, szintén a falucskán kívül mutatják a *bélpoklos Simon háza helyét,** a ki Jézust a szenvedése előtti hatodik napon magához hívta és fényesen megvendégelte, Mária Magdolna pedig ugyanezen alkalommal megkente, háláját és szeretetét akarván e ténynyel kimutatni Jézus iránt, hogy bátyját föltámasztotta. Ekkor mondotta Urunk az apostoloknak, a kik Mária cselekedetében pazarlást láttak, ama jelentőségteljes sza-

* A *poklos* melléknevet kétségkívül onnan nyerte, mert előbb e bajban szenvedett, melyből valószinűleg Jézus gyógyította meg csodálatosan; innen hálája és tisztelete a Mester iránt, a kit most úgy a saját, mint a Mester által többszörösen kitüntetett három testvér nevében megvendégel. Mert valószinűleg közeli rokona volt ezeknek; erre enged következtetni, hogy Márta fölszolgál a lakománál és hogy a Jézus lábait megkenő Mária itt oly otthonosan érzi magát. Egyes apokrif könyvek szerint, a poklos Simon e három testvér *atyja* volt, mások szerint *Márta férje.* — Egyébként Nikodémus és arimateai József mellett ez a betániai farizeus volt még *Jézusnak egyedüli meghitt embere a zsidó intelligenczia és az előkelőség köréből,* de miként az a kettő, úgy ő is csak titkos tanítványa volt.

vakat: «Hagyjatok békét neki! Ő jót cselekedett velem; mert szegények mindenkor vannak veletek s jót tehettek velök; de én nem mindenkor vagyok veletek. Ő eleve megkente az én testemet a temetésre. Bizony bizony mondóm nektek: A hol csak az evangélium hirdettetni fog a világon, az is elmondatik az ő emlékezetére, a mit cselekedett.» — Valaha itt is templom állt, ámde az már régen elpusztult.

E helytől nem messze van egy méternyi mészkődarab, a *Pihenés köve,* vagy a *Beszélgetés köve.* Állítólag itt pihente ki magát a Márta és Mária által kéretett és Pereából érkező Jézus s itt találkozott vele az eléje sietö Márta s leborulván előtte, fölkiáltott fájdalmában: «Uram! ha itt lettél volna, bátyám nem halt volna meg»; — itt beszélgetett Jézussal s tette istenségéről azt a gyönyörű vallomást: «Igen, Uram! én hiszem, hogy te vagy a Krisztus (a Messiás), az élő Isten Fia, ki e világra jöttél.» — A zarándokok rá szoktak borulni e kőre, megcsókolják s rövid imát végeznek előtte.

A Pihenés kövének közelében van *Márta cziszternája* egy régi templom romjaival, melyet az arabok *Mária kastélyának* neveznek. E helyen ma a görögöknek egy kis kápolnája áll.

Betániából a fölidézett legkedvesebb emlékek hatása alatt indultunk tovább. Az út jobb felén, délre, egy magaslaton *Abu-Disz* falvát pillantottuk meg, mely némelyek szerint a hajdani *Bahurim* helyén áll, a hol az Absalom fia elől Jerikóba menekülő Dávid királyt kövekkel hajigálta és átkozta Saulnak egyik rokona, Szemei.

Meredek szerpentinákon csakhamar lejutottunk a *Vadi el-Hódba* (= az itató völgy), melynek hasonnevű forrásánál az *Ain el-Hódnál* (= itató forrás) kissé megállapodtunk. E forrás állítólag azonos a Józsue könyvében (15, 7.) említett *En-Semessel* (= Napforrás), mely Benjamin és Juda törzsének határán vala. A keresztények régi idő óta *Apostolok forrásának* nevezik, mert az apostolok s Jézus is bizonyára megpihentek itt s ittak is vizéből, mikor Jerikóból Jeruzsálembe mentek, mert az egész hosszú úton ez az egyedüli forrás. Ma azonban vizének rossz ize van s néha pióczák is vannak benne.

Innen utunk egyre kietlenebb hegyvidéken vezetett lefelé. Mindenfelől csupasz, kopár mészkősziklák környeztek, melyeken csak most tavasszal terem itt-ott egy kevés fű. Az út baloldalán pedig mind sűrűbben, szédítően mély hegyszakadékok tátongtak felénk, melyek fölött kocsink nem egyszer ijesztően keskeny országúton haladt, mely telve volt heverő kisebb-nagyobb kődarabokkal. S minél tovább értünk, annál kietlenebb, sivárabb, kihaltabb, zordabb lett a táj köröskörül; életnek, tenyészetnek

semmi jele; egyik részlet vadregényesebb a másiknál. A vidék mélységes csöndjét csak kocsijaink egyhangú döczögése s a mi beszélgetésünk zavarta meg.

Ilyen a *jerikói puszta*, a mint e vidéket nevezik, mert Jerikóig terjed. Világjáró emberek állítása szerint nincs földünknek ridegebb, borzadályosabb vidéke, mint e puszta. S valóban nem fönséges itt a természet, nem festői itt a sziklabércz, nem ünnepélyes itt a csend, nem vonzó itt a magány. Engem is soha vidék nem ejtett oly komor hangulatba, mint ez; soha lelkemet nem futotta át oly rejtélyes borzalom, mint itt e vad sziklarengetegben.

A velünk jött ferenczrendi szerzetes rendesen kocsijaink mellett lovagolt s magyarázgatott nagy buzgalommal. Marsallunk s a két seik azonban messze vágtatott elől délczeg arabs lován. Meg-megállva, ha magasabb pontra vagy kanyarulatra értek, kémkedve jártatták körül fürkésző tekintetüket, mintha bizony ilyen karaván nal szembe merne szállni egy rablóbanda; s ha kocsijainkkal utólértük, egy-két szót váltván velünk, megint előre vágtattak.

Csak nagyritkán találkoztunk egy-két beduinnal, a kik illő meghunyászkodással tekintettek seikjainkra, de reánk olyan szemekkel néztek, hogy az épen nem volt bizalomkeltő.

Három órai kocsikázás után a *Khán-Hadrúrhoz* értünk. E khán (= karaván ok állomáshelye, megszálló hely, csárda, tanya) ősrégi időtől fogva az egyedüli lakott hely a Jeruzsálem és Jerikó közötti lakatlan úton. Leszálltunk s betértünk. Bármily primitiv is e csárda, meglepett az itt talált különféle hűsitők nagy választéka. Kaphattunk itt jó vörös és fehér bort, sört, limonádét, vizet stb. Csak egy hibája volt az italoknak — langyos volt mind, mert itt bizony még a pincze is meleg. De azért volt keletje, mert a nap heve s a csupasz sziklákról visszaverődő sugárzó hő kegyetlenül kiszárította torkunkat.

A mint az árnyékban szürcsölgettem sörömet, az egyik seik, a ki arab létére meglehetősen beszélt németül, valami megmagyarázhatatlan rokonszenvtől indíttatva mellém simult s igen bizalmas hangon kezdett élményeiről beszélni. De csakhamar elárulta, hogy rokonszenve — tárczám felé irányul. Czélzásaiból megtudván, hogy czigarettát óhajt, vettem neki egy dobozt, a mit boldog mosolylyal s keleti hajlongással megköszönt. Ki tudja — gondoltam magamban — mi mindenre jó az ilyen úton egy lekenyerezett seiknek jóindulata.

A hagyomány szerint ennek a khánnak közelében volt Krisztus idejében ama szállás, melyben az *irgalmas szamaritánus* azt a szeren-

csétlen utast ápolás végett elhelyezte, a ki Jerikóba menvén, rablók kezébe esett, a kik nemcsak kifosztották, hanem meg is sebezvén, félholtan ott hagyták az úton. Jobb helyet valóban nem választhatott volna Üdvözítőnk e példázatában vázolt esemény szinhelyéül s úgylátszik példázatában nem költött eseményt, hanem valóban megtörtént s közismert dolgot mond el.

Folytatva utunkat, bibliai események fölötti gondolatokba merültem el, melyekből azonban föl-fölzavartak kocsink kijózanító zökkenései, midőn, hol az egyik, hol a másik kereke az úton heverő szikladarabokon átgördült. A lejtők az út e második felében igen meredeken ereszkednek alá a Jordán síkságára. S e hirtelen esések miatt nem egyszer szólítottak föl kocsisaink a kiszállásra; de gyaloglásunk is e nyaktörő úton csak a legnagyobb elővigyázat és erőlködés mellett sikerült úgy, hogy el ne bukjunk.

Alig hogy elhagytuk csárdánkat, egy vízmosásos, mély és kopár sziklák között fekvő keskeny hegyszakadékhoz, az u. n. *Gyilkosvölgyhöz* értünk, mely az egész út legvadabb, legborzadályosabb része, a hol kivált régen útonállók, rablók veszélyeztették a közbiztonságot, a kik a szomszédos magaslatokról lestek a védtelen utasokra s ha kirabolták, nyomtalanul eltüntek a szirtek és hegyszakadékok között. Mit mondhatna, mennyit beszélhetne el a Gyilkosvölgy, ha néma szirtjei megszólalhatnának!... Hány vándornak látta már könyörtelen kifosztását, hány szegény utasnak kegyetlen vére-ontását a századok folyamán!...

Ezután a tekervényes és rendkívüli szakadékos *Vadi el-Keltbe* értünk, hol a *Kelt-patak* ered. Meredek sziklafalain szédítő mélységek fölött ijesztően keskeny ösvények vezetnek. Némelyek e völgyet azonosnak tartják az *Áchor-völgygyel*, hol a Kánaánba jött izraeliták Áchánt megkövezték, mert Jerikó csodálatos bevételénél a Jehovának fölajánlott zsákmányból egy részt magának tartott meg. Mások a *Kárit-völgynek* s patakját a *Kárit-pataknak* tartják, a hol hajdan a gonosz Ácháb, Izrael királya elől menekülő Illés próféta vonta meg magát s a hol az Isten csodálatos módon hollók által táplálta őt.

Az úttól balra, lent egy sziklafalnak üregében van a *Der Vadi el-Kelt* nevü görög kolostor (papi fegyintézet). Ez a rendkívül érdekes fekvésű kolostor az 535-ben ide épített *Koziba-kolostor* megmaradt alapjain áll. Itt-ott a rómaiak idejéből való erődök és vízvezetékek romjai tüntek föl.

Végre kiérve e sziklalabirintból, váratlanul elénk tárult az e kopár vidékkel oly kirivó ellentétet képező szép oázis, mely *jerikói síkságnak* neveztetik, és az egész *Jordán-völgy*. Utunk ismét hirtelen ereszkedett alá. Megint le kellelt szállni kocsinkról s gyalog botorkálni a kövecses

sziklaúton, pedig már eléggé elfáradtunk; különösen az öregebb papok s a szegény nők szenvedtek igen sokat. S mindennek tetejébe még a *hőség* is gyötört, mely daczára annak, hogy a nap már hanyatlóban volt, egyre *növekedett*, suttogva enyelgő alkonyi szellőnek pedig semmi nyoma.

E fokozódó hőség oka a Jordán völgyének rendkivül mély fekvése, melynek talaja Betániáéhoz viszonyítva, ezer méterrel alacsonyabb s mintegy 400 méterrel fekszik a Földközi tenger szine alatt. Csakis ez a körülmény magyarázza meg azt a tüneményt, hogy míg fönt Jeruzsálemben tűrhető meleg volt, itt lent intenziv tropikus hőség gyötört még alkonyatkor is.

Midőn kocsikaravánunk a síkságra ért, a nap utolsó sugárkévéje is eltünt már a kopár nyugati hegység bérczei mögött.

Esti 7 óra volt, mikor eltikkadtan s elcsigázott tagokkal *Jerikóba* értünk s félhomály borult már az egész tájra. Engem karavánunk nagyobb felével az európaiasan berendezett *Hotel-Jordánba* szállásoltak el; a többiek a Hotel-Gilgalba és a Hotel des Etrangersbe szálltak.

A tikkasztó hőség csaknem kiállhatatlan lévén, többen — közöttük bátrabb előkelő hölgyek is — a hotel udvarán fölállított szép sátrakban helyezkedtek el s az éjjelt is ott töltötték. Én azonban nem tartván tanácsosnak a tolvaj-hajlamairól hirhedt Jerikóban a sátorban való lakást, harmadmagammal egy első emeleti szobába kerültem.

Vacsorához hivatván, az étterem gőzfürdői melegében hihetetlen módon izzadtunk. Mindenki inkább az ital, mint az étel után kapkodott; ámde az, sajnos, olyan langyos volt, hogy alig ihattuk; a pinczék itt melegek s mesterséges jégnek — a mit pl. Kairóban élveztünk — hire sincs. Legyet meg életemben sem láttam annyit s oly szemtelent, mint itten; a sors kegyenczének tarthatta magát az, kinek tányérjába, vagy poharába csak 2—3 tévedt bele.

A-propos! majd elfelejtettem megemlíteni egy speczialitást, melyet itt láttam először életemben: az *indiai szobalegyezőt*. Tudom, nem egy olvasóm kiváncsi rá, miféle luxusz-czikk ez. Leirom. Éttermünk hosszú asztala fölött a mennyezetről a terem magasságának közepéig három vastag sodrony függött, melyek alsó gyűrűibe hosszú lécz volt elhelyezve. E léczre mintegy félméter széles tarka szövet volt erősítve. A lécz közepéhez kötött hosszú zsinór pedig a szemközt levő ajtó felső küszöbének nyilásán kinyult az udvarra, a hol az ajtónál ülő arabs inas azt egyre húzta-rángatta. E legyezgetés azonban nem igen hűté le a terem levegőjét, arra azonban igen alkalmas volt, hogy a megriasztott sok legyet el — akarom mondani: belekergesse ételünkbe s italunkba.

Vacsora után szóba álltam a szálloda fiatal bérlőjével s meglepetve hallottam, hogy neve *Ungár* s hogy megboldogult atyja magyar születésű; ő azonban már egy szót sem tud magyarul.

Kihirdettetvén a másnapi programm, fölmentem szállodánk erkélyére, a honnan sokáig gyönyörködtem a keleti szép csillagos égben s a tejút föltünően fehér ragyogásában. Figyelmemet magára vonta a nyugati égen a hold piczi sarlójának furcsa helyzete, a milyenben nem emlékszem, hogy nálunk valaha láttam volna; egész vízszintes irányban láttam az égen úgy, hogy sarlójának két vége egyenesen fölfelé volt irányítva.

Már 11 óra felé járt az idő, midőn az udvaron jobbhangú zarándoktársaim vegyes kara meghatóan énekelte az «*O Sanctissima*» (Égi szűz Virág) Mária-éneket. Édes dallamának meghallgatása után hálótársaimmal szobámba mentem azzal az eltökélt szándékkal, hogy hamarosan elaludjam, mert hisz holnap reggel programmunk szerint 4 órakor kell fölkelnünk. Csakhogy nem könnyű dolog volt abban a jerikói fülledt s meleg levegőjü szobában egyhamar elaludni, habár ajtót s ablakot tárva-nyitva hagytunk; kívülről is csak meleg tódult be. Sokáig hánykolódtunk, panaszkodtunk s az izzadtságtól már fekvőhelyünk is nedves lett, mikor végre nagy kínlódás után álomba merültünk.

De már éjfél után két óra körül sakálok üvöltése ébresztett föl. Ez állatok, ha éheznek, följönnek a falu alá s a kertekben keresnek zsákmányt, sőt az udvarokból is elviszik néha a baromfit. Az embertől azonban gyáván megfutnak.

Ekkorra már némi lenge szellő is támadt, mely az ablakon behatolván, meg-meglebbentette mennyezetes ágyam szunyoghálóját. Susogott, susogott, mintha rég letünt idők történetéről akart volna mesélni ... Fáradt lelkem elandalodott enyhe susogásán, mely lassan-lassan álomba ringatott.

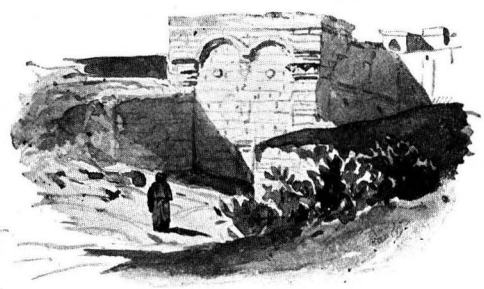

A befalazott aranykapu.

V.

JERIKÓ. A HOLTTENGER ÉS A JORDÁN-FOLYÓ.

A mai Jerikó. Kirándulás a Holttengerhez. Kárít patakja. A Holttenger leírása. A Sziddim-völgy és Szodoma s Gomora csodálatos elpusztulása. A Holttenger tudományos behajózása. A Jordán-folyó. Szent János keresztelési helye. Szentmise a Jordán partján. A zsidók csodálatos átkelésének helye. Visszatérés Jerikóba. Kirándulás Elizeus forrásához. Kvarantánia hegye és remete-lakok e hegy oldalában. Az ősi- és az újszövetségi Jerikó helye. Richa-torony.

APRILIS 26-án (kedd) hajnali 4 órakor kürtszóval és csöngetéssel ébresztettek föl vezetőink, melytől talán az egész falu népe fölriadt álmából. Éreztem ugyan, hogy még nem pihentem ki magam eléggé, ámde hogy mit se mulaszszak, két társammal mégis azonnal fölkészültem. Katonás toalet után szállodánkról végigtekinték az egész tájon. A reggel pompás volt. Az ég — mint itt rendesen — egészen felhőtelen. Alattam egy minden képzeletet meghaladó nyomorult viskókból álló piszkos falucska terül el, melyben csak itt-ott láttam odujából kibújni egy-egy rongyos és ásitozó alakot. A már említett három hotelen és az oroszok zarándokházán kívül alig lát az ember itt más épületet, mint szegényes kunyhókat, melyek között az itt-ott zöldelő kerteket hatalmas fává fejlődött opunczia-kaktuszok sövényezik be. Az egész községnek csak mintegy 300—400 arab lakója van, kik a mohamedanizmus hívei. Ez a mai *Jerikó* (az arabok *Er-Richának* nevezik), mely azonban nem áll a réginek helyén, hanem attól délkeletre.

Éjszakkeleten a Jordán völgye húzódik; délkeleten, mélyen alattunk itt-ott a Holttenger sötét tükre csillámlik felénk ködfátyol-takarója alól; azontúl pedig a háttérben Moábnak sötét, komor hegyei emelkednek s fölöttük magaslik a 806 méternyi Nébo orma, honnan hajdan Mózes áttekintette az Igéret földjét s a hol meg is halt. Nyugaton Júda hegységének kopár és meredek sziklafalai zárják el a látóhatárt.

A falu közvetlen környékén tűrhető vegetáczió tenyészik, ámde mi ez a magasztalt hajdanihoz képest, a mikor erdők borították a szomszédos

hegyeket, az egész völgyvidék pedig a viruló rétektől, különböző tropikus fáktól, balzsam- s egyéb cserjéktől, rózsaligetektől csak úgy illatozott, hogy innen kapta nevét is a régi város, mert Jerikó *jóillatút* jelent. Fláviusz József zsidó történetíró állítása szerint Jerikó oly szép volt, hogy szépségre nézve aligha van környékéhez hasonló a földön. Rég ki van már pusztítva a sok pálma is, melytől Jerikót hajdan a *pálmák városának* is nevezték. Ma pálmát alig látni egyet-kettőt az egész vidéken. Annál több azonban a különféle tövises növény, melyek közé tartozik az u. n. *zizyphus spina Christi* is, melyből állítólag Krisztus Urunk töviskoronája készült.

Már fél 5-kor reggelire hivott a csöngetyű szava, melyen azonban a hölgyek közül még alig jelent meg egy-kettő; szegényeket a tegnapi fáradtságos hegyi gyalogolás még jobban megviselte, mint a férfiakat. Késedelmeskedésük miatt azonban mégis nem egy neheztelő férfinyilatkozatot lehetett hallani, mert a holttengeri- és Jordán-kirándulásra a hajnali és reggeli idő a legalkalmasabb, nem pedig a kiállhatatlanul tikkasztó nappali hőség.

Már 5 óra volt, mikor a türelmetledkedők nagy többségének kérlelhetetlen kívánságára a kocsikaraván egy része elindult; a késedelmeskedők később jöttek utánunk.

Elhagyván a falut s átkelvén a *Kelt (Karit)-patakon*, utunk mérsékelt eséssel délkeleti irányban vezetett a Holttenger felé. A vidék csakhamar kietlenné vált. A sziksóval és gipszszel bevont talajon egyre satnyábbak és ritkábbak a bokrok, utóbb még csak a pikkelyszerű levelekkel bíró apró savar-félék (salsola, kamborz) voltak láthatók az útfélen. Végre azonban ezek is eltüntek s a kiégett, terméketlen, egyhangú vidéken, melynek csak fantasztikus alkotású csupasz dombok kölcsönöztek némi változatosságot, egyetlen fűszálat vagy madarat sem láttunk már.

Ez élettelen, zord pusztaság, a halotti csend a legkomorabb hangulatba ringatott, midőn csaknem egyszerre fölbukkan Moáb bérczei mögül az ezüstös nap ragyogó képe, mely áttörvén a szürke ködön, fényárt hintett az egész tájra. Valóban nagyszerű tünemény a természet e két ellentéte: a kihalt, zord vidék — a halálnak s a fölkelő aranysugaras nap — az újraébredésnek képe! Lelkemben e pillanat a legellentétesebb érzelmeket fakasztá s ha a költészet múzsája a lantpengetés titkaiba beavatott volna, ihletéséből itt irtam volna meg a halál s a föltámadás legszebb költeményét.

Körülbelül fél 7-kor álltak meg kocsijaink a Holttenger éjszaknyugati partján, mintegy félóránnyira a Jordán torkolatától.

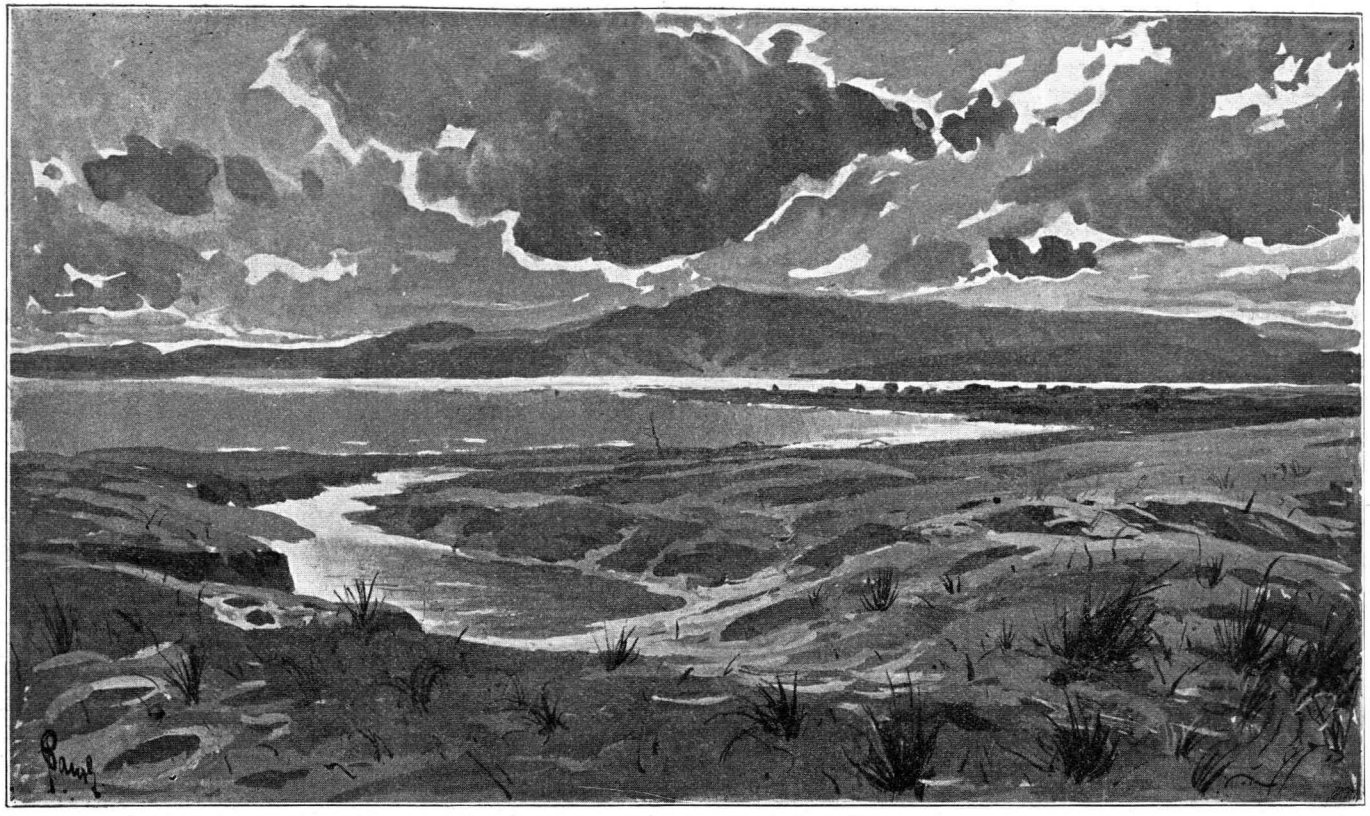

A. Holttenger.

A Júda és Moáb kopár és meredek hegysége közötti roppant mély völgykatlanban fekvő *Holttenger,* melyet az arabok *Bahr Lútnak* (= Lót tava) neveznek, földünk legérdekesebb tavainak egyike. Már azon körülmény is, hogy a földgömbnek ez az ismert legnagyobb bemélyedése, figyelemre méltóvá teszi. Tükre u. i. mintegy 400 méternyire van a Földközi tenger vízszine alatt és 1154 méterrel mélyebben Jeruzsálemnél; vízmélysége 300—400 m. között váltakozik úgy, hogy fenekének mélysége körülbelül 700 méternyire van a Földközi tenger szine alatt. Hossza 76—80 km., szélessége 15—16 km.* Egy földnyelv vagy félsziget (arabul *El-Liszán),* mely a keleti partról a tóba nyúlik, éjszaki és déli medenczére osztja. E félszigetnél a tó csak 3—4 km. szélességű. A déli, jóval kisebb medencze mélysége 3—4 m., míg az éjszakié 300—400 m.

A történelem előtti időkben a Holttenger a Jordán folyóval egy óriási nagy tavat képezett, melynek tükre egyenlő magasságú volt a Földközi-tengerével. Ezt nemcsak a Jordán kettős (fölső és alsó) völgye, de kivált azon lerakodások bizonyítják, melyek jobbról s balról 300—400 méter magasságban láthatók.

Minthogy kifolyása sehol sincs, a Jordánból s egyéb kisebb folyókból s patakokból naponkint beömlő roppant víztömegnek (több mint 6 millió tonna, azaz 6000 millió liter) naponkint el is kell párolognia, a mit csak az a tikasztó tropikus hőség tesz lehetővé, mely itt uralkodik s melyet a keleti és nyugati partok közvetlen közelében csaknem falként meredő sziklafalakról a tó vizére visszalövelt napsugarak perzselő hőséggé fokoznak.** E hegyek csaknem teljesen elzárják a keletről és nyugatról jövő légáramlatot; dél felől pedig csak forró szél fúj s az éjszaki szél igen ritka.

Részint a nagy párolgás, részint kivált délibb partvidékének talajviszonyai magyarázzák meg e tó vizének páratlanul álló gazdag ásványtartalmát,*** mely átlag a víznek egy negyedrészét képezi, néhol még többet is; ennek pedig ismét csaknem egyharmada konyhasó. E rend-

* Tehát körülbelül kétszer akkora, mint hazánk legnagyobb tava, a *Balaton;* mert ennek hosszúsága csak 48 km., szélessége 500—800 m. s legnagyobb mélysége (Tihanynál) csak 20 m.

** *Hó* a tónak mély völgykatlanában soha sem esik s míg Jeruzsálemben néha havazik s hideg szelek dühöngenek, itt és Jerikó környékén a levegő egészen tavaszias, nyáron pedig a forróság csaknem kiállhatatlan, mert pl. a Holttenger nyugati partján fekvő *Engeddi* tájékán néha napnyugta után is 44° C. (= 35° R.) meleg van.

*** Van benne: klórnátrium (konyhasó), klórkálczium, bróm, jód, kén, aszfalt stb. A víznek elpárologtatása után nyert sóját, valamint a szomszédos sótelepekét is nemcsak a szomszédságában lakók használják, hanem — mint kiválóan erőset — Jeruzsálembe is szállítják.

kívüli sóstartalmánál fogva *Sós-tengernek* nevezi a Szentirás. A görögök és rómaiak *Aszfalt-tengernek* hivták, mert fölszinén, különösen viharok és földrengés után, nagy aszfalt-darabok uszkálnak. Sűrű ásványtartalma miatt semmiféle szerves lény (sem állat, sem növény) nem élhet meg benne. A Jordán hullámai által néha belésodort halak azonnal megdöglenek vizében, sőt a Földközi-tengerből hozott s próbaképen beledobott halak is csakhamar elvesztek benne. Méltán viseli tehát már ősidőktől fogva a *Holttenger* nevet.

Fajsúlya átlag 1¼-szer (1·25) nagyobb lévén a közönséges vizénél, sok tárgy, mely ebben alámerül, pl. a tojás, a Holt-tenger vizében úszik; az emberi test pedig (melynek fajsúlya 1·1) mozgás nélkül is fölszinén marad.

Vizének sűrűsége okozza azt, hogy a beledobott só nem olvad meg benne; hogy csak 105° C.-nál kezd forrni s hogy csak erős viharok képesek hullámot verni rajta, rendesen pedig tükörsima a fölszine s óriási vize lomha tömegként terül el medenczéjében. Ha az ember követ dob bele, ez alig okoz gyűrűket, hanem mintegy lyukat furva a víznek tükrébe, lassan merül alá fenekére.

Társaim közül többen megfürödtek a Holttengerben. Ezeknek később a Jordán folyó édes vizében is meg kellett fürödniök, mert a Holttenger rendkívül sós vize fölmarja az ember bőrét s igen kellemetlen viszketeget, sőt kisebb sebeket is okoz. Két útitársam, a ki a kapott tanács iránt közömbös volt s le nem öblögeté magát, ugyancsak izgett-mozgott egész álló nap.

Én ugyan nem fürödtem meg, de kezeimmel lubiczkoltam majdnem olaj-sikosságú vizében, sőt meg is izleltem azt és mondhatom, oly undorító kesernyés izű, csipős sólúg az, melyhez képest a Földközi-tenger vize csaknem édesnek mondható.

Emlékül néhány kavicsot és aszfalt-darabot is fölszedtem partjáról. Ezeket is annyira átjárja a tenger vize, hogy sós izük még évek után is érezhető, ha megnyaljuk.

A Holttenger vize közelről tiszta s átlátszó, távolról nézve azonban sötétkék szinű és sajátszerű olajos fénye van. Partjai pedig — legalább ott, a hol mi jártunk — oly sekélyek, hogy több méternyire is bemehetni s vize akkor is csak térdig ér s tisztán láthatni a fenekére.

Fölszine fölött a nagymérvű sűrű párolgás, gőzölgés következtében csaknem állandó ködréteg lebeg úgy, hogy a túlsó partvidéket csak nagyritkán lehet egész tisztán kivenni. Mi is csak ilyen ködfátyolon át láttuk azt.

A talaj a partok közelében köröskörül nemcsak át van hatva a sótól, hanem több helyütt sóvirág, finom sóhártya takarja, sőt tájékának levegője is annyira telítve van sós párákkal, hogy az hosszabb időzés után az ember ruháján is észlelhető.

Mindazonáltal nem hagyhatom szó nélkül, hogy habár rideg, puszta, lakatlan, síri csöndes is e tónak környéke, a miért általában zord hangulat ömlik el az egész tájon, — mégis túlzás s a mesék világába való az az iszonyatos kép, melyet róla nem egy útleiró festeni szokott, valamint az is, a mit egyes tudományos könyvekben is nem átallanak komolyan állítani, t. i. mintha a Holttenger oly dögleletes párákat lehelne ki, hogy azoktól a fölötte röpködő madarak elkábulván, vizébe buknak s elvesznek. Hiszen madarak a puszta partvidéken nem is igen láthatók, egyszerűen azon okból, mert sem árnyas fa, sem lombos cserje, de fűszál sem teremvén, élelmet nem találnak. Ha pedig elvétve még is röpködnek fölötte, baj nélkül jutnak a túlsó partra — ha egyébként a távolságot kibirják. Hogy a nyájak miért kerülik el a vidéket, a mondottak után nem szorul magyarázatra.

Különben a Holt-tengernek nem egész partvidéke ilyen puszta és kihalt. Ott, hol kisebb folyók ömlenek beléje, vagy a hol hegyekről csörgedező patakok futnak ölébe,* nád terem partjain, sőt miként az oldalvölgyekben, üde tropikus növényzet díszlik, virágok fakadnak,

* Ilyenek a keleti parton az *Arnón* folyója, a *Zerka-Máin* (a régieknél Kalliroé) és a *Rór-Szafie* patakja; a nyugati oldalon pedig a Jeruzsálem alól jövő *Kidron* (Czedron) patakja, a *Bak-forrás* Engeddinél, a *Terabe* és az *Ain-Feska* nevű kénes meleg forrás. Ezek mellett feküdt hajdan több város és erőd is a Holttenger körül. Így nyugaton egy szikla fönsíkján *Engeddi* (ma *Ain-Dzsiddi)*; ettől délre *Maszada* híres sziklavára, melyet a makkabeusi Jonatán főpap († Kr. e. 143.) építtetett, N. Heródes pedig megerősített. Midőn Jeruzsálemet Titusz Kr. u. 70-ben elpusztította, Maszada volt a zelóta zsidók utolsó menedékhelye, melyet Fláviusz Szilva legiói makacs védelem után csak akkor tudtak bevenni 73-ban a húsvéti ünnepek alatt, miután 960 főből álló őrsége, leölvén előbb nejeiket és gyermekeiket, fölgyújtotta a várost s aztán önkezűleg oltotta ki életét. Csak két asszony és két gyermek maradt életben, a kik egy barlangba rejtőztek. Ezek révén tudták meg másnap a füstölgő romok közé bevonuló rómaiak a történteket. Borzalmas vadonban álló nagy kiterjedésű sziklaromjait az arabok ma *Szebbének* hivják. A Holttenger délkeleti oldalán volt a még ma is lakott ó-moábi város, *Kerak* (Kir-Moáb); az Arnon folyó fölött pedig *Macherosz* vára, melyet Janneusz Sándor († Kr. e. 78.) egy magas és csaknem hozzáférhetetlen sziklára építtetett; ennek tövében néhány évtized után N. Heródes várost is alapított. A macheroszi sziklavár börtönébe vetette Heródes Antipasz keresztelő szent Jánost, mert ez szemére lobbantotta neki azt a bűnös viszonyt, melyben Heródiással élt. E boszúvágyó gonosz asszony miatt ugyanitt le is fejeztette utóbb a bátorlelkű szent férfiút. Macherosz közelében vannak a kalliroéi meleg források (55° C.), a hol a kegyetlen N. Heródes élte végén gyötrő betegségében gyógyulást keresett, de hasztalan.

melyek fölött tarka pillangók röpködnek, az árnyas bokrok suhogó lombjai között zengő madarak vidám dala gyönyörködteti a vándort, a tenger vize s a szomszédos sziklák bérczei fölött pedig krákogva, sivítva hollók, sasok, vércsék kóválygognak.

A Holttenger vidékén termő legérdekesebb növények egyike az u. n. *szodomai alma (Asclepias* vagy *Calotropis procera,* arabul *osr),* a mely Engeddi táján, azonkívül pedig csak déli Arábiában, Nubiában és Perzsiában fordul elő. Inkább cserje, mint fa, melyről fürtökben lóg a narancsszinű, de simahéjú tüsző-gyümölcs. Nem élvezhető, sőt nincs is húsa, hanem üres belül s ha kissé erősebben nyomja meg az ember, puffanással szétpattan, mire csak vékony héjának foszlányai s kevés rostja marad a kézben. Csábítóan szép külseje és hitvány tartalma, illetőleg üressége miatt rég találóan a bűn jelképének mondották.

Mi ezt a *valódi* szodomai almát nem láttuk, hanem csak a jerikói rónán termő *nem valódi* szodomai almát (Solanum sanctum), melyet az arabok *hádáknak* neveznek. Sárga, később vörhenyes-barna s alma-nagyságú, vékonyhéjú gyümölcse gömbölyű tökhöz hasonlít. Ennek sincs húsa, de annál több magja, melyek a gyümölcs belsejét több rekeszre osztó hártyaszinű rostfalon vannak elhelyezve. Midőn itt jártam (április első felében), még fejletlenek, csak diónyi nagyságúak voltak gyümölcsei. Kettőt magammal hoztam, de a hosszú úton az ütődéstől félig megrothadtak úgy, hogy haza érve, el kellett dobnom. Két szárított tavalyi példányt is szereztem, melyek egyike eltörvén, magját elültettem, hátha Magyarországon is akklimatizálódik e keleti gaz.

A Holttenger *déli medenczéje* helyén volt egykor a gyönyörű *Sziddim völgye,* hol Szodoma, Gomora s más virágzó városok feküdtek. Midőn Kr. e. mintegy kétezer évvel Ábrahám és unokaöcscse, Lót háznépével és nyájaikkal Kánaánba jöttek, pásztoraik között a legelők és kutak miatt csakhamar veszekedés támadt. A két békeszerető atyafi azért elvált egymástól: Ábrahám Arbe (Hebron) mellett, *Mambré* völgyében települt le; Lót ellenben az innen délkeletre fekvő kies *Sziddim-völgyben.*

E völgyvidéket az Isten később, lakosai égbekiáltóan erkölcstelen kicsapongásai miatt, kénköves tüzes esővel elpusztította, a mit Ábrahámnak előre megjósolt. A nagy katasztrófát valószinüleg természetes okok idézték elő, mely azonban mégis *csodálatos* isteni büntetés volt, mert Ábrahámnak előre meg volt mondva. Hatalmas villámcsapások — a mihez vulkanikus kitörések, földrengés is járulhatott — meggyujtották a vékony talajréteg alatti könnyen gyuló aszfaltot, ként s nafta-forrásokat, melyek néhány pillanat alatt lángtengerbe borították az egész vidéket

úgy, hogy a szomszédos sótelepek egy része is megolvadt s gőzpárává foszlott. Így Sziddim völgye kiégvén, lesüppedt, az így keletkezett mélyedésbe pedig a szomszédos éjszaki tónak (a Holttenger mai fölső nagy medenczéjének) hullámai ömlöttek.

A tűzveszélyből csak Lót családját menté ki az Isten. Felesége azonban, mert az angyali tilalom ellenére menekülés közben visszatekintett, sóoszloppá változott, azaz: a borzasztó tűztenger láttára megrémülvén, büntetésből szörnyet halt s az úton maradt tetemét az olvadó só, kén, gyanta vastag kéreggel vonta be (inkrusztálódott). Az Istentől igaznak talált *Lót* emlékére nevezték el az arabok az egész Holttengert *Bahr-Lútnak* (= Lót-tava), mely megrázó intő jeléül szolgálhat a sújtó isteni büntetésnek.

A Holttenger délnyugati végénél terül el a nagy *Sóvölgy* s itt emelkedik csaknem falszerű meredek oldalaival a 11 km. hosszú s 45 m. magas *Sóhegy*, melyet az arabok *Dzsebel-Uszdumnak* (= Szodoma-hegye) neveznek. Csaknem tiszta sókristályokból áll, fölül azonban gipsz és kréta-márga réteg borítja. Porladás és hasadás által néha egészen különálló bizarr alakú sóoszlopok keletkeznek, melyeket aztán a nép képzelete sóvá vált emberi alakoknak vél. Egy ilyen különálló s 11. m. magas föltünő sóoszlopot tart a legenda *Lót felesége sóvá vált alakjának*, melyet a zsidó történetiró, Fláviusz József is említ s melyre a régi szentatyák is utalnak.* E sóoszlop egyik dragománunk** állítása szerint nem régen eltünt vagy elpusztult.

A Holttengerről szóló ismertetésem befejezéseül megemlítem még, hogy hajdan, kivált a rómaiak idejében hajók is jártak rajta. A XII. századból pedig arról értesít *Edriszi* arab geografus, hogy időnkint gabonát s egyéb élelmiszereket szállítottak rajta kisebb hajókon. Azóta egészen századunkig senki sem tudósít semmiféle hajóközlekedésről s a jelen század első felében is csak tudós buvárok hajózták be, hogy vizének természetét megvizsgálják, mélységét fölmérjék. E férfiak elseje volt az ír *Costigán* (1835.). Utána, több szerencsétlen véget ért angol kisérlet után, említésre legméltóbb a *Lynch* kapitány és *Dale* mérnök vezetése alatti expediczió, mely az Egyesült Államok megbízásából hajózta be a Holt-

* A *Szentírás* ugyan szintén azt mondja, hogy az égből alászállott tűz által elpusztult öt város gonoszságának bizonyságául «ott vannak a (párolgó gőztől) füstölgő puszta föld és az éretlen gyümölcsöt (élvezhetetlen szodomai almát) termő fák és *a kétkedő lélek emlékeül a fönnálló sóbálvány*» (Bölcses. k. 10, 7.) — ámde ez utóbbi szavakkal nem akarja állítani, hogy ama sóoszlop Lót feleségeé lenne, hanem arra csak mint ez asszony engedetlenségének s hitetlenségének büntetésére emlékeztető *jelre* hivatkozik.

** *Dragomán* a. m. tolmács; azután: kalauz, vezető, cicerone.

tengert 1848-ban. Április 10-én indultak el egy rézből s egy vasból készült hajón a Genezáret partján fekvő Tiberiásból s végighajózván a Jordán folyón, április 18-án érkeztek a Holt-tengerbe, melyet huszonkét napon át a legnagyobb fáradtsággal behatóan átkutattak, megvizsgáltak s igen érdekes megfigyeléseket tettek rajta. Lynch útleírásában igen sok érdekes adatot közöl. Így arról értesít, hogy rézhajójának vízben álló része aranyként fénylett, a levegőre jutva pedig egész fölületén meglátszott az erős víz marása, sőt fémből készült eszközei is három nap alatt olyanokká váltak a Holttenger nyirkos sós légkörében, mint a valóságos broncz. A nehézkes víztömeg ugyan ritkán jött nagyobb mozgásba; de ha néha vihar korbácsolta föl, hullámai mint súlyos kalapácsütések verődtek a hajó oldalaihoz. A tenger egész hosszában egy végighuzódó sávot vettek észre, mely állandóan fölfuvódott, hólyagosodott. Éjjel pedig e fölött fehéres felhő volt látható; a partok felé torlódó nehéz hullámok pedig kisérteties halvány világot vetettek bokrokra, szirtekre. Egy más alkalommal este az egész tó fölszíne foszforeszkáló gőzzel volt bevonva. A rendkívüli hőség következtében a vízből fölemelkedő sűrű pára rétegben pedig a nap sugarai többszörösen megtörtek, a mi a legkülönbözőbb színjátékokat és optikai csalódásokat idézte elő, így pl. szigeteket, homokzátonyokat véltek látni, a mik egyáltalán nincsenek a tavon. Április 26-án, midőn a tónak délkeleti részén voltak, hirtelen oly forró orkán keletkezett dél felől, hogy a perzselő légáramlat ellen szemeiket le kellett hunyniok, megtüzesedett szemüvegeiket le kellett venniök s a hajó megtüzesedett fémrészeihez nem nyulhattak. Április 30-áról meg azt írja a többi között, hogy már reggel, midőn Ain-Dzsiddiből (Engeddi) elindultak a két hajóval délkeleti irányban, rekkenő hőség volt s teljes szélcsend uralkodott a tavon, melynek vize egészen sötétszinűnek látszott, a napsugaraknak a víz tükréről való visszaverődése pedig rendkívül bántólag hatott szemeikre. Nemsokára sajátszerű tünemény lepte meg embereit. A hajó legénysége u. i. lankadni kezdett, majd elalélván, mélységes álomba merült — egynek kivételével, a kinek csak nagynehezen sikerült a sápadt alvó alakokat fölébresztenie és gyors munkára serkentenie.

Újabb időben a török szultán jószágigazgatóságának volt itt egy kis vitorlás hajója, mely néha bejárta a tavat; de ez elsülyedt s most kis gőzhajó pótolja, ezt azonban nem láttuk.

Úgy 1/2 8 körül kocsira ültünk s éjszaki irányban a Jordán-folyóhoz hajtattunk. Minél inkább távolodtunk a Holttengertől, annál barátságosabb vidékre értünk, szemünk lassankint ismét gyönyörködhetett a zöldelő fűben, lombos bokrokban, madarak csicsergésében.

Balra hagytuk a régi *Bét-Hagla* (hajdan határváros Júda és Benjamin törzse közt) romjait, melyek ma *Kaszr-Hadzsle* nevet viselnek. A kereszténység első századaiban szent *Gerazimusz kolostora* állt itt, melyet később *János-kolostorrá* (Dér Már Juhanna Hadzsle) alakítottak át, melyben ma is görög barátok laknak.

Jó félóra mulva kocsijaink bozótos és posványos hely előtt álltak meg s mi leszállván, fatörzsekből és galyakból rögtönzött hidon átkeltünk a mocsáron. Marsallunk neje elcsuszván, a posványba esett. Röstelkedését a sok részvétnyilatkozat és sajnálkozás csak fokozta. E valóban igen kellemetlen epizód után nehány lépésre a Jordán partvidékének azon kies részéhez értünk, a hol tizenkilencz század előtt keresztelő János prédikált, keresztelt s a hol Üdvözítőnket is megkeresztelte, a miért is e hely a *Keresztelés helyének* hivatik.

Szent megilletődéssel álltam meg itt ez örökké emlékezetes partvidéken. Lelkemben fölmerültek a multak eseményei, alakjai megelevenedtek szemeim előtt. Mintha látnám Jézus hirnökét, Jánost, a szigorú nagy prófétát teveszőr öltönyében, melyet bőröv szorít a bőjttől és önsanyargatástól lesoványodott testéhez; mintha látnám a környékről feléje tóduló kiváncsi s igazság után szomjazó népet; mintha megcsendülne fülemben a próféta velőkig ható intelme: «Tartsatok bűnbánatot, mert közeleg az Isten országa! A fejsze már a fák gyökerére tétetett. Minden fa, mely jó gyümölcsöt nem terem, kivágatik és tűzre vettetik!» hallom a rettenhetetlen bátor férfiut, mint zúdítja a gonosz írástudók és szadduczeusok fejéhez a megrázó, megdöbbentő szavakat: «Viperák fajzati! ki tanított benneteket futni a jövendő harag elől?»... Látom a bűneiket beismerő istenfélők seregét, kiket leöntvén a Jordán vizével, megkeresztel. És ime váratlanul egy rendkívüli alak, kit a tömeg nem ismer, kinek méltóság és fönség sugárzik le fenkölt homlokáról, a názáreti *Jézus* közeledik feléje, ki elhagyá eddigi magányát, hogy mielőtt megkezdené messiási hivatalát, ő is megkereszteltessék János által. A próféta alázatosságában szabadkozik, ámde Jézus határozott óhajára enged s megkereszteli. Jézus kilép a Jordán habjaiból s ime megnyílik fölötte az ég s Isten Lelke galambképében száll reá s a magasságból e szózat hallatszik: «Ez az én kedves Fiam, kiben nekem kedvem telik»... János érti, mit jelent e szózat, de a nép ámul, a szeme káprázik, lelke megrendül és a csodás tüneményen álmélkodva tér vissza tűzhelyéhez.

A keresztények, az itt lefolyt események miatt, ősidőktől fogva nagy tiszteletben tartják e szent folyót s a zarándokoknak kegyeletes szokása megfürödni szentelt habjaiban s a benne megáztatott leplet szemfedőül teszik el.

A VI. században e helyen a folyó mindkét partja márványnyal volt kirakva s mellette kápolna is állott; ez azonban régen eltünt. A kereszténység őskorában pedig száz meg száz remete lakott körülötte.

A görög keletiek és az örmények még manap is Krisztus Urunk és a saját maguk keresztségének emlékére nagy népünnepet tartanak itt húsvét hétfőjén, mely alkalommal fehér vászonruhában mennek be a folyóba s azt később halotti köntösnek használják. De már nem egy vigyázatlan lelte ilyenkor halálát a Jordán rohanó árjában.

Mi is a hely szentségéhez illően akarván megülni az itt hajdan lefolyt események emlékét, az Isten szabad ege alatt fölállítottuk a Jeruzsálemből magunkkal hozott oltárt, melyet a fölöttünk ragyogó nap dicsfénynyel övezett körül. S a mi ezután következett, örökre feledhetetlen marad előttünk. A társaság elcsendesedett s a megható, áhitatos csendben a zarándoklat egyik papja megkezdte a legszentebb ténykedést, mely alatt a környék madárkáinak kedves dala s az előttünk elrohanó folyó habjainak csobogása pótolta az orgonának melódiáit, a parti fák és csalitok lombjain átlengő légáram pedig édes illatot hozott az oltár köré, mely mint a tömjénfüst emelkedék föl a magasba, hogy az Úr trónja elé vigye vele egyesült hő imáinkat... Oh, ha le tudnám írni e feledhetetlen perczek megihlető hangulatát; ha el tudnám mondani azt a varázst, mely a természet e fönséges nagy templomában fogva tartá lelkünket; ha ki tudnám fejezni azt a szent gyönyört, mely ekkor repeső sziveinket megszállta; azt a leírhatatlan boldog érzést, mely a porba omlottak remegő ajkairól titkon, halkan égbe törő jámbor sóhajokat kisérte!...

Szentmise alatt egy szerzetes pap megható *szentbeszédben* szólt hozzánk e hely jelentőségéről, melynek végeztével emlékül vizet merítettünk palaczkjainkba a folyóból.

A *Jordán*, melyet az arabok *Urdánnak* vagy *Es-Seriának* (= az itatóhely) neveznek, Palesztina főfolyója. Az Antilibanon, illetőleg a Nagy Hermon hegység tövében három forrásból fakad s átszelvén a Merom és Genezáret tavát, több patakot, a keleti oldalon pedig két folyót is (Jarmuk és Jabbók) vesz föl, közvetlenül a Holttenger előtt pedig két 50—50 m. széles ágra szakadva, meredek s szaggatott partok között s nagy mocsáron keresztül ömlik annak medenczéjébe. Vize tisztán hagyja ugyan el a Genezáret tavát, de rohanó folyásában mindjobban fölszakítván medrének talaját, zavaros, sárgás szint nyer; azért mégis iható. Ott azonban, hol a tengerbe szakad, már sós. Vizében igen sok hal él. Folyammedrének legnagyobb része a Földközi tenger színe alá esik. Már a Genezáret tavánál 208 méterre van a tenger színe alatt, a Holttengertől pedig mint-

egy 400 méterre, úgy hogy forrásaitól idáig (220 km. levegő-távolságban) összes esése megközelíti az 1000 métert. E rendkívüli esése magyarázza meg vizének rohanó sebességét, mely útjában mintegy 30 nagyobb vízesést és számtalan szeszélyes apró kanyarulatot képez, miért is hajózásra alkalmatlan. A Genezárettől a Holttengerig mindkét oldalán kettős széles és (15—30 m.) mély völgy vonul végig, mely az araboknál *El-Gór* (= a lapály, alvidék), a régi zsidóknál pedig *Arabá* (= sivatag, puszta) nevet visel, mert a csaknem függélyes sziklafalakkal kerített felső krétamárga völgyben növényzet nem terem. E tropikus hőségű völgyben van a Jordánnak kettős medre. A keskenyebb meder a Genezáret alatt 10 m., Jerikónál pedig 20—25 m. széles és 3—4 m. mély. A téli és tavaszi esős évszakban azonban nagyobb a folyó vízállása s ilyenkor a folyó medre is megtelvén, a folyónak átlagos szélessége 30 m. A szárazabb hónapokban azonban vize oly kicsiny, hogy őszkor helyenkint csak egy méter mély, sőt több helyen gázlói is vannak, melyek azonban az ilyenkor is sebes folyás miatt, veszélyesek. Az alsó völgyben, kivált éjszaki vidékén s ott, hol nagyobb patakok és folyók sietnek a Jordánba, üde növényzet tenyészik s nem egy szép oázis látható. Közvetlen partvidékén pedig az iszapban növő sűrű bozóton kívül a különféle fák és cserjék egész kis erdőket képeznek, melyekben hajdan itt-ott oroszlánok és párduczok tanyáztak, ma azonban csak rókák, hiénák, sakálok, vaddisznók és gazellafalkák tartózkodnak bennök. A lombok között pedig a legtarkább szárnyas-világ röpköd, csicsereg, rikoltoz és turbékol.

Miután társaságunkat egy amatőr-fotografus lefényképezte, egyesek megfürödtek a Jordán inkább langyos, mint hűs vizében. Én azonban többedmagammal bejártam éjszaki partvidékét, melyet itt is tamariszkusok, nagy nyárfák (populus euphratica), olaj- és fűzfák, sás és egyéb bozót szegélyeznek, melyekből megriadt víziszárnyasok és más madarak rebbentek föl közeledtünkre. Az úton csak nehány szegény arabbal találkoztunk, a folyón pedig egy csolnakost láttunk erőlködni az ár ellenében.

A Jordánnak ezen, Jerikóval szemközt levő vidéke arról is nevezetes, hogy *itt keltek át hajdan csodásan Józsue vezérlete alatt az izraeliták*, hogy az Igéret földjét, Kánaánt birtokukba vegyék. A tavaszi áradás ideje lévén, a folyó vize igen mély volt, híd vagy vízi jármű pedig nem állt a tömérdek jövevény nép rendelkezésére. Jehova tehát megparancsolván a papoknak, hogy a frigyszekrénynyel lépjenek előre a Jordánba, annak víztömege a nép ámulatára szétvált, medre pedig csakhamar kiszáradt s így az izraeliták száraz lábbal jutottak Moáb mezőségeiről a jerikói rónára.

E csodás átkelés emlékére úgy a folyó medrében, mint a szomszédos *Gilgal* mellett (melynek helyét a mai *Tell-Dzseldzsúl* nevű romhalmaz jelzi) tizenkét emlékkövet állítottak föl. Egy VII. századbeli értesítés szerint egy-egy akkora volt, hogy két legény is csak nagy fáradsággal emelhette föl. Még a keresztesek idejében is láthatók voltak, kik azok fölött még templomot is találtak; ámde a XIV. század óta eltüntek. Gilgalnál azután tábort ütöttek a honfoglalók s megülték az első husvétot Kánaán földjén. Ugyanitt szűnt meg a manna hullása, mert a vidék már elegendő táplálékkal szolgált.

A Jordán ezen helyéhez több más csoda is fűződik. Így *Illés* próféta

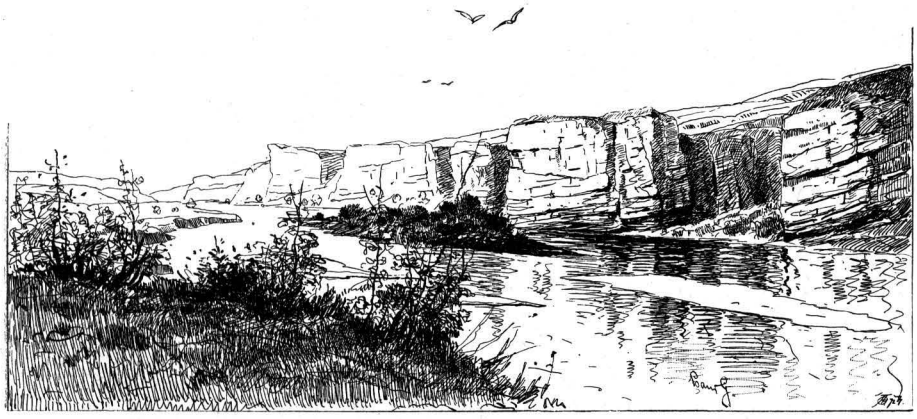

A Jordán partja.

palástjával érintvén annak vizét, ketté vált, mire tanítványával, Elizeussal száraz lábbal ment át azon s a túlsó parton ennek szemeláttára égbe ragadtatott. *Elizeus* pedig a mesterétől örökölt palásttal ismételvén a csodát, visszatért a folyó innenső partjára.

Újabb időben a keresztelési helytől éjszakra hidat vertek a Jordánon, mely a Pereában fekvő *Esz-Szalt* nevű városba vezet. Mi azonban nem mentünk addig, mert az idő már 10 óra felé járt s a keleti izzó hőség elviselhetetlenné kezdett válni.

Visszatértünk tehát kocsijainkhoz s fölülvén, elbucsúztunk e történelmi, földtani és természetrajzi tekintetben oly fölötte érdekes tájaktól.

Útközben jobbra hagytuk a *Kaszr-Jehúdnak* (= zsidó kastély) is nevezett *János-kolostort* (Dér Már Juhanna), mely a hagyomány szerint azon a helyen áll, hol egykor keresztelő szent János élt egy barlangban.

E fölé legelőször szent Ilona császárné építtetett templomot és kolostort. Ma görög barátoké.

Rekkenő hőségben dél felé értünk Jerikóba, a hol nemsokára ebédre hívott a csöngettyű kellemes szava.

***

Ebéd után kis pihenőt tartván, lementem a szálloda nagy kertjébe, hol már többeket találtam illatozó, de hűs enyhet nem adó fák árnyékában sétálva vagy heverve s a délelőtt élményeiről czigarettázva társalogni. A kert ajtaja közelében levő kút mellett két szegényke arab napszámosnő verejtékezve buzgólkodott abroszok s egyéb fehérneműmosásában s tekintetük elárulta, mennyire irígylik tőlünk a kényelmesnek vélt dolce far nientét.

A kert szegény volt ugyan virágokban, de annál több volt benne a konyha-vetemény és az illatos czitrom-, narancs-, gránátalma-, füge- és szikomorfa (vadfügefa), melyek csaknem valamennyién a kisebb-nagyobb éretlen gyümölcs mellett virág is volt. Szemem leginkább a pompás gránátalma-fák zöld lombja közül kikandikáló szép piros virágokon gyönyörködött, melynek színe a pelargoniuméhoz (muskátli) hasonlít. Nem kis mértékben lepett meg az itt már javában virágzó szőlők favastagságú óriási törzse.

Kerti sétám közben a szálloda előtti tér felől egyre pajzánabb vihogás, kaczagás és lárma ütötte meg fülünket. Kimenvén az utczára, ott találtuk kocsisaink között a jerikóiak nagyjainak s félmeztelen aprajának egész seregét épen nem gyöngéd keleti módon tréfálkozva, birkózva. Megjelenésünkre e kissé furcsa jelenet csakhamar baksisért, czigarettáért való heves ostrommá változott át. A kiknek oda vetettünk valamit, azok örömükben majdnem bukfenczeket hánytak, vagy hálából produkálták előttünk érthetetlen játékukat. A tolakodók miatt azonban nemsokára jobbnak láttuk visszavonulni.

Nagy lévén a hőség, csak 1/25 felé határoztuk el magunkat, hogy gyalogútra indulunk és pedig legelőször a falutól éjszakra, mintegy két kilométernyire fakadó Elizeus-forráshoz. Jerikónak ez egyetlen forrása csakhamar patakká nő s a falut is átszelvén, a Káritba csörgedez s evvel együtt a Jordánba ömlik. Csaknem mindig a patak mentén jártunk, melynek közelében díszlik legjobban a növényzet, míg a tőle távolabb fekvő vidék, melyet a falu lusta népe nem kultivál, parlagon hever, sőt csaknem egészen kopár sivatag.

Néhány szép kert mellett elhaladván, figyelmünket magukra vonták

az ott díszlő óriási leanderfák, szőlőtőkék és lugasok. Hatalmas kaktuszok és különféle tüskés fák, bokrok mentén mintegy félóra mulva megérkeztünk az *Elizeus-forráshoz* (az araboknál *Ain esz-Szultán* = Szultán-forrás), mely egy domb tövében fakad, a Kvarantánia-hegytől mintegy kilométernyire. Nevét onnan nyerte, mivel előbb ihatatlan keserű, sós vizét hajdan *Elizeus* próféta behintett só által tette csodálatosképen ihatóvá. Ezen áldásos forrás vize most egy kővel körülfalazott nagy medenczébe csörgedez, melyből azt az egyik oldalon zsilipen át eresztik ki. Két oldalt a medenczét apró fák és bokrok árnyékolják, melyek dús lombja a víz tükre fölé hajlik s a szellő fuvalmára meg-megfürdik annak hűs habjaiban. Föltünt, hogy számos fürge halacska is uszkál a medenczében. Szomjasok lévén, ittunk is az Elizeus-forrásból s igen jónak találtuk üde vizét.

A forrás fölött mutatják *Ráháb házának helyét*, a ki egyedül nyert házanépével kegyelmet a honfoglaló izraelitáktól azért, hogy a Józsue által Kánaánba küldött kémeket elrejtette Jerikó királya elől, a kik így aztán sértetlenül visszatérhettek táborukba. Ettől éjszakra vannak *Dok* várának romjai, hol Ptolemeusz a mi rosszat sem sejtő apósát, a makkabeusi Simont lakoma alkalmával megölette, hogy a fejedelmi hatalmat megszerezze, a mi azonban még sem sikerült.

Az Elizeus-forrás közelében három ősrégi czukormalom romja is látható, melyekben a keresztesek idejéig itt nagyban termelt czukornádat földolgozták. Mennyivel különben volt tehát még akkor is művelve a jerikói róna!

A forrás mögött nyugatra mint valami kőfal, emelkedik a jerikói síkság fölött a kopár és meredek *Kvarantánia-hegy* (arabul *Dzsebel Karantal* vagy *Kruntul*), mely azért viseli ezt a nevet, mert Jézus, a hagyomány szerint, ennek kietlen, köves vidékén készült elő negyvennapi * bőjttel és imádsággal messiási hivatalára. E köves pusztát tartja a hagyomány Jézus *első* megkisértése színhelyének is, a hol t. i. a sátán a bőjtölés után megéhezett Istenemberhez járulván kisértőleg így szólt hozzá: «Ha Isten fia vagy, mondd, hogy e kövek kenyerekké legyenek!»

Innen lejebb mintegy negyedórányira fölmentünk egy magas dombra, melylyel szemközt van, a hagyomány szerint, a Kvarantániának azon csúcsa, hová a gonosz lélek Jézust a jeruzsálemi templom tetején történt (második) megkisértés után fölvivé s *harmadszor* is megkisérté.

* *Negyven* latinul *quadraginta*, olaszul *quaranta; negyvennapi időtartam* pedig *quarantana* s ebből lett a *Kvarantánia* név.

Megmutatván t. i. itt Jézusnak a világ országait s dicsőségét, vakmerően mondá neki: «Ezeket mind neked adom, ha leborulva imádsz engem», mire azonban Jézus haragra gyúlván, ezen szavakkal utasítá el a kisértőt: «Távozzál, sátán! mert írva van: A te Uradat, Istenedet imádd és csak neki szolgálj». E szavak villámcsapásként hatottak a gonosz lélekre, ki legott távozván, angyalok jöttek Jézushoz és szolgáltak neki étellel, itallal. A kereszténység első századaiban kápolna — a Megkisértés kápolnája — állt a hegynek e csúcsán, melynek azonban ma csak romjai vannak meg. Üdvözítőnknek e megkisértésétől a Kvarantániát a *Megkisértés-* vagy az *Ördög hegyének* is nevezik.

Fönt a magasban, a hegy meredek lejtőjének közepe táján, mint valami sasfészkek, több üreg, *barlang* látható, hol a kereszténység első századaiban remeték laktak, a kik hősi elszántsággal lemondván a világ örömeiről, e zord és rideg helyekre vonultak, hogy itt nélkülözések és ima között egyedül Istennek és lelküknek élve, örök üdvösségüket biztosítsák. Mások meg a világ vagy saját szenvedélyeik hullámain való hányattatásuk után szintén e vad üregekbe menekülve keresték s találták föl zaklatott lelkük nyugalmát s a legnagyobb önmegtagadás és bűnbánat által iparkodtak eleget tenni előző életük hibáiért. Ma is néhány abesszíniai és görög barát tartózkodik bennük vagy állandóan, vagy ideiglenesen.

E barlangok legmagasabbikában tartózkodott állítólag Krisztus Urunk negyvennapi bőjtje alatt. Ezt még Ilona császárné kápolnává alakította át s az arabok *Szeidna Isszának* (Urunk Jézusé) nevezik.

Bármennyire voltunk is kiváncsiak e remete-lakokra, még sem mentünk föl; mert a meredek sziklafalakon az odajutás nemcsak rendkívül fárasztó, hanem a keskeny ösvényeken, melyek a szédítő mélység fölött vezetnek, edzett hegymászókra nézve is merész vállalkozás az s már nem egy szegény áldozat zuhant le róluk és zúzta magát össze a sziklákon.

Innen lementünk a kissé délre fekvő ó-kánaáni, tehát az *ősi Jerikó* színhelyére, mely szintén a Kvarantánia előtt terül el. Ez volt az a legelső és erős fallal körülvett város, melyet a Jordánon átkelt honfoglaló izraeliták az Úr segítségével csodálatosan bevettek s elpusztítottak. A bírák korában megint fölépült ugyan, sőt Illés próféta idejében próféta-iskolája s volt; ámde később ismét el lett söpörve a föld színéről úgy, hogy az archeologiai kutatások csak alig találták meg valamelyes nyomát.

A rómaiak idejében a hajdanitól mintegy két kilométerre dél felé egy *új Jerikó* épült, melyet különösen a kegyetlen Heródes megnagyobbított, szépített, királyi várat, színkört és díszes palotát építvén ide és minthogy az év egy részén át itt lakott, mindent elkövetett, hogy Jerikó

királyhoz méltó székvárossá legyen. Itt érte el halála is hetven éves korában. Uralkodása végén ugyanis kínos betegség törvén ki rajta, orvosai tanácsára január elején ide viteté magát, mert Jerikó enyhébb vidékű Jeruzsálemnél. Baja itt rosszabbra fordulván, az agg király a Holt-tenger túlsó partján fekvő Kalliroé nevű meleg fürdőben keresett gyógyulást. De mivel ez nem használt, február vége felé nagy kínok között ismét visszaviteté magát Jerikóba. Itt a kétségbeesés és dühöngés sugallata alatt egy vérlázító rendeletet adott ki, mely uralkodását legjobban jellemzi. Meghagyta ugyanis, hogy az ország előkelő zsidait összefogdossák és a jerikói színkörbe zárják, melyet azután katonákkal őríztetett; Szalóme nevű nővérével és sógorával, Alekszászszal pedig megfogadtatta, hogy halála után tüstént gyilkoltassák le a szerencsétlen foglyokat. Meg volt ugyanis győződve e zsarnok, hogy senki sem fogja gyászolni; e végrendeletével tehát azt akarta elérni, hogy ekként mégis általános gyász és könyhullatás legyen halála napján.

Minden valószinűség szerint ezen, Jerikóban töltött végső napjaiban adta ki a *betlehemi kisdedek meggyilkolására* vonatkozó parancsát is, melyet az evangélium említ s melytől annak az újszülött királynak halálát remélte, kitől trónját félté. Csakhogy a kisded Jézus szűz Máriával és szent Józseffel akkor már Egiptomba menekült.

E gyanakvó, trónjára féltékeny és a zsidók által csak gyűlölt emberi szörny vérengzéseinek, a ki nemcsak a makkabeusi (hazmóni) királyi családot irtotta ki a legutolsó sarjig, hanem merő gyanúból megölette egyik feleségét is, sőt fiai közül is hármat, csak a halál szabott határt, mely uralkodása 37. évében, néhány hónappal Jézus születése után, érte utól, öt nappal azután, hogy Antipater nevü fiát is kivégeztette. Vége, melynek részleteit Fláviusz József zsidó történetíró örökítette meg, valóban rettenetes, iszonyú volt. Antiqu. XVII. 6, 5. szerint ugyanis állandóan borzasztó hőség és csillapíthatatlan éhség gyötörte; tagjait rettenetes görcsök rángatták; teste csaknem életében elrothadt: dagadt lábaiból undorító gennyes nedv folyt, beleit fekélyek marczangolták, sebeiben pondrók nyüzsögtek. Ezenkívül pedig még olyan — itt nem is közölhető — baj gyötörte, melylyel, úgylátszik, a testiség vad szenvedélyeiért kellett lakolnia e gyalázatos kéjencznek. Nagy szenvedései csaknem őrjöngővé tették s egy ilyen rohamban kést ragadván, öngyilkosságot akart elkövetni, mit azonban egyik unokája megakadályozott. Végre borzasztó kínok között kiadta megátalkodott gonosz lelkét.

Szalóme emberségesebben gondolkozván fivérénél, a színkörben fogva tartott ártatlanokat nem ölette meg, hanem szabadon bocsátotta.

Ez a N. Heródes által híressé vált Jerikó tehát az, mely az Újszövetségben szerepel. A városba vezető út mentén Jézus idejében árnyas szikomórfák álltak. Itt gyűltek össze a Galileából és Pereából az ünnepekre Jeruzsálembe vonuló zsidó karavánok. Jézus is innen indult utolsó húsvétjára Jeruzsálembe. Ez alkalommal történt, hogy az útfélen két jerikói vak koldusnak visszaadta szemevilágát. Bemenvén pedig Jerikóba, sokan óhajtották Jézust látni, így Zakkeus, a vámosok feje is. Kis termetű lévén azonban, hogy a sokaság miatt jobban láthassa az utczán elvonuló Jézust, fölmászott egy szikomórfára, hol az Üdvözítő megpillantván, így szóla hozzá: «Zakkeus! sietve szállj le, mert ma a te házadban kell maradnom». A fővámos e váratlan megtiszteltetés fölött oly örömet érzett, hogy legott megtért és a házát meglátogató Jézusnak azt igérte: «Ime javaimnak felét a szegényeknek adom; és ha valakit valamiben megcsaltam, négyannyit adok helyébe». Erre mondá neki az Úr ama boldogító szavakat: «Ma üdvössége lett e háznak; mivel ő is Ábrahám fia. Mert az ember fia eljött fölkeresni és üdvözíteni, a mi elveszett vala». Azt a fát, melyre Zakkeus fölmászott, még a IV. században is mutatták.

Ezt a Jerikót Jeruzsálemmel együtt szintén elpusztították a rómaiak Kr. u. 70-ben úgy, hogy belőle csak egy *római vízvezeték* romjai és egy *kövezett országút romjai* maradtak fönn.

Ettől kelet felé mintegy két kilométerre egy *harmadik Jerikó* is épült Hadrián császár alatt, még pedig csaknem ugyanazon helyen, a hol a mai piszkos és nyomorult *Er-Richa* falu áll. Lakói keresztények voltak. Nagy Konstantin császár idejében püspöki székhelylyé lett s püspökei több zsinaton résztvettek. Az V. és VI. században két jerikói zárdáról is van szó.

A XII. században a mohamedán törökök elpusztították e várost, melyet a keresztesek újra fölépítettek ugyan, de ebből is ma csak az Er-Richa falutól délre álló 13 méter magas *Richa-torony* van meg, mely még manap is menedékül szolgál a beduinok támadása ellen.

Hajdan Jerikó híres volt rózsaültetvényeiről (Sirák 24, 18.). Ámde ma nem a tulajdonképeni rózsa az, a mi a *jerikói rózsa* (Anastatica Hierochuntica) név alatt úgy a keletiekre, mint a zarándokokra oly nagy ingerrel bír, hanem egy igénytelen, apró, alig pár újjnyi keresztesvirágú és sokágú növényke, mely sem nem rózsa, sem nem illatos, sőt ma már nem is terem Jerikó környékén, hanem ettől délre Maszada táján, továbbá Arábia sivatagjaiban, a Vörös-tenger homokos partjain és Egiptomban. Barnás ágas szárai tányérként terjednek szét a talajon. Picziny hosszukás

levélkéi bolyhosak, apró virágai négy hússzinű sziromból állnak; magja sárgásbarna; gyökere nem ágazik szét. A magvak megérése után e tenyérnyi nagyságú növényke lassan elszárad s ekkor fás ágacskái a központ felé hajolva csomószerűen összezsugorodnak. Ha azonban ezt a száraz barnás vagy hamúszinű kórócsomót vízbe dobjuk, akkor több évtized, sőt állítólag század után is, ágai duzzadni, kissé pirosodni kezdenek s néhány óra alatt egészen kiterjeszkednek, úgy, hogy végre az elfonnyadt, összekunkorodott kórócsomó szép lapos csokorrá nyílik föl, tehát mintegy új életre támad. E különös sajátsága miatt nevezte el Linné *Anastaticának*, azaz *föltámadó* virágnak. A legenda szerint e növényke különösen azon helyeken szokott tenyészni, merre szűz Mária lépegetett, midőn a kisded Jézussal Egiptomba menekült, azért *Szűz Mária rózsájának* (Rosa Sanctae Mariae) is nevezik; a betlehemieknél *Mária tenyere* (arabul *Káf Mirjám*) nevét is viseli. A keleti nép jámborul azt hiszi ez elszáradt növényről, hogy karácsony éjjelén épen a Megváltó születése pillanatában újra kinyílik. Azonkivül igen sok monda és rege fűződik hozzá. Szerepel a Kelet költőinél, de a Nyugat költészetében is. Jerikóban, Betlehemben, Jeruzsálemben, Názáretben stb. potom áron kapható, vagy ráadásul is adják nagyobb vásárlások alkalmával. Európába is szállítják. Karácsony előestéjén vízbe szokták tenni.

Alkonyodni kezdett már, midőn visszatértünk a faluba, hová bágyadt lélekkel, fáradt testtel háromnegyed hétkor érkeztünk.

Vacsora után a szálloda bérlőjénél különféle apró emlékeket: úgynevezett jerikói rózsákat, szodomai almát stb. vásárolván, rövid társalgás után nyugalomra hajtottuk fejünket.

VI.

JERIKÓBÓL JERUZSÁLEMBE.

Bucsú Jerikótól. Megérkezés Jeruzsálembe s nagy szieszta az utifáradalmak után. Az Engesztelő Miasszonyunkról nevezett apáczák templomának meglátogatása s apróbb emlékek bevásárlása. Egy boldog éjjel a Szentsír-templomában. Szentmisém Jézus sírján.

APRILIS 27-én (szerdán) ismét hajnali négy órakor kellett fölkelnünk, hogy minél korábban térhessünk vissza a szent városba, melytől immár harmadnapja távol vagyunk. — Midőn fél ötkor reggelizni mentünk, a hiányzó hölgyek késedelme itt-ott megint nagy apprehenziókra adott okot, mert miattuk csak fél hat felé indulhattunk el.

A visszatérés útja még nehezebb és fárasztóbb volt, mint az idejövetel: mert a meredek lejtőkön most fölfelé haladván, még többször kellett leszállnunk a kocsiról és lihegve gyalogolnunk a köves hegyi ösvényeken. Már negyed tizenkettő volt, mikor kocsisorunk berobogott Jeruzsálembe.

Ebéd után hosszú pihenőt tartottunk, mert mindannyian teljesen ki voltunk merülve. Épen e miatt nem is volt ezen délutánra megállapítva közös programm, hanem tetszése szerint fordíthatta azt ki-ki arra, a mire jónak látta.

Úgy négy óra körül többen összeverődvén, kimentünk az *Engesztelő Miasszonyunkról nevezett nővérek* templomának megtekintésére, mely zárdájukkal együtt 1888. óta áll fönn s a város falain kivül éjszakra fekszik. Díszes templomuk áhitatra kelti a belépőt. A nővérek világossárga ruhájukon égkékszínű skapulárét viselnek. Hivatásuk a legméltóságosabb Oltáriszentség örök imádása. Ájtatossági tárgyakat is árulnak; vettünk is itt érmeket, olvasókat, képeket, feszületeket stb. s azután hazatértünk az osztrák-magyar zarándokházba.

E közben egy Ferencz-rendi szerzetes, a kit még jerikói kirándulásom előtt fölkértem, sziveskednék intézkedni, hogy én is misézhessem a Szentsíron, arról értesített, hogy leghőbb vágyam holnap kora hajnal-

ban teljesülhet, mert elsőnek vagyok előjegyezve a misézö papok között; jöjjek tehát még ma s töltsem a Szentsír templomában az éjjelt. Kimondhatatlanul jól esett, hogy e kiváló szerencsében épen azon napon részesülök (csütörtök), melyen édes Üdvözítőnk a szentmisét egykor szerzé.

Mivel — a mint azt már említém — a török ajtóőrök már esti hat óra körül bezárják a Szentsír templomának kapuját (melyet ugyanők csak reggeli hat óra körül nyitnak aztán föl), nem vártam be a vacsora idejét, hanem néhány falat hideg hússal és egy narancscsal beérvén, oda siettem. Már negyed hétre járt ugyan az idő, de azért még nyitva találtam a templom kapuját, pedig a nap már-már lehanyatlott Júda bérczei mögött s a városra csakhamar az est homálya borult.

A mint a templomon áthaladtam, már ott találtam különféle nemzetiségű és felekezetű zarándokokat, kik hódolva az ősi jámbor szokásnak, — melyet királyok és fejedelmek is követnek, — szintén a templomba zárkózva óhajtottak tölteni ima és ének között egy éjjelt Üdvözítőnk sírjánál.

A jó szerzetesek vacsorával kináltak meg kisded ebédlőjükben, de ezt megköszönvén, csak egy pohár bort fogadtam el. Ezután a templomon át fölvezettek kis czellámba, melyet csak egy gyertyának halovány fénye világított be; itt volt nyughelyem. A szobácskának fatáblával elzárt ablaka a templom rotundájára, épen a Szentsír-kápolnára nyilt, melytől csak néhány lépés választott el; azontúl pedig a Golgotának dombja emelkedett.

Alighogy magamra maradtam, fölnyitottam ablakomnak tábláit s ott a térdeplőre borulva egy ideig, a legbensőbb áhitatba merülve, némán pihentettem szemeimet üdvözítő Jézusomnak előttem álló sír-kápolnáján.

Lent a templomban az Úrnak sírja körül, a mellékkápolnákban s fönt a Golgotán, mint valami túlvilági szferákból jövő melódia hangzott föl időnkint a zarándokok szomorú, lágy éneke; néha-néha mintha csak tulajdon lelkem mélyéből sírták volna ki mélabús dallamaikat. A pislogó színes mécsek, a sok lobogó gyertyaláng, a szivek mélyéből fakadó s félig elfojtott bánatos sóhajok, itt-ott hangos sírás, zokogás, az imák megható rebegése s mind-mind, a mi csak ez ősi templom szent bűvkörében történt, egészen elragadta amúgy is már elérzékenyült lelkemet.

Önkéntelenül is elmélkedni kezdtem... Én gyarló teremtés, én szegény bűnös ember tehát egy egész éjjelt tölthetek most itt magányosan, zavartalanul... itt a föld e legszentebb helyén, hol édes Üdvözítőm mindenkitől megvettetve két czégéres gonosztevő között függött a kereszten s azon meghalt; itt, a hol szentséges teste sírba téve nyugodott; itt, a hol a földet megremegtetve halottaiból megdicsőülten ismét föltámadott;

itt... oh, én végtelenül kegyes, jó Istenem! — E szent valóság egészen zavarba ejtett, szinte borzadni kezdtem, midőn hirtelen oly kimondhatatlan édes-fájó érezetnek rohama vett erőt rajtam, melynek hatása alatt egész lényem megrendült s egy pillanat alatt megeredt boldogító könyeimnek zápora...

Csak nagynehezen tudtam magam ismét összeszedni. Lepihenni alig mertem, hisz már ennek gondolata is profánnak tünt föl itt, ezen a helyen, a hol Üdvözítőm szenvedett s a halálig kiürítésérettem is a gyötrelmeknek legkeserűbb poharát; itt, a hol szentséges teste sziklakoporsóban feküdt. Utóbb mégis odamentem ágyamhoz; de valami megfoghatatlan titkos erő, valami láthatatlan kegyes kéz mintha visszavonzott volna előbbi helyemre: megint ott térdeltem s szemeim sóvárogva néztek Üdvözítőm sírja felé.

Végre azonban az aggodalom, hogy esetleg nem ébredek föl annak idején, mégis reábirt, hogy nyugodni térjek. Becsuktam tehát ablakomnak tábláit, eloltottam pislogó gyertyámat s reszketve dőltem nyugvóhelyemre, folytatva szent elmélkedéseim s bőven áztatva vánkosom könyeimnek záporával. Talán 11 óra lehetett már, midőn lelkem elmerülve kimondhatatlan boldogító érzelmek tengerében, elszenderültem.

Éjféltájban a *ferenczíek hangos zsolozsma-imája* ébresztett föl álmomból. Ezután a görögök megkezdték miséiket a Szentsír-kápolnában, a mi körülbelül hajnali négy óráig tartott s akkor a ferencziek, illetve a zarándok-papok, a kiknek ők átengedték helyüket, kerülnek sorra.

Álmom éjfél után már inkább csak nyughatatlan, türelmetlen várakozás volt ama boldog pillanat után, midőn szentmisémhez foghatok. S midőn a jámbor szerzetes fél négykor belépett czellámba, hogy fölébreszszen, már készen vártam s mint a gyermek, a kinek repeső lelke az első áldozás szent pillanatát remegve várja; mint az ifjú, a ki dobogó szívvel számítja a pillanat érkezését, mikor mirtus-koszorúzott aráját az oltárhoz vezeti mennyegzője napján; mint a szent hajdan keresztes vitézei, kik lelkük elragadtatásában édes zokogással először csókolták az Igéret földjének szent göröngyeit: lázas örömmel siettem a földkerekség legmagasztosabb pontjára, Urunk Jézusunk sírhelyére borulva, mindenható Istenemnek bemutatni az egy, örök, legszentebb áldozatot. Üdvözítőnk koporsóját életem e legdrágább pillanataiban mohó ajakkal újra meg újra illetve, mit éreztem: szivemnek örök titka marad.

VII.

BETLEHEM. — JERUZSÁLEM KÖRNYÉKE.

Kirándulás Betlehembe. Az agg Simeon háza helye. A három királyok kútja. Tantúr. Ráchel sírja. Megérkezés Betlehembe. Mária temploma Jézus születési barlangja fölött. Szent Katalin temploma. Tejbarlang. A Pásztorok falva. Gloria in excelsis. Betlehem városa és lakói. Visszatérés Jeruzsálembe.— Szent István megköveztetésének helye. Mária tava. Kidron (Czedron) vagy Jozefát völgye. Sírok. Az Olajfák hegye. Mária sírtemploma. A Getszemáni kert. A Vérizzadás barlangkápolnája. A Miatyánk temploma és a Hiszekegy kápolnája. A Mennybemenetel helye. Viri Galilaei. Betfage. Dominus flevit. Próféta-sírok. Jozafát sírja. Absálom emléke. Ifj. Jakab és Zakariás pap sírja. A Botrányok hegye. Mária-forrás. Silóa. Rógel kútja. Gehenna-völgye. A Gonosz tanács hegye. Az apostolok barlangja. Hakeldáma. Jeremiás barlangja. Szent István vértanú temploma. Királyi sírok. A Skopusz-hegy. Bírák sírjai.

APRILIS 28-án (csütörtök) reggel hat óra körül járt az idő, midőn a Szentsír-templomból hazatértem az osztrák-magyar zarándokházba. Reggelink elköltése után azonnal Betlehembe indultunk s így jóformán ki sem bontakoztam még a Szentsír-templomból magammal hozott áhitat érzelmeiből, midőn már is újabb kedves emlékek egész raja támadt föl lelkemben, melyek hatása alatt szivem újabb boldogságtól kezdett gerjedezni.

Betlehem... oh, te édes hangzású név! Van-e keresztény, a kinek szive hevesebben ne dobogna, midőn a te nevedet hallja; a ki ne buzdulna a leggyöngédebb szeretetre az isteni kisded Jézus iránt, a ki a te földeden született!?... Van-e, a kiben te föl nem idéznéd mintegy varázsütésre az ártatlan gyermekkor legboldogabb emlékeit, örömeit, naiv ábrándjaival, reményeivel, ragyogó álmaival együtt; a kiben nem ébresztenéd föl azokat a boldog téli napokat, mikor oly szivesen elnéztük a meleg szoba ablakán keresztül a lágy hópihék millióinak csöndes hullását, kavargását, melyek oly tündöklő szép fehér takaróval vontak be háztetőt, kertet, utczát s mindent, a merre csak a szem elláthatott; a kivel ne hallatnád újra azokat a zord hidegben az eresz alatt dideregve csicsergő piczi madarakat, melyeket oly szivesen melengettünk volna kacsóinkkal s oly igaz részvéttel szorítottunk volna keblünkre; van-e, ha különben őszbe-

csavarodnak is már fürtjei, a kinek ne juttatnád eszébe a szép karácsony titokzatos szent éjjelét, azt a zöldelő karácsonyfát rezgőfényű gyertyáival, csillogó tarka-barka ékeivel s mindazzal, a mi csak ez ünnepen a gyermek szivét elragadja, elbűvöli?!...

Betlehem kedves, szent városkája délre fekszik Jeruzsálemtől, de ahhoz oly közel, hogy gyalog is odaérhetni két óra alatt. A mi kocsijaink az odavezető szép és élénk forgalmú műúton egy óra hosszat jártak. Az idő azonban nem igen kedvezett: rendkívül szeles és poros volt.

A mint a Jaffa-kapun kiértünk a városból, lehajtattunk a Hinnom-völgybe s azután a Szultán-tó mellett elhaladván, leértünk a termékeny *Refaim-síkságra,* a hol Dávid kétszer verte meg a filiszteusokat, bálványaikat is elégetvén. Innen Betlehemig csaknem minden talpalatnyi földhöz egy-egy nevezetesebb bibliai esemény emléke fűződik. Egy magaslaton a görögök birtokát képező Katamun-mezőn egy sárgás rom *Simeonnak,* annak a jámbor aggastyánnak házahelyét jelzi, a ki, midőn Mária és József az isteni kisdedet bemutatták a jeruzsálemi templomban, Istentől megvilágosíttatva, fölismerte benne a világ Megváltóját, karjaira vevén őt, telve szent örömmel s elragadtatással üdvözölte s boldogan fölkiáltott: «Most bocsátod el, Uram, szolgádat a te igéd szerint békeségben; mert látták szemeim a te Üdvözítődet, kit rendeltél minden népek színe elé, világosságul a pogányok megvilágosítására és dicsőségül a te népednek, Izraelnek». József és Mária még álmélkodának e szavak fölött, midőn az ősz Simeon visszaadván az isteni kisdedet anyjának, prófétai ihlettséggel mondá a boldogságos Szűznek: «Ime, ez sokaknak romlására és föltámadására tétetett Izraelben, és jelül, melynek ellene mondatik — és a te lelkedet is tőr járja át, hogy kinyilatkoztassanak sok szívből a gondolatok». Innen kissé jobbra a görögök új *kápolnát* emeltek e szentnek tiszteletére.

Félóra után épen az út mellett balra a *Három királyok kútjához* (arabul: *Bir en-Nidzsem* = a csillag kútja) értünk. Ez ősrégi cziszternánál tünt föl újra a Betlehembe induló napkeleti bölcseknek az őket vezérlő rendkívüli csillag, mely míg Jeruzsálem városában jártak, eltünt vala szemeik elől. Mögötte fönt a magaslaton áll a görög nemegyesültek *Illés kolostora* (az araboknál: Mar Eliasz), melyet még Herakliusz császár alapított a VII. században. A kolostor előtti egyik szikláról a hagyomány azt tartja, hogy Illés próféta megpihent rajta, midőn a gonosz Jezabel királyné elől Hóreb hegyére menekült.

Az országúttól jobbra emelkedik *Tantúr* halma, a hol a Mezopotámiából érkező Jákob patriárka tábort ütött s a hol sokat siratott kedves neje,

Ráchel meghalt, midőn Benjamin fiát a világra hozta. A Johannita-lovagrendnek szép *temploma* és *kórháza* van itt, mely osztrák védnökség alatt áll. Ma istenes szent Jánosról nevezett irgalmas barátok vezetik.

Innen csakhamar *Ráchel sírjához* értünk, mely jobbra fekszik az út mentén s ma kupolával ellátott mecsetszerű kis épület. Zsidók és mohamedánok nagy tiszteletben tartják. Körülötte mohamedán temető van. Közelében fekszik *Bét-Dzsalá* nevű csinos, nagy falu ferenczrendi plébániával és a kath. patriárkának szemináriumaival. Innen már csak pár percznyire van *Betlehem*, arabul *Bét-Láchm*

Leírhatatlan lelkesedés töltötte el keblünket ama pillanatban, midőn először láttuk feltünni a városkának és környékének festői képét. Maga a város egy magaslatnak nyugati lejtőjén terül el igazán szép és termékeny vidéken, hisz nevét is innen kapta, mert a héber *Bét-Léchem* a «*kenyér házát*» jelenti; sőt régibb neve, *Efrata* is «*termékenyt*» jelent. Olaj- s fügefák, szőlők s jól mívelt mezők környezik és egész tája fölött valami kimondhatatlan báj és szent varázs ömlik el.

Itt ismerte meg és vette feleségül Boóz a moábi származású szerény Rútot, a ki így Dávidnak dédanyja s Jézusnak egyik törzsanyja lett. Ez olt tehát Dávid

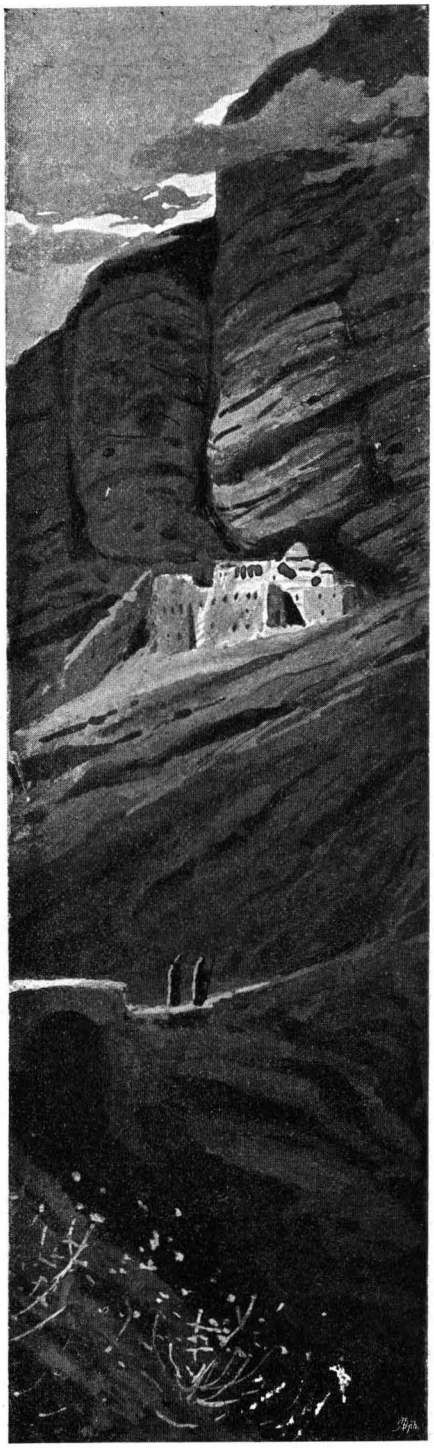

Illés kolostora a pusztában.

családjának ősi fészke, a hol Sámuel Dávidot, a pásztorfiút királylyá is kente. Betlehemet régen *Dávid városának* is hívták, mert Dávid itt született. N. Konstantin császár, illetve anyja, szent Ilona a IV. század elején nagyszerű bazilikát építtetett Betlehemben s ez időtől fogva az aláhanyatlott város egyre emelkedett. Jusztinián császár a VI. században újra fölépítteté a város falait. Később, sajnos, a mohamedánok kezébe került, kik a keresztesek közeledtekor nagy rombolást, pusztítást vittek véghez a városban; 1489-ben pedig a városfalakat is lerombolták. A keresztények és mohamedánok közötti meg-megújuló harczok és vérengzések színhelye volt Betlehem ezután is, melyek végre 1831-ben a mohamedánok teljes kiüzetésével végződtek s azóta

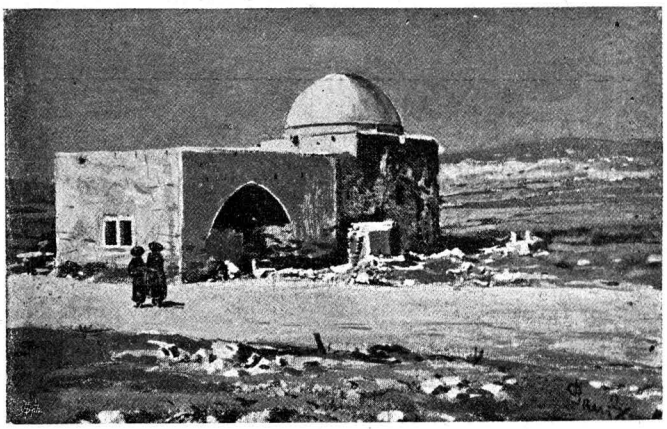

Ráchel sírja a betlehemi úton.

a csaknem tisztán keresztények által lakott város új virágzásnak indult.

Betlehembe érve, annyi népet találtunk az utczán s oly élénkséget tapasztaltunk, mintha vásár volt volna. Ezért szűk és tekervényes utczáin csak lassan haladhattunk előre. A város déli végén kocsisorunk megállt a Mária-templom előtti nagy téren, a hol a kereskedők s azok megbizottai azonnal körülfogtak s boltjaikba akartak vezetni; s midőn látták, hogy mi előbb a szenthelyek megtekintésére indulunk, legalább czégjeik kártyáinak elfogadására kértek, melyeken az arabon kívül franczia, olasz, angol s német nyelven is hirdetik, miféle emléktárgyak kaphatók üzleteikben.

Legelőször az előttünk álló s egész kolostor-labirinttal körülépített *Mária-templomba* mentünk, mely a fölé az országút mellett feküdt örökké

Betlehem látképe.

emlékezetes sziklabarlang fölé épült, mely hajdan istállóul szolgált * és melyben az Isten örök végzése szerint a világ Üdvözítője született. Ez óriási bazilika a kereszténység legrégibb temploma, ez az, mely még N. Konstantin alatt emeltetett 330. körül e császár anyja, szent Ilona által. Lényeges részei (oldalfalak, oszlopok stb.) ez impozáns épületnek, mely öt hajóból áll, még az alapítás idejéből valók, tehát immár több, mint 1500 év viharzott el fölöttük. Libanoni czédrusból való tetőzetét, mely alatt nincs boltozat, 48 sárgás monolit-márványoszlop tartja, melyek

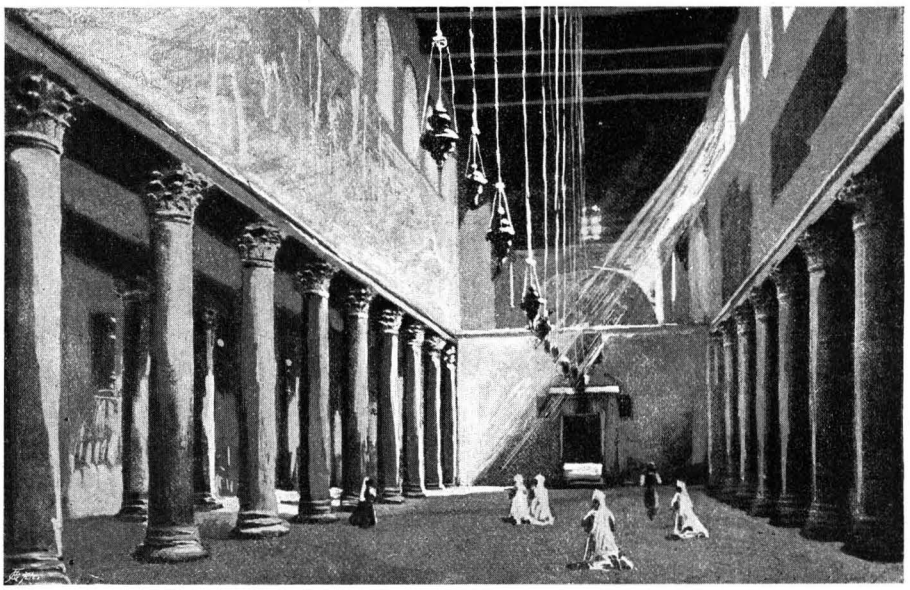

A betlehemi Mária-templom belseje (a dóm).

korinti fejekkel vannak diszítve. Az ódon falakon az aranyalapra festett eredeti mozaik-diszítésnek nyomai még mindig látszanak. A valamivel magasabban álló szentélyt a hajótól a görögök egy keresztfallal választották el, a mi egészen lerontja a gyönyörű építkezés összbenyomását.

Óriási kincs van e templomban összehalmozva aranyban, ezüstben, drágakövekben, remek olajfestményekben. De szivünk vérzik, midőn megtudjuk, hogy az itt különben kis számban levő görög nemegyesültek

* Még manap is a környék pásztorai szivesen terelik ily barlangokba nyájaikat, sőt — miként hajdan — Palesztina nem egy helyén házakat is építenek ily barlangok nyilásához s a barlangok a lakás hűsebb helyiségeit szolgáltatják.

megvesztegetvén a török hatóságot, 1757-ben magukhoz ragadták majdnem az egész templomot, mely azóta rendkívül el van hanyagolva. Ma a katholikusok, görögök és örmények közös birtoka. S hogy szomorúságunk teljes legyen, azt is kellett tapasztalnunk, hogy miként a Szentsírtemplomban, itt is török katonák szuronyai tartják fönn a rendet s vetnek véget a nemegyesült görögök által néha előidézett verekedéseknek, sőt vérengzéseknek is itt, hol *a békeség fejedelme s a szeretet Istene* született...

Kívülről e templomnak oly alacsony ajtaja van, hogy csak meghajolva jutunk be az *előcsarnokba*, melynek balfelén van a *törökök őrszobája*. Az előcsarnokból aztán nagyobb s díszesebb kapuzat vezet be a középső hajóba. Külső bejáratát később csinálták ily kicsire, hogy a mohamedánok berohanásait megakadályozzák.

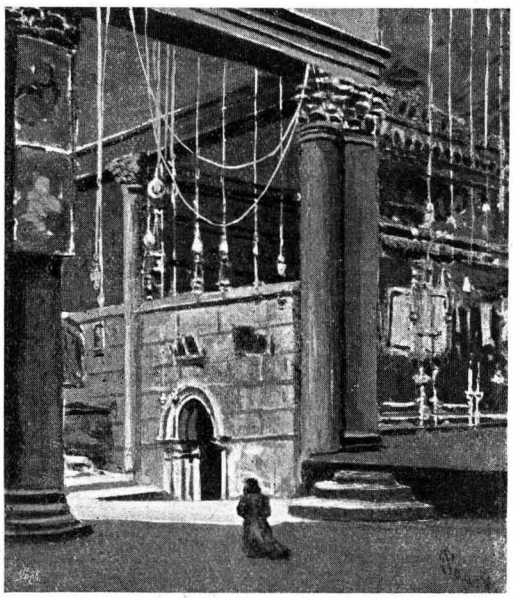

Lemenet Jézus születési helyére a Mária-templomban.

A bazilika szentélyéből, illetve kereszthajójából két lépcsőzet (az éjszaki oldalon 16, a délin 13 lépcső) vezet le *Jézus születési barlangjába*. Remegtem a megilletődéstől, midőn leszálltam e természetes sziklába vájt terjedelmes barlang keleti fülkéjébe, a hol egy jászpiszszal kirakott fehér márványlap közepére illesztett ragyogó ezüstcsillag jelöli azt a helyet, a hol szűz Mária a világ Megváltóját szülte. A csillag körül ez egyszerű latin fölírás: «*Hic de virgine Maria Jesus Christus natus est*» (= Itt született Jézus Krisztus szűz Máriától) adja tudtára a belépőnek a világtörténelem legnagyobb eseményét, az isteni szeretet legbámulandóbb csodáját. Fölötte kis *oltár* van, melyet a görögök, fájdalom, elraboltak tőlünk s évenkint csak egyszer — karácsonykor — engedik meg itt a misézést. Számos lámpa (öt a katholikusoké) világítja meg éjjel-nappal ez üreget, mely rendkívüli fénynyel van földiszítve; bársony, selyem borítja s aranytól, ezüsttől csillog.

A születési barlang hitelessége kétségtelen. Mellette bizonyít a szakadatlan keresztény hagyomány. A keresztények ugyanis kezdettől fogva nemcsak kegyelettel viseltettek e barlang iránt, hanem csakhamar szentélylyé alakították át. A Kr. u. 100 körül Szichemben született szent Jusztin vértanú, a ki bizonyára nem egyszer zarándokolt ide, a leghatározottabban *ezt* mondja Urunk születési barlangjának Betlehem határában s nem mást. Az 150 körül élt pogány Czelzus is tud róla. Midőn pedig Hadrián császár, hogy a keresztényeket innen elriaszsza, Adonisz szobrát állíttatá ide, a mivel ennek ocsmány kultuszát is meghonosítá e szent helyen, e megszentségtelenítés által csak hozzájárult, hogy annál kevésbbé menjen feledésbe Üdvözítőnk születési barlangja mindaddig, míg Nagy Konstantin a bálványszobrot onnan el nem távolítá s anyjával, Ilonával, a mai napig is fönnálló nagyszerű bazilikát föléje nem építteté.

Nincs szavam, melylyel kifejezhetném azt a lelki meghatottságot, az áhitatnak azt a bensőségét, mely e kis zug előtt megszállta keblemet... Szivemben mély imádással s nagy alázattal térdre borultam, remegő ajakkal megcsókoltam s forró szeretettel átkaroltam azt a hideg sziklát, mely két ezredév előtt az éj csöndjében, a legnagyobb nélkülözések s a legvégsőbb szegénység között látta világra jönni azt, a kit a nemzetek négy évezreden át vártak; a kit Izrael prófétái megjövendöltek; a ki a királyok Királya, az ég és föld Ura, a kinek a szeráfok szolgálnak — Jézus Krisztust, üdvözítő Istenemet. Talán sehol e világon nem hat oly mélyen megindítóan, szinte megdöbbentően, mint itt, megszívlelése az isteni megalázódás e megfoghatatlan titkának, a ki midőn végtelen irgalomtól és szeretettől indíttatva, az égből a földre száll, hogy a bukott, bűnös embereket üdvözítse, mintegy kitaszítva körükből — az állatok e tanyájában jelenik meg.

Én Istenem, mekkora lehetett a napkeleti bölcsek álmélkodása, midőn Izrael újszülött királyát keresvén, fényes palota helyett e barlangistálló elé érkeztek!... Mily gondolatok s érzelmek tölthették el szivüket, midőn abban szegényes pólyákba takart s a jászolban kevés szalmára fektetett egyszerű kisdedet pillantottak meg; mellette a király anyjaként egy szegény asszonyt, oldalán pedig egy egyszerű ácsmestert s néhány jámbor pásztort udvaraként!... Hogy ezek láttára el nem tántorodtak, valóban csak jámborságuk által kiérdemelt felső megvilágosításnak tulajdonítandó, melynek fényénél ez alázatos bölcsek e gyermekben mégis nemcsak királyt ismertek föl, hanem, bár külsejére semmiben sem különbözött az emberek szülötteitől, az emberi nemnek igért isteni Megváltót,

kit méltán megillet országuk legdrágább terménye: az arany, tömjén s mirrha s ki méltó arra, hogy imádva porba omoljanak előtte.

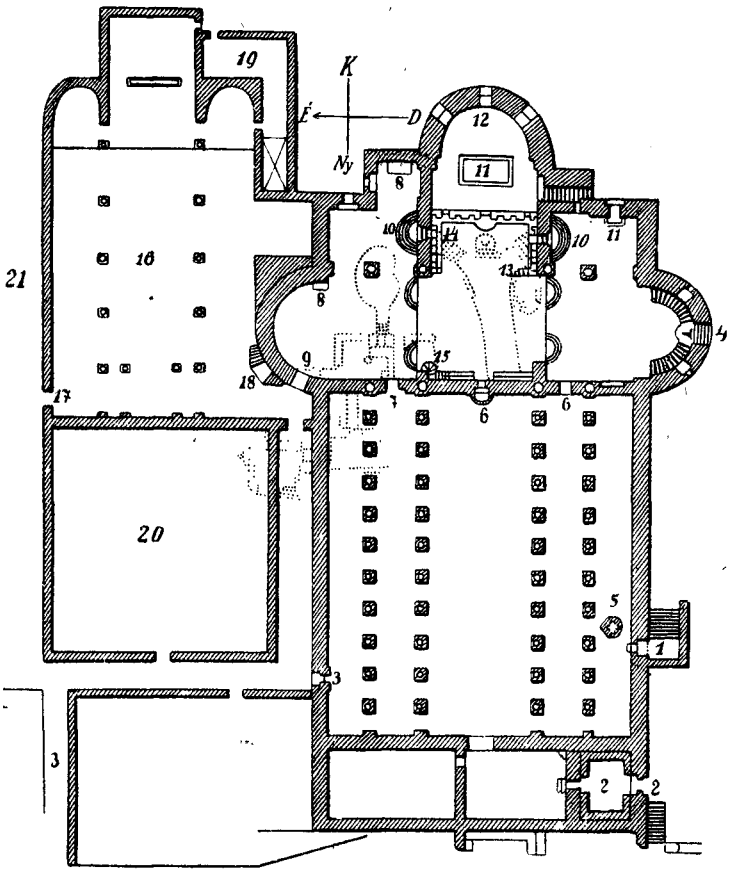

A betlehemi Mária-templom alaprajza.

Az alaprajzon levő számok magyarázata:

1. Főbejárat.
2. Bejárat az örmény kolostorba.
3. Bejárat a latinok kolostorába és templomába.
4. Bejárat a görög kolostorba.
5. A görögök ker. medenczéje.
6. A görögök bejárata a kórusba.
7. A görögök és örmények közös bejárója a kórusba.
8. Örmény oltárok.
9. Bejárat a latinok szent Katalin templomába.
10. A születés barlangjába vezető lépcsők.
11. Görög oltár.
12. Görög kórus.
13. A görög patriárcha széke.
14. A görög papok székei.
15. Szószék.
16. A latinok szent Katalin temploma.
17. Bejárat a latin kolostorhoz.
18. Lépcső a földalatti barlangokhoz.
19. A latinok sekrestyéje.
20. A ferenczieк iskolái.
21. Latin kolostor.

E fülkétől néhány lépésnyire van a *Jászol helye,* melybe szűz Mária a pólyákba takart Jézuskát fekteté. Itt is 31 lámpa terjeszti a világosságot éjjel-nappal. Az eredeti jászol, melyben az isteni kisded feküdt

s öt időbarnította deszkából áll, már 636-ban Rómába vitetett a mohamedánok elől, itt pedig most csak egy márványból faragott utánzat áll.

E helynek átellenében van a *Három királyok oltára*, a hol a napkeleti bölcsek Jézust imádták s hódolatuk jeléül ajándékaikat átadták.

Egy ajtón át a *József-kápolnába* és oltárhoz értünk, mely a barlang azon helye, a hol szent Józsefet álmában megintette az angyal, hogy a kisdeddel s anyjával fusson Egiptomba, mert Heródes halálra keresi a kisdedet. Innen öt lépcső az *Aprószentek kápolnájába* vezet, a hol a kegyetlen Heródes által megöletett betlehemi kisdedeket eltemették.

Egy folyosón át még a következő földalatti helyekhez jutottunk: *kremónai szent Özséb oltárához*, továbbá *szent Paula* és leánya, *szent Eusztochium oltáraihoz*, illetőleg sírhelyeihez; a *szent Jeromos* egykori sírja fölötti oltárhoz, azután ugyane szentnek *Oratoriumához* s végre *iskolatermében*, a hol tanítványait oktatá; az e terembe levezető ősrégi lépcsők közül néhány még most is látható.

Szent Jeromos, az Egyház e nagy tudósa, 385-ben költözött Rómából Betlehembe s itt Jézus születési helye közvetlen közelében töltötte rendkívüli irodalmi tevékenység között életének hátralevő éveit s e mellett kormányozta azt a három női- és egy férfizárdát is, melyeket itt tanítványa, a Gracchusok és Scipiók ősrégi római nemzetségéből származó *szent Paula* alapított, a ki 385. óta szintén itt élt. E római matróna halála után (404.) leánya, *szent Eusztochium* vezette a női zárdákat 419-ben bekövetkezett haláláig. A következő 420. évben meghalt a nagy egyházatya is; Üdvözítőnk születési barlangjában temették el, de később Rómába szállították tetemeit s a S. Maria Major nevű templomban helyezték el nyugalomra. A zárdák kormányzásában utódja hű tanítványa, kremónai *szent Özséb* lett, a ki azonban mestere után egy évre szintén sírba szállt.

Feljövén e földalatti szentélyekből, bementünk a bazilika éjszaki oldalához épített s alekszandriai szent Katalinról nevezett *kath. plébániatemplomba*, mely a hagyomány szerint azon a helyen áll, a hol Jézus e szent szűznek megjelent s neki vértanú halálát megjövendölé († 307). E templom mellett van a *ferenczieк kolostora, zarándokháza és iskolája.* A román izlésű szép templom helyén eredetileg csak egy kis kápolna állott, melyben a katholikusok miséztek, mikor a mult században a görögök a bazilikába tolakodtak. Felséges királyunk, I. Ferencz József támogatásával végre 1880-ban ez a templom épült annak helyére.

A bazilika déli oldalához a görög nemegyesültek és örmények kolostorai és intézetei vannak építve.

A kath. plébánia-templom megtekintése után elmentünk a város délkeleti részén lévő ú. n. *Tejbarlanghoz,* mely fölött most a katholikusoknak csinos kápolnája áll. A hagyomány szerint a Szentcsalád az angyali intés után legelőször ide rejtőzött s itt várta be az alkalmas pillanatot az Egiptomba való menekülésre. Nemcsak a keresztény, hanem a mohamedán anyák is nagy kegyelettel vannak e barlang iránt s krétás puha mészkövét vízben föloldva, szűz Mária segítségül hivása mellett megiszszák.

A város déli határához menve, a távolból megnéztük a tőlünk délkelet felé mintegy negyedórányira fekvő *Bét-Szahúr* (= Hajnalpír háza)

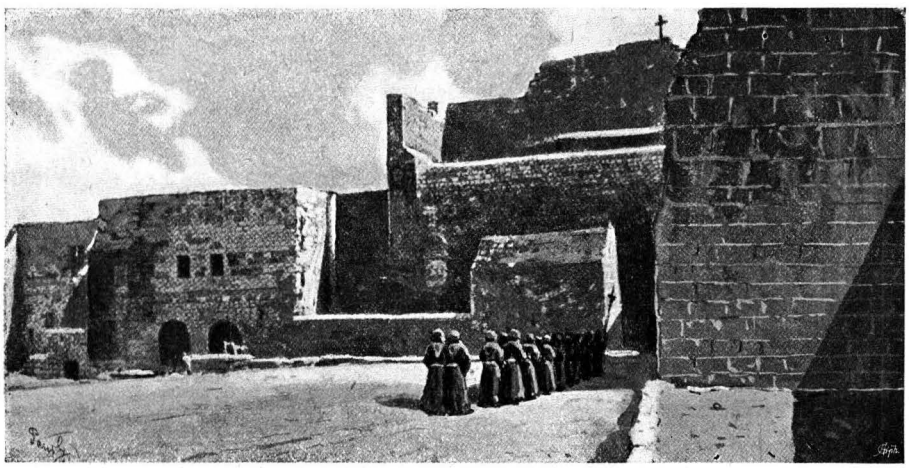

Bejárat a betlehemi születési templomba, a Ferenczrendiek zárdája.

nevű keresztény falvacskát, melynek ma körülbelül 600 lakosa van. *Pásztorok falvának* is hívják, mert a hagyomány szerint ide valók voltak azok a boldog pásztorok, kik legelőször hódoltak Jézus jászolánál. Közvetlenül mellette, kelet felé terül el a *Pásztorok mezeje,* a hol az ősrégi *Gloria in excelsis-templom* és *kolostor gyér romjai* láthatók. Itt jelent meg hirtelen az éj sötétjében a nyájaik mellett virrasztó jámbor pásztoroknak az Úr angyala mennyei fénytől ragyogva, a ki tudtukra adta azt a világot megörvendeztető eseményt, hogy megszületett az Üdvözítő Dávid városában; itt jelent meg aztán az angyaloknak egész serege, kiknek ajkairól először zendült föl az örvendetes «Dicsőség a magasságban Istennek és a földön békeség a jóakaratú embereknek...» Oh, mily boldog örömmel eredtek útnak e szerencsés pásztorok az angyalok eltünése után a szomszédos betlehemi barlanghoz! Mily benső megindulással léptek be a nyomorúságos

sziklaodúba; mily leírhatlan gyönyörrel pihentették azután szemeiket az isteni kisdeden s mily mély alázattal s imádattal borultak le előtte! Mily remegő boldogsággal vették át Mária karjaiból s mily szerető gyöngédséggel szorították szivükhöz s árasztották el csókjaikkal Azt, a ki a tudósok, gazdagok és hatalmasok mellőzésével épen őket, az egyszerű, szegény embereket részesíté ily nagy kitüntetésben, hogy elsők lehettek, a kik testi szemeikkel meglátták a világ Üdvözítőjét! Oh, mily lelki megvilágítást, mennyi kegyelmet nyerhettek ők az itt töltött boldog pillanatokban!...

A pásztorok mezeje mellett van *Boóz szántóföldje*, a hol a szerény és önfeláldozó Rút kalászokat szedegetett.

Befejezvén kegyeletes utunkat, visszatértünk a városba, hol azonnal megint körülvettek a kereskedők, megvételre kinálván saját gyártmányú emléktárgyaikat. Én *Abdullah Michelnek*, egy igen rokonszenves öreg úrnak boltjában vásároltam be olvasókat, gyöngykagylóból készült keresztecskéket stb. Az üzlet tulajdonosa dicsekedve mondotta el, hogy 1873-ban Európában is járt, a bécsi világkiállítás alkalmával s ekkor Budapestre is lerándult s tud is még néhány magyar szót.

Ezután társaim Betlehem több virágzó katholikus intézetét látogatták meg. Én azonban néhányad magammal inkább a városban néztem körül s mondhatom, hogy Betlehem tisztaságával, nyájas, előzékeny arab lakóival oly kellemes benyomást tett reám, hogy rövid idő alatt egészen otthonosan éreztem magam benne. Ama nagy szerencsének, hogy a Megváltó az ő földjükön született, a betlehemiek teljes tudatában vannak s főként karácsony ünnepét oly fénynyel ünnepelik meg, mint sehol e világon. Nem hagyhatom szó nélkül, hogy a város népe, elütően a többiektől, deli termettel és — kivált a nők — föltünően szép, nemes keleti arczvonásokkal bír, bátor és erkölcsös.

A *nők viselete*, mely a többi palesztinai arabokétól némileg különbözik, derékban övvel átkötött kék ruha, fejükön pedig fehér patyolatkendő. Az asszonyok díszesebb s ünnepi öltözete pedig egy bő ujjal ellátott hosszú kék köntös, mely szalagokkal elég tarkán van diszítve. Erre egy aranynyal s ezüsttel gazdagon kivarrott ujjnélküli zekét húznak. Fejükön pedig henger-alakú magas süveget viselnek, mely körös-körül néhány sor arany- s ezüstpénzzel van diszítve, két oldaláról pedig egy szintén pénzekkel beaggatott zsinór függ le keblükre. E süveget félig betakarja egy — rendesen fehérszinű — fátyol, mely vállaikra s hátukra omlik le, néha azonban oly nagy, hogy az egész alakot eltakarja.

A *férfiak* hosszú köntöse rendesen világos szinű selyemszövetből készül. E fölött pedig a vállakra könnyedén vetett fekete köpenyt hordanak, mely tarkán van bélelve. Fejükön sárgaszinű turbánt viselnek.

Betlehemi leány.

A város összes lakóinak száma megüti a 7000-et s ezek közül 4000 katholikus, a többi pedig örmény és görög; mohamedán alig van 100, *zsidó pedig egyáltalában nem lakik Dávid városában.* Vallásos, szorgalmas, vagyonos népének főfoglalkozása a földmívelés, baromtenyésztés

és ipar. Az iparosok legtöbbje olajfából, gyöngykagylóból stb. olvasókat, kereszteket, melltűket s különféle emléktárgyakat készít. Sokan beszélnek olaszul és németül is. Valóban szemmel látható e virágzó városon az Isten áldása, mely kivételt látszik képezni Palesztina városai között, melyeket a századok folyamán oly súlyos csapások értek s egyre hanyatlanak.

Miután a Mária-templomban emléktárgyainkat a főbb szenthelyekhez érintettük, meghallgattunk egy *arab katekézist*, melyet egy ferenczrendi szerzetes a templom főhajójában előtte két csoportban guggoló fiúknak és leányoknak tartott, a kik nagy figyelemmel és érdeklődéssel csüngtek a szelíd arczú atya előadásán. Ezután bementünk a ferenczieknek *kis iskolájába*, hol épen befejezték az előadást s így csak azt tapasztalhattuk, hogy a Keleten is legjobban örül a táblás tanuló az előadás — végének.

Innen bucsúzás végett betértünk a *zarándokházba*, a hol jó kenyérrel s édes fehér borral szolgáltak a szives ferenczieknek. E kis ozsonna után egynegyed tizenegy körül hazatértünk. — Hebronba, hol a zsidó nép törzsatyja, Ábrahám és felesége, Sára hamvai nyugosznak, azért nem rándultunk ki, mert mohamedán lakossága rendkívül fanatikus s a keresztény zarándokokat nem szivesen látja.

Az én kocsimon két német paptársamon kívül, még egy éltesebb kisasszony is foglalt helyet. A reggel támadt szél nemcsak nem hagyott alább, hanem most már néha egész porfelhőket kavart föl.

Jeruzsálemhez érve, egy fordulónál, a hol az út kissé meredeken emelkedik, majd hogy szerencsétlenség nem ért. Egyik lovunk ugyanis elesett, a másik pedig megijedvén, megbokrosodott A kocsis ordítva s ostora nyelével embertelenül ütlegelve nógatta fölkelésre az elesett szegény állatot, a másik meg hol előre rántotta kocsinkat, hol meg hátra tolta. A nagy ijedelemben és zavarban két utitársam merészen leugrott, a mit a mellettem ülő hölgy is követni akart, de megakadván, visszahanyatlott, miközben csaknem összes emléktárgyait kiszórta a kocsiban. Hamarosan összeszedtem azokat s átadtam neki s aztán magam is leugrottam a kocsiról. Csak midőn már mindketten lent voltunk, vettem észre, hogy két társam e veszedelmes helyzetben gyáván elhagyott s gyalog ment a városig.

Rendbe jövén, ketten ismét felültünk a kocsira s hálát adván a jó Istennek, hogy nagyobb bajunk nem esett, lakásunkba hajtattunk, hová délfelé érkezvén, elmondottuk ezt az epizódot, melynek esetleg szomorú vége is lehetett volna.

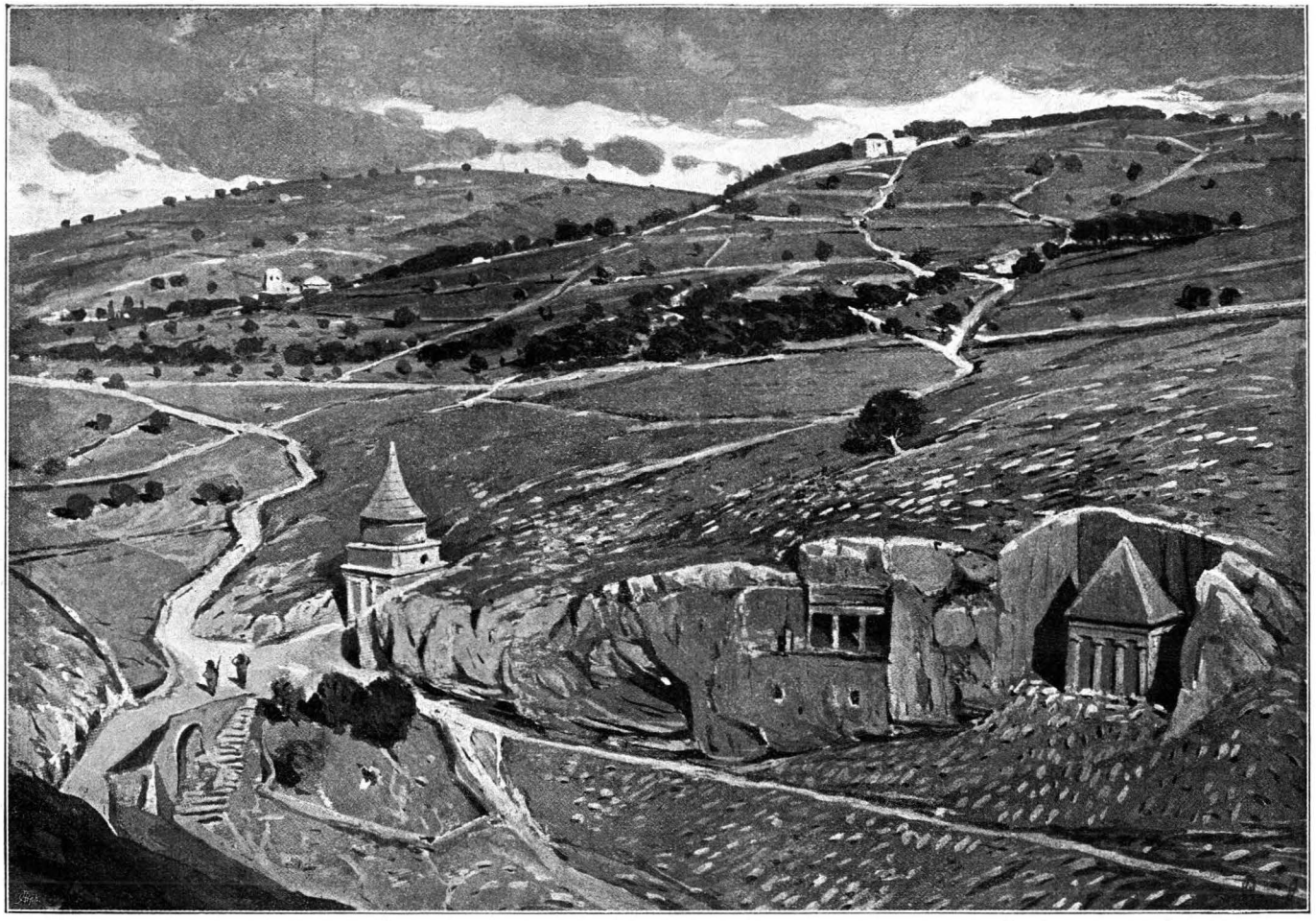

A Jozafát völgye az Olajfák hegyével. (Balról Ábsálom emléke, ettől jobbra az ifj. Jakab és Zakariás sírja.)

Ebédközben marsallunk kihirdette, hogy délután a Jeruzsálemtől keletre, ennek tőszomszédságában emelkedő Olajfák hegyének és a város közvetlen környékének megtekintésére indulunk.

***

Minthogy a kirándulást egy korábban kifejezett óhajunk szerint szamáron akartuk megtenni, mert így kényelmesebb, már két óra körül igen mozgalmas, lármás élet volt az osztrák-magyar zarándokház előtti kis téren és szűk utczán: a szamárhajcsárok egész serege gyűlt itt össze megnyergelt csacsijaikkal.

Elkészülvén, hamarosan felültünk a fürge állatokra s pár percz alatt kiértünk a város falain az *István-kapu előtti* térre, a hol szent István diákonust, az első vértanút a felbőszült zsidók megkövezték. Közelében van *Szűz Mária tava* (Birket Szitti Marjam).

Innen lementünk az 50—70 méter mély *Kidron-völgybe* vagy *Czedron-völgybe,* melyet *Jozafát völgyének* is neveznek, mert a zsidók e királya itt van eltemetve. A Kr. e. VIII. században élt *Joél* próféta szavainak (3 7. de a Vulg. 3, 2.) helytelen fölfogása alapján már a régi zsidók között az a téves hit terjedt el, hogy *az utolsó itélet* itt e völgyben fog megtartatni. Ezért még manap is a világ minden tájáról számtalan jámbor zsidó költözik Jeruzsálembe, hogy a Jozafát völgyében temetkezhessék s így a föltámadás napján közel legyen a Világbiró itélőszékéhez. Borzadály szállta meg lelkünket, midőn leereszkedtünk ezen évezredek óta sírmezőül szolgáló komor völgy halotti csendjébe, nyomasztó légkörébe. Közvetlenül a város keleti fala alatt, csaknem egész hosszában *mohamedán temető* terült el.

Hajdan e rideg szikla-völgy mélyebb és szélesebb volt, mint ma; de a századok folyamán a sokszoros ostromok alkalmával lerombolt falak törmeléke meglehetősen feltöltötte. Benne a hasonnevű patak csak télen és esős időben hömpölygeti habjait a Holttenger felé. Most medre egészen ki volt száradva. A *Kidron-patak* jobb oldalán mutatják azon helyet, a hol Üdvözítőnk az utolsó vacsora után elmondotta megható *főpapi imáját,* mennyei Atyjához könyörögvén mindazokért, a kik majdan benne hinni fognak.

Átkelvén e patak kőhídján, az *Olajfák hegyének* (arabul *Dzsebel Zeitun,* vagy *Dzs. et-Túr)* lábához értünk. Három főbb orma van ez örökké emlékzetes hegynek, melyek legnagyobbika, a középső 830 méternyire emelkedik a tenger szine fölé, 50—60 méternyire a Jozafát völgye fölé. A hegynek tövénél balra Mária sírja, jobbra pedig a Getszemáni

kert terül el. Ide érve, láttam először életemben *belpoklosokat*, kik az úton alamizsnát kéregetnek. (Jeruzsálem 40—50 bélpoklosának legtöbbje azonban a számukra épített *két kórházban* van elhelyezve.) Iszonyat fogott el, midőn a szerencsétlenek borzasztóan eléktelenített testét megláttam. Arczukat undorító daganatok, sötét foltok, gennyes pattanások, rút kelevények fedik; vérben forgó szemük örökké csepeg; hajuk kihullott, ujjaik, kezük, lábuk vagy azok feje, fülük vagy orruk le van rothadva... Szívszaggató rimánkodással könyörögnek baksisért, hogy nyomorult életüket néhány évig tovább tengessék csak azért, hogy lássák, miként rothadnak le majd izenkint többi végtagjaik is, míg megkönyörül rajtuk a halál. Valóban borzasztó egy látvány ez s nem lehet ember, a kinek szive meg nem esik e szánandó teremtéseken. Elhaladván közöttük, eszembe jutottak az evangélium ama szerencsés szerencsétlenei, kiket a zsidó társadalom, hogy másokat meg ne fertőzzenek, kizárt kebeléből s a községeken kívüli elhagyatott helyeken kényszerített lakni. Mintegy hallani véltem, a mint a názáreti csodatevő Jézus közeledtére bizalommal kiáltják: *Jézus, könyörülj rajtunk!*... Szinte látom, a mint a tömegben iszonyatot keltve, félénken, de erősen bízva, az Úr felé vánszorognak s lábai elé borultan remegő hangon gyógyulásért esengenek... Megelevenült lelkem előtt a jóságos Üdvözítő kegyes arcza, a mint részvétre gerjedve a leírhatatlan nyomor fölött, mindenható «*Akarom, tisztulj meg!*» szavával egy pillanat alatt visszaadja egészségüket, visszaállítja ép tagjaikat... Szinte látom a boldog megdöbbenést, hallom az öröm hangos kitörését, azt az ujjongó hálálkodást, mely a meggyógyultak szivéből fakad; azt az ámulatot s lelkesedést, mely az isteni mindenhatóság láttára a tömeget eltölti... Látom szárnyra kelni e csodák hirét némelyekben hitet, lelkesedést, imádást keltve Jézus iránt, a tekintélyükre féltékeny írástudó farizeusokban pedig a gyűlöletnek tüzét szítva...

Leszállván szamarainkról, legelőször *Szűz Mária sírtemplomához* mentünk. A Boldogságos Szűz sziklasírja fölé állítólag már Ilona császárné építtetett templomot a IV. században s ezt a keresztesek restaurálták. Ma a templom előtti térre néhány lépcső vezet le. A lapos fedélzetű templomnak igen szép gót-izlésű homlokzata van. Kicsiny ajtón és 48 széles lépcsőn át jut az ember a földalatti szentélybe, mely egy 25 méter hosszú és 8 méter széles keresztet képez. Éjjel-nappal számtalan lámpa világítja meg. A *Boldogságos Szűz sírja*, melyből harmadnapra mennybe vétetett föl, a keleti oldalon a sziklába van vájva, de valamint Üdvözítőnk sírja, úgy ez is most szabadon áll egy kis négyszögletű kápolnában, mert a szikla köröskörül el van távolítva. Márványlap fedi, mely oltárul is szol-

gál, és gazdagon van diszítve; A lépcsőzet melletti fülkében több sír-emlék, illetőleg oltár van, így *szent Annáé és szent Joáchimé,* ezek átellenében *szent Józsefé* és az agg *Simeoné,* továbbá Melizendáé († 1161), a ki II. Balduinnak leánya és a negyedik jeruzsálemi királynak, anjoui Fulkónak felesége volt. Fájdalom, ezt a drága szentélyt is az 1759-ben betolakodott görög nemegyesültek elrabolták tőlünk s a ferenczieket onnan kizavarták. A Boldogságos Szűz sírjától az arabok a Jozafát völgyét *Vadi Szitti Marjamnak* (= Mária asszony völgye) nevezik.

Szivünk elszorult s szokatlan mély fájdalomérzet hatotta át, midőn innen az átellenben fekvő *Getszemáni kertbe* mentünk. Nevét onnan kapta, mert Krisztus idejében olajsajtó volt e majorban az olajfák bogyóinak kipréselésére, az *olajsajtó* neve pedig Üdvözítőnk aram anyanyelvén *gatsemané.* Ide vonult Jézus tanítványaival halála előestéjén s itt kezdődött meg szenvedése. Abban az időben a kert sokkal nagyobb kiterjedésű volt* és olajfákkal is sűrűbben volt beültetve. Ma 52 méter hosszú, és 50 méter széles. Fehérre meszelt (2½ méter magas) fallal van körülvéve és a ferenczieké tulajdona. Nyolcz ősrégi olajfa, örökzöld cziprusok, néhány bokor és jól gondozott illatos virágos-ágyak vannak benne. Valóságos kis paradicsom e kert e kopár zord vidéken. A kert éjszak-keleti sarkában van az őrház, melyben az a ferenczrendi lakik, a ki a kertet őrzi és gondozza. A vihartépte olajfák óriási vastagságú (5—6 méter kerületű) törzse s termetes ágai megerősíteni látszanak amaz állítást, hogy e fák még az Üdvözítő korából valóknak gyökérhajtásai. A zarándokok kegyeletes fosztogatásai miatt farácsozattal vannak bekerítve. A még reggel támadt szél meg-megrázta vén koronájukat s lombjaik csendes susogása mintha csak elhaló, siró visszhangja lett volna amaz imának, melyet Üdvözítőnk lelki kínjai között tizenkilencz század előtt itt elrebegett... A kert falának belső oldalán köröskörül Urunk szenvedését ábrázoló 14 művészi kivitelű dombormüvű stáczióképvan elhelyezve, melyek előtt a kert néma csendjében benső megindulással rövid ájtatosságot végeztünk. Miután a jószivű szerzetestől az ősi olajfákról emlékül néhány levelet kaptunk, mély áhitattal megcsókoltuk a kertnek szentelt földjét és tovább mentünk.

A mai kerten kívül, ennek ajtaja mellett mutatják azt a helyet, a hol Péter, Jakab és János apostol álomba merült; néhány lépéssel

* A görög-keletiek getszemáni kertje, mely a ferenczieknek közelében valamivel magasabban terül el az Olajfák hegyének lejtőjén, tehát kétségkívül hozzátartozott a Krisztuskorabeli kerthez. Az oroszok által 1888-ban itt épített Magdolna-templom fokhagyma-alakú hét kupolája már messziről ragadja magára a vándor figyelmét.

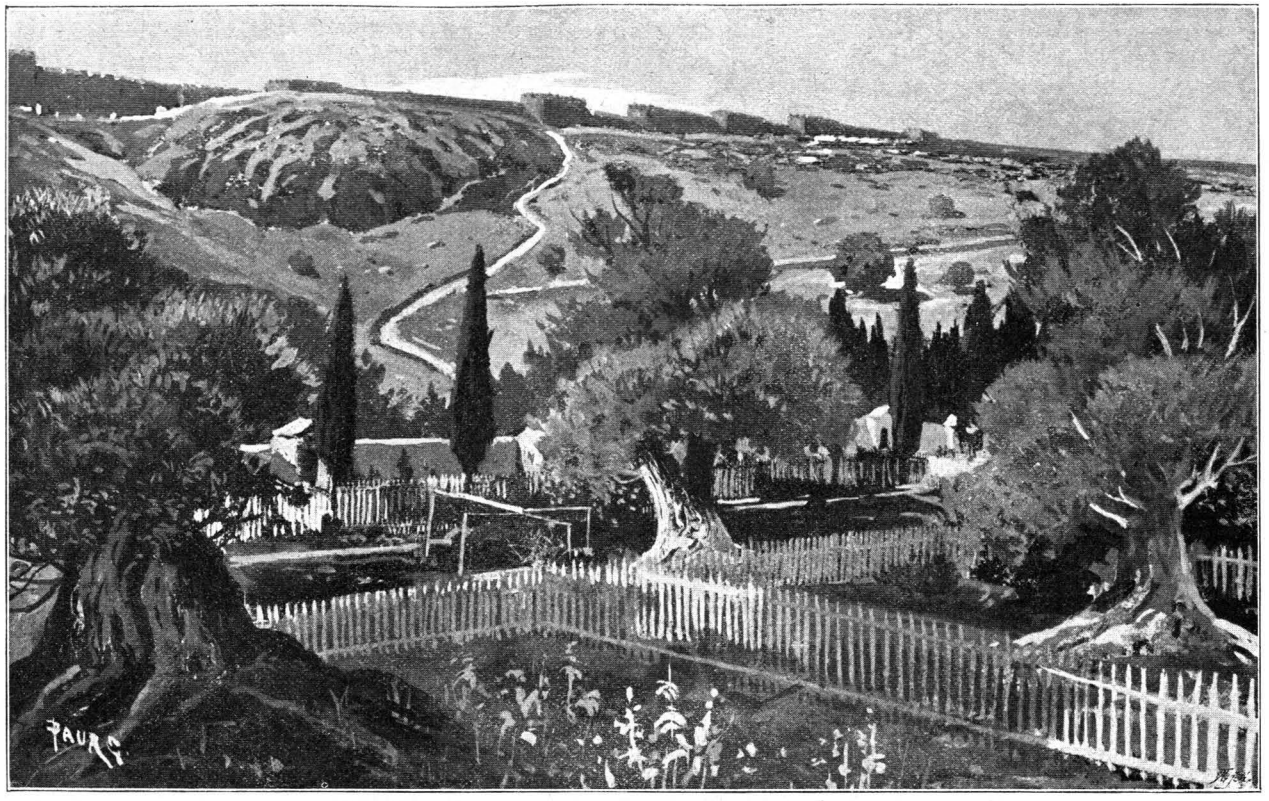

Getszemáni kert, háttérben Jeruzsálem falai.

odább pedig azt a szomorú emlékű helyet, a hol Júdás csókkal elárulta Mesterét.

A kerítéstől mintegy kőhajításnyira s a Boldogságos Szűz sírtemplomának közvetlen közelében van a *Vérizzadás barlangkápolnája* (antrum agoniae), mely hajdan még a Getszemáni kert területén belül esett. Ez azon örökké nevezetes barlang, hol az Üdvözítő földre borulva így könyörgött: «Atyám, ha akarod, vedd el e poharat tőlem! de ne az én akaratom legyen, hanem a tied»; ez az, a hol kínszenvedésének, erőszakos és kegyetlen halálának iszonyú előérzetétől gyötörtetve oly nagy szorongás fogta el szivét, hogy véres verejtékcsöppek folytak le arczán. Már a IV. században kápolna állt fölötte, melyet azonban a törökök elpusztítottak. E barlang, mely a ferenczieké tulajdona, egészen természetes, ősi állapotában maradt meg s mintegy 3 méter magas, 8 méter széles és 12 méter hosszú. A világosságot egy nyiláson át felülről nyeri. Három oltár van benne; az éjszaki részen levő főoltár alatt ezen latin szavak olvashatók: «*Hic factus est sudor ejus sicut guttae sanguinis decurrentis in terram*». (= Itt lőn az ő verejtéke mint a földre folyó vérnek csöppjei.) Egyik oszlopánál nehéz fakereszt vonja magára a magyar zarándok figyelmét, melyet 30 év előtt egy bácsmegyei honfitársam, a ki hat évi gyaloglás után ért Jeruzsálembe, vállain hozott ide. Rajta ez egyszerű fölírás olvasható: «Az Isten Dücsőségére Jézus Szeretetiért ezen Körösztöt Magyarországból, Bajai lakos, Mérő József, 6 éves zarándok 1868».

A Getszemáni kertnél az Olajfák hegyére vezető út háromfelé ágazik s ormaira jó negyedóra alatt érhetni. Mi innen egyenesen a *Miatyánk-(Páter noster)-templomba* mentünk, mely a hagyomány szerint azon a helyen épült, a hol az Üdvözítő a «Miatyánkra» tanította apostolait. Oh, mily édes volt itt az Oltáriszentség előtt térdre borulva elmondani azt a gyermekkorunk hajnalán édes jó anyánktól tanult Miatyánkot... Itt e szent helyen, a hol az imák e legkedvesebbikét, legtökéletesebbikét tizenkilencz század előtt magának az isteni Megváltónak ajkai rebegték el legelőször! Ennek emlékére a templom mellé épített franczia *karmelita-apácza-zárda* oszlopcsarnokos szép folyosóján az Úr imádsága 33 különböző nyelven ragyog itt aranybetükkel ugyanannyi fajánsz-táblákra vésve, melyek a folyosó falába vannak erősítve. Olvasható itt a Miatyánk azon a nyelven, melyen azt az Üdvözítő eredetileg mondá, vagyis *aramul;* azután az ószövetség szent nyelvén, vagyis *héberül;* továbbá az újszövetségi könyvek eredeti nyelvén, azaz *görögül;* az egyház hivatalos nyelvén, *latinul;* azután, *arab, szir, örmény, perzsa, kinai, kopt, orosz, franczia,*

angol, olasz, spanyol, német stb. nyelven. Őszinte örömmel s büszke megelégedéssel olvastam azt itt édes *magyar* nyelvünkön is; de bántott némileg az a figyelmetlenség, hogy szövegében két elválasztási hiba éktelenkedik *(ors-zágod, men-nyben)*. Úgy e templomot, mint a zárdát III. Napoleon császár egyik rokona, Latour d'Auvergne herczegnő építteté 1868-ban. Udvarának egyik sarkában van a földalatti *Hiszekegy-(Credo)-kápolna* azon barlang helyén, hol a hagyomány szerint az apostolok a Hiszekegyet szerkesztették, mielőtt Jeruzsálemből távoztak.

A templom előtt terül el a *Kafr et-Túr* nevű kis hegyi falu.

Az Olajfák hegyének *középső ormához* érve, a szél már oly erővel rángatta lenge ruhánkat, hogy majd letépte testünkről. Ez az orom a hegynek legnevezetesebb pontja, mert a hagyomány szerint innen történt Urunk mennybemenetele. Föléje már Ilona császárné építtetett bazilikát a IV. században; N. Károly pedig benczés kolostort alapított mellette; a keresztesek meg Ágoston-rendit. A *Mennybemenetel temploma*, mely a századok folyamán többszörösen lett újra építve, utóbb mohamedán mecsetté lett s az, fájdalom, a mai napig is. A benczések romladozó egykori kolostorában pedig dervisek laknak. Minthogy századunk első felében egy földrengés megrongálta a templomot, 1834-ben a mohamedánok a réginek mintájára *nyolczszögű kis kupolás épületet* emeltek Urunk mennybemenetele helyén. Ajtaja mellett arab asszony szedte tőlünk a bebocsájtásért fizetendő baksist. Szivesen fizettük meg s kimondhatatlan boldog örömmel léptük át e drága szentély küszöbét, melyben mintegy szent ihlet hatása alatt egyszerre megújult lelkemben a tizenkilencz század előtt itt lefolyt dicső esemény... Előttem az apostolok jámbor csapatja, sejtelem és várakozás ül arczukon. Közöttük az imádott Mester isteni fenséget és szeretetet sugárzó szelíd alakja; arczán öröm és boldogság ragyog, mert letiporta a poklok hatalmát, legyőzte a halál fulánkját, befejezte a megváltásnak kínnal-teljes munkáját; földi életének határához érkezett, immár szent embersége is a megdicsőülés felé tekint. Elbucsúzik apostolaitól; áldólag nyujtja ki karjait; ajkairól ellebben az utolsó édes szó s aztán... kimagasodik soraikból, mert szentséges lábai elhagyták már a földet; lassan, méltóságteljesen emelkedik feljebb-feljebb az ámuló sereg szemei előtt; dicsőült alakja fönt lebeg már a szent város fölött s még egy utolsó könyörteljes pillantást vet vissza az ő megsiratott honára, a keményszivű és háládatlan nemzedék nyüzsgő városaira, melyek virulásában ő már látja a közelgő pusztulást, hűtlenségükért iszonyúan meglakoló honfiai véget nem érő bús hazátlanságát; irgalmas tekintete visszasugárzik az itéletre megérett bűnös Babilonra, a boldogtalan Jeruzsálemre,

mely meg nem ismeré látogatásának szent idejét; forró szeretetének aranyláncza visszanyúl annak a kisded csoportnak hűséges keblébe, mely égre szegzett tekintettel és remegő vágygyal kiséri őt a felhőkig, túl a felhőkön a mennybolt magasáig... Mert a megdicsőült Istenember legfőbb gondja, utolsó szempillantása kedves hű tanítványait illeti, kik segítségével átalakítják majd a világot.

Fájt s mély szomorúsággal tölté el szivünket, hogy ezt a szentélyt sem vallhatjuk immár magunkénak, hogy idegenekül tekintenek bennünket, midőn bebocsátanak. De vigasztalt a tudat, hogy örök üdvösségünk nincsen kötve helyhez, kőhöz, emlékhez, hanem a hit, remény és szeretet hármas erényének az önmegtagadás és tűrő szenvedés által izmosodott szárnyain bárhol is bizton fölemelkedhetünk megdicsőült Jézusunknak boldog égi honába.

Egy kissé kiálló sziklacsúcs jelzi itt a hagyomány szerint azt a helyet, melyről Jézus ég felé emelkedett. Jámbor hagyomány szerint *szentséges lábai nyomát* is visszahagyta ekkor e szikladarabon, mintha csak ez érzéketlen, hideg kőszirt is ellágyult volna a válás e nehéz, e magasztos pillanatában s féltékeny szeretettel simult volna az Úrnak szentséges lábai köré. *Bal lábának nyoma* még most is kivehető s ennek irányából következtetve Jézus Európa felé fordult arczczal hagyta el földi hazáját. Leborultunk s rövid ima után szent áhitattal megcsókoltuk e szentséges lábnyomot. A jobb láb nyomát a mohamedánok a mult században letörték s azt mint Mohamed lába nyomát az Aksza-mecsetben mutogatják.

A mohamedánok évenkint egyszer, Urunk mennybemenetele ünnepén, megengedik a ferencznieknek, hogy itt misézhessenek. Ez ünnepen délfelé ünnepélyes körmenetben az Olajfák hegyének éjszaki legmagasabb (830 m.) ormához is elvonulnak, mely «*Viri Galilaei*» (= galileai férfiak) nevet visel, mert a hagyomány szerint itt jelent meg az a két angyal, a ki az égbe szállt Mesterük miatt szomorkodó apostolokat ezen szavakkal vigasztalta: «Galileai férfiak! mit álltok itt az égre nézve? Ez a Jézus, ki fölvétetett az égbe, úgy jő majd el, a mint őt a mennybe menni láttátok».

Az Olajfák hegyének e két örökké emlékezetes ormán meglepő s a maga nemében páratlan panoráma tárul az ember szeme elé, a mit nagyban emel a számtalan s legellentétesebb emlékek által fölidézett történelmi hangulatkép. Nyugaton lábaink alatt az ezernyi ősi és újkori sírokkal borított Olajfák hegyének lejtője s a Jozafát völgye terül el; azontúl a szent város kupolás fedélzetű szürke épületeinek komor tömkelegével, számos minarétjével s nyüzsgő életével, mögötte pedig Júda hegyei.

Keleten szemünk a Jordán völgyén át ellát a Holttenger éjszaki csücskéig s azontúl Moáb s Köves-Arábia hegységéig. Az Olajfák hegyének mindkét lejtője csak gyéren van olajfákkal s itt-ott cziprussal és satnya bokrokkal benőve; közelben és távolban csaknem csupaszon áll kiégett krétamészkő sziklája; kietlen, sivár, rideg az egész vidék, a mi leverően, nyomasztóan hat a lélekre s midőn tekintetünk az Antónia-vártól végigjár a Via Dolorosán s a Golgota fölött emelkedő kupolán megpihen, lelkünk gyászba merül s mintha valami titokzatos, sötét légkört látnánk a város fölött borongani, mintha valami isteni átok súlyát látnók a próféta- és istengyilkos Jeruzsálemre nehezedni...

A hegynek keleti lejtőjén, a Betánia felé vezető út mentén van az egykori *Betfagé* nevű major helye. Innen küldé Jézus két tanítványát egy szamárért, melyen még senki sem ült, hogy azon ünnepélyes bevonulását tartsa Jeruzsálembe. E helyen 1875-ben igen nevezetes emléket ástak ki: egy a talajjal összefüggő szikladarabot, melynek egyébként erősen sérült festményeiből és fölírásából még ki lehetett venni, hogy Urunk ünnepélyes bevonulására és Lázár föltámasztására vonatkoznak. Egy 1127-ből származó értesítés szerint erre a sziklatuskóra lépett Jézus, midőn a szamárra ült. Minthogy a föléje épített hajdani kápolna elpusztult, a ferenczieknek most újat emeltek helyén.

A hegy nyugati, vagyis Jeruzsálem felőli lejtőjén van a «*Dominus flevit*» (= az Úr siránkozott) helye, melyen régen hasonnevű templom állott. Ma nyomorult mecset jelzi ezt a helyet, mely tanúja volt ama megható jelenetnek, hogy a Jeruzsálembe vonuló Üdvözítő betekintvén a jövőbe s látván a város megátalkodottságát, zokogva sírt annak bekövetkező pusztulása fölött.

Innen délre vannak az úgynevezett *Próféta-sírok*. Mely próféták voltak itt eltemetve, nincs kiderítve. A kereszténység első századaiban szintén temetkezési helyül szolgáltak e sírbarlangok.

Leérvén az Olajfák hegyéről, a Getszemáni kert falánál ismét fölültünk biztos és gyors lépésű szamarainkra s a völgyekben keleti, déli és nyugati irányban csaknem az egész várost megkerültük. Legelőbb a következő négy emlékhez értünk: *Jozafát király sírjához* († Kr. e. 889.), mely a bejárata előtt heverő omladék miatt most megközelíthetlen; a négyszögű, de kúpban végződő *Absálom-emlékhez*, melyet ezen királyi atyja ellen föllázadt fiú állítólag maga emeltetett magának; az arra járók még manap is követ hajítanak feléje e szavak kíséretében: «Átok Absálomra és mindazon gyermekre, ki szülője ellen föllázad!» — továbbá az *ifj. Jakab síremlékéhez*, a ki Jeruzsálem első püspöke volt s Ananusz

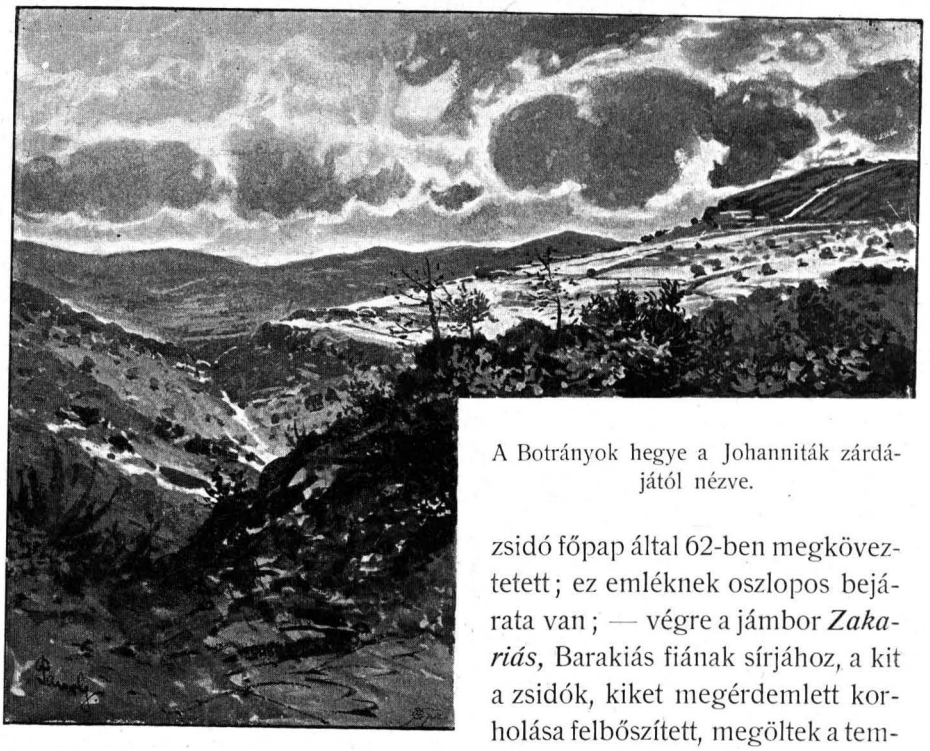

A Botrányok hegye a Johanniták zárdájától nézve.

zsidó főpap által 62-ben megkövezteteti; ez emléknek oszlopos bejárata van; — végre a jámbor *Zakariás*, Barakiás fiának sírjához, a kit a zsidók, kiket megérdemlett korholása felbőszített, megöltek a templom legbelsőbb udvarában az oltár mellett (v. ö. Máté 23, 35.); e négyszögű síremlék piramisban végződik. Mind e négy emlék csaknem közvetlenül egymás mellett fekszik s leginkább magából a sziklából van kifaragva.

Innen a *Botrányok hegyéhez* (arabul *Dzsebel Batn el-Hava)* értünk, mely az Olajfák hegyének legdélibb orma. Nevét onnan nyerte, mert Salamon király a nép megbotránkoztatására bálvány-templomokat állíttatott ide pogány feleségeinek kedvéért. Alatta a mohamedánok által lakott *Szilván* (Silóa) falu terül el, melynek lakosai rablóhajlamukról hirhedtek.

A Moria keleti oldalában fakad a *Mária-forrás;* így nevezik, mert a bold. Szűz is merített vizéből. Némelyek szerint azonos a régi *Silóa-forrással,* mások szerint a *Gihon-forrással, Napforrással* vagy *Királykúttal.* Különös sajátsága, hogy a vize néha, kivált nyáron (napjában is többször) elapad. Ezt a babonás mohamedánok úgy magyarázzák, hogy a hegy bensejében sárkány lakozik, mely ha ébren van, megiszsza a forrás vizét s csak ha elalszik, ered meg újra. Ezért *Sárkány-forrásnak* (Birket el-Asbat) is hívják.

A Mária-forrást a sziklába vésett *Silóa-csatorna* összeköti a tőle délre fekvő *Silóa-forrással* (= Felső Silóa-tó). E csatornában 1880-ban egy Ezekiás király (Kr. e. 727—699.) idejéből való nevezetes ó-héber

kőfeliratot találtak, melyet valószínűleg akkori munkások vésték a sziklába. A Silóa-forrástól kissé lejebb van a *Silóa tava* (= Alsó-Silóa). Itt mosdott meg Jézus parancsára a vakonszületett ifjú, mire csodálatosképen azonnal meggyógyult. Közelében mutatnak egy *eperfát,* mely állítólag azon a helyen áll, a hol a gonosz Manasszes király Izaias prófétát kettéfűrészeltette. (Kr. e. 695. körül.)

Ott, a hol a várost nyugatról és délről szegélyző Gihon-, illetve Hinnom völgye a Kidron völgyével egyesül, van a *Rógel-* vagy *Nehemiás kútja,* másként *Tűz kútja,* vagy *Jób kútja* (arabul *Bir Ejjub*).

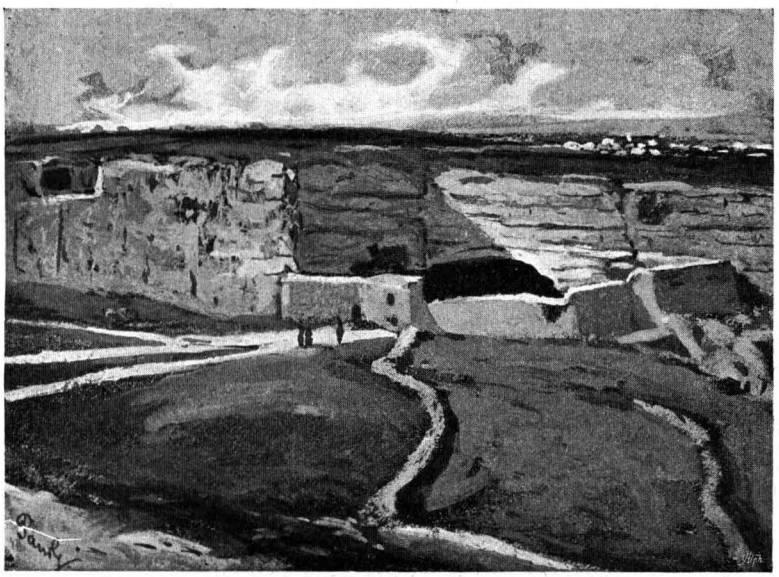

Jeremiás próféta barlangja Jeruzsálem mellett.

Ebbe rejté Jeremiás a templom szent tüzét, mielőtt a zsidók a babilóni fogságba indultak s midőn azt később Nehemiás fölkereste, csak iszapos vízre akadt; midőn ezzel az áldozatot leöntötte, az csodaszerűen újra kigyúlt.

A *Hinnom-* vagy *Gehinnom völgye* (arabul *Vadi er-Rababi*) legszűkebb helyén van a *Tófet* nevű hely, a hol a zsidók hajdan gyermekeket áldoztak Moloch-bálványnak. Utódaik, hogy megvetésüknek adjanak kifejezést eltévelyedett őseik ez istentelen tette iránt, odahordták a város szemetjét, melyet időnkint fölgyújtottak. Így lett a Gehinnom- vagy Gehenna völgye a pokolnak jelképe, melynek tüzében a világ erkölcsi szemetje, az elkárhozottak bünhödnek.

E völgy tulsó oldalán emelkedik a *Gonosz tanács hegye* (arabul *Dzsebel Abu Tór),* mely azért viseli e nevet, mert Kaifásnak itteni mezei lakásában tanácskoztak a zsidók Jézus elvesztése fölött. Lejtőin sok sziklabarlang tátong, melyek között legfigyelemreméltóbb az *Apostolok barlangja,* a hol azok Mesterük elfogatása és szenvedése alatt elrejtőztek. Itt terül el a szomorú emlékű *Hakeldáma* (= vérmező) is, melyet a zsidó főtanács egy fazekastól vásárolt az áruló Júdás által visszadobott harmincz

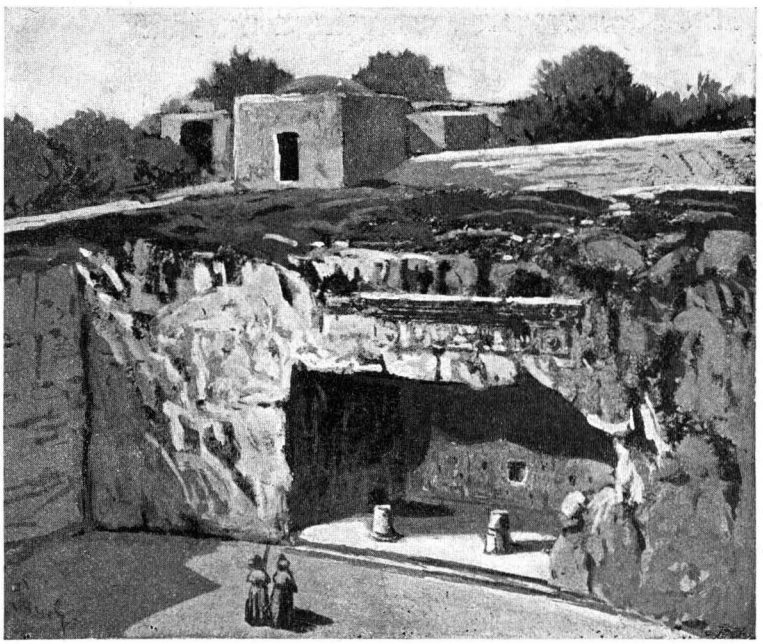

Királyi sírok.

ezüst-pénzért az idegenek temetkezési helyéül. A Hakeldáma-sírboltban még a keresztesek idejében is temettek el idegeneket.

Gyorsan tipegő csacsijainkkal elhaladván a *Szultán-tó* (Birket esz-Szultán), a Jaffa-kapú s az oroszok kolóniája mellett, a Damaszkus-kapuhoz értünk. E kaputól éjszakra van *Jeremiás barlangja,* a hol a hagyomány szerint Jeruzsálemnek a babilóniak által történt elpusztítása után (Kr. e. 588.) e próféta tartózkodott és megírta *Siralmait,* azokat a remek elégiákat, melyekben oly megrendítően ad kifejezést bánkódásának, mély keservének a romhalmazzá lett főváros, az elpusztult templom és a hazátlanná lett nép szomorú sorsa fölött. Valamivel följebb állt hajdan *Szent István vértanú temploma,* melyet Eudokszia császárné építtetett az V. században.

A keresztesek restaurálták, de a későbbi századok viharai elsöpörték a föld színéről s csak 1882-ben fedezték föl romjait, melyek fölé csakhamar *új templom* épült a *dominikánusok kolostorával,* melyben a bibliai tudományok s főleg a bibliai régiségtudomány ápolására jeles *iskolájuk* (École biblique) is van.

Mintegy tízpercznyire éjszak felé vannak az úgynevezett *Királyi sírok.* Klaudiusz császár idejében, Kr. u. 50-ben történt, hogy Adiabéne fejedelme, Izatesz és testvére, Monobázusz, anyjukkal, Ilonával s egész rokonságukkal elhagyván a pogányságot, a zsidó vallásra tértek, prozelitákká lettek. E tényt, mint a zsidóság egyik legnagyobb győzelmét, Flaviusz József büszkeséggel többször is említi műveiben. E fallal körülvett s szép faragásokkal diszített öt sziklasír e fejedelmi családnak sírboltja. Kr. u. 70-ben elesett római katonákat is temettek ide. Közelükben van a Kr. e. 300. körül élt *Simeon* főpapnak sírja, a kit kortársai életszentsége miatt az *Igaz* melléknévvel tiszteltek meg.

Jeruzsálem környékének legéjszakibb részén van a *Skópusz-hegy,* a hová Jaddúa főpap Kr. e. 329-ben a város előkelőivel s a papsággal Nagy Sándor elé vonult s a világhódítót kedvezően hangolta a zsidók iránt. Itt táborozott Titusz is az ostromló római sereggel. Innen délre fekszenek a *Bírák sírjai,* a kik alatt a zsidó főtanács (szinédrium) tagjai értendők.

Este volt már, midőn a látottak sokaságától csaknem kábultan visszatértünk a városba.

Vacsora alatt nagy örömmel vettem kezeimhez a szüleimtől és testvéreimtől írt *két levelet,* melyeken kívül egész keleti útam alatt nem is kaptam többet senkitől.

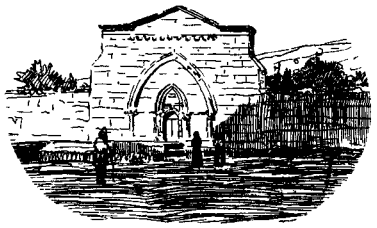

Mária sirja.

VIII.

AIN-KARIM. — JERUZSÁLEM.

Kirándulás Ain-Kárimba. Mária látogatásának kápolnája. Mária-forrás. Ker. szent János temploma. A Sion-nővérek intézete és Ratisbonne Alfonz Mária sírja. Visszatérés Jeruzsálembe. — A Via Dolorosa állomásai; szent keresztúti ájtatosság. A zsidók siralomfala és szertartásos siránkozása.

A TEGNAPI szeles nap után április 29-én (péntek) szokatlanul hűvös reggelre ébredtünk. Jóval hat óra előtt elsiettem a Szentsír-templomba s ott a *Mária Magdolna-oltáron* mutattam be az Úrnak szentmise-áldozatomat. Visszatérvén, reggelink után nyolcz óra körül kocsin kirándultunk a Jeruzsálem nyugati hegyvidéke között fekvő *Ain-Kárimba* (a régieknél *Kerem* = szőlőhegy, a hol a keletiek hagyománya szerint Ker. szent János született; innen e helynek másik neve egyszerűen *Szent-János*, tudniillik falva.*

Midőn kocsira ültünk, a jeruzsálemi koldusok egész légiója gyűlt össze a hospiczium előtt. Férfiak, nők, öregek s gyermekek képzeletet fölülmúló rongyokban, szurtos arczczal, bomlott hajzattal, a kik valóságos ostrom alá vették kocsijainkat, fülsiketítő zsivajjal könyörögtek, rimánkodtak baksisért. Úgy látszik, megsejtették valamikép, hogy ekkor indulunk. Szivem megesett a nagy nyomor láttán; de kocsisaink s dragománjaink megsokalták a szegények tolakodását s rimánkodását s mert szavukra nem álltak odább, néhányszor szétütöttek közöttük az ostorral s miután ez sem igen használt, kegyetlenül verni, lökni kezdték őket

* A Szentírás nem nevezi meg világosan Ker. szent János születési helyét. Szent Lukácsnál (1, 39, 40.) azt olvassuk: «Fölkelvén azután Mária ama napokban, sietve méne a *hegyes tartományba, Júda városába.* És beméne Zakariás házába és köszönté Erzsébetet». Ezek alapján némely szentírás-értelmezők — mert *Júda* nevű város nem létezett — a Hebrontól délre fekvő *Jut* vagy *Jutta* falvát tartják Ker. szent János születési helyének. Mások ismét *Hebront.* Ámde a benszülöttek e városok egyikéhez sem kötik ez esemény emlékét s egyikben sincs erre vonatkozó valamely emlék maradványa. A keletiek hagyománya szerint *Ain-Kárim* volt az, a mint azt ennek több emléke tanusítja.

ökéllel, úgy, hogy mi követeltünk tőlük nagyobb humanitást. De a szomorú szczénának csak akkor lett vége, mikor kocsijaink végre elindultak.

Gondatlanságomért, hogy melegebb ruhámat otthon hagytam, lakolnom kellett az úton, mert a csípős reggeli szellő nemcsak alaposan fölfrissített, hanem úgy átszűrt, hogy fogam is vaczogott bele, a mi először és utóljára történt velem — a forró Keleten. Szerencsémre kilencz óra felé már fölmelegedett az idő, különben bizonyára megbetegedtem volna.

A hegyi út legmagasabb pontjára érve, viruló gazdag völgy terül el előttünk, melynek szemközti domboldalán olaj- és fügefák lombkoszorújából kicsiny falucska mosolyog felénk. Kocsijaink egy óra alatt érkeztek e tiszta és kedves községbe, melynek mintegy 2500 arab lakója közül 350 katholikus, 50 görög, a többség pedig mohamedán. Valamennyien földmíveléssel és szőlőtermeléssel foglalkoznak.

Mi legelőször a Zakariás pap nyári lakása helyén álló *Mária látogatása kápolnájához* siettünk, mely a falutól mintegy tízpercznyire van, a hegység nyugati lejtőjén. Az arabok *Mar-Zakariának* nevezik. A legmeghatóbb újszövetségi események emléke fűződik ez egykori mezei lakhoz, illetve mostani szentélyéhez. Midőn ugyanis a boldogságos Szűz Názáretben Gábriel arkangyaltól azt az üzenetet vette, hogy az Isten őt szemelte ki az igért Megváltó anyjául, megtudta tőle egyúttal azt is, hogy korban már nagyon előrehaladt nagynénjét, Erzsébetet is a Mindenható már fél év előtt ékesíté föl a leendő édes anya tisztességével. Mária ez örömhír vétele után tüstént elment nagynénjét üdvözölni s a vele történt csodás eseményt is tudtára adni. Boldog találkozásuk itt történt e mezei lakásban, a hol Erzsébet a Szentlélek sugallatából értesülvén Máriának istenanyai méltóságáról, ezen lelkes szavakkal köszönté belépő rokonát: «Áldott vagy te az asszonyok között és áldott a te méhednek gyümölcse!» s alázattal azt a csodálkozó kérdést intézte hozzá: «Honnan nekem az a nagy kegyelem, hogy Uramnak anyja hozzám jön!?» Mire Mária nagy kitüntetésének tudatában elragadtatva s szent örömtől áradozva szive mély alázatosságában azon magasztos himnuszszal felelt, melyet latin kezdőszava után *Magnificat*-nak szokás nevezni *(Magasztalja* az én lelkem az Urat és örvendez az én lelkem az én üdvözítő Istenemben stb.).

Az egyszerű, de mély áhitatra keltő kápolnába lépve, szivünk túláradó örömérzete a Magnificat édes dallamaiban olvadt föl, mely után az Istenanya tiszteletére még a lorettói litániát is elmondtuk. A szentély jobb oldalában mutatják azt a *sziklaüreget,* melybe szent Erzsébet a kisded *Jánost* elrejté Heródes poroszlói elől, midőn a betlehemi kisdedek után

a környékbelieket is halálra keresték. Márványba vésett latin fölírás adja tudtára a zarándoknak ez eseményt.

Innen elmentünk a falu déli végén fakadó *Ain-Kárim-forráshoz*, melyet *Máriá-forrásnak* is neveznek, mert a boldogságos Szűz, midőn három hónapig Erzsébetnél tartózkodott, idejárt vízért. Az előtte levő medenczében arab asszonyok ruhát mostak s mintha csak versenyre keltek volna egymással, úgy pergett a nyelvük. Elment a kedvünk, hogy vizét ez alkalommal megízleljük. Fölötte mecset áll karcsú minarettel.

A ferenczieknek *Szent János templomába* érve, Ain-Kárim második legnevezetesebb helyén álltunk. A hagyomány szerint ugyanis e három hajóval biró szép kupolás templom Zakariás és Erzsébet rendes lakása helyén épült. Alapfalai a keresztesek idejéből valók s azóta, hogy restaurálták, a ferenczieknek legremekebb templomai közé tartozik a Szentföldön. Főoltárától balra hét lépcső vezet le a földalatti *kriptába* s ez az a hely, a hol a legutolsó s Üdvözítőnk szavai szerint is a legnagyobb próféta született, a mit a fülkéjének oltár-asztalkája alatt márványba vésett ezen latin szavak jeleznek: «*Hic praecursor Domini natus est*» (= Itt született az Úrnak előhirnöke). Itt írta Zakariás egy jegyzőtáblára, hogy János lesz a fiú neve, mire rögtön megnyiltak az angyali jelenés óta néma ajkai s a Szentlélektől ihletve itt fejezte ki háláját az irgalmas Isten iránt abban a magasztos prófétai dicsénekben, melyet latin kezdőszava után *Benedictus*-nak nevezünk (*Áldott* az Úr, Izraelnek Istene, mert meglátogatta és megváltotta népét stb.). Mi is szent megilletődéssel s boldog örömmel visszhangoztattuk itt e himnusznak szavait. Ker. szent János születési napját (junius 24.) a község lakói valláskülönbség nélkül nagy fénynyel és pompával ülik meg, a mikor is Ain-Kárim a sok vidéki látogatótól rendkívül megélénkül.

A templom körül van a ferenczieknek várszerű *kolostora*, *zarándokháza* és *fiúiskolája*. Nagy kertjükben gyönyörű cziprusfák díszlenek.

Végül meglátogattuk még a *Sion-nővérek intézetét*, mely gyönyörű magaslaton fekszik s a kerttel együtt szintén magas fallal van körülvéve. E zárdájuk, leányiskolájuk és leányárvaházuk a jeruzsálemi Ecce-Homo-intézet fiókja. Kedvesen lepett meg, hogy a jeruzsálemi anyaház előzékeny és distingvált modorú főnöknője ez alkalommal szintén kirándult ide, kalauzolásunk végett. Tropikus vegetáczióval pompázó s balzsamos illatárt lehelő nagy parkjuk, mely visszhangzott a zengő madarak dalától, valóságos kis paradicsom. Az árvaleányok gyönyörű rózsákkal leptek meg, a minek viszonzásául nagylelkűen adakoztunk a szegénykék intézete javára. Azután sorakoztak s ügyes nénéjük vezényszavára elénekeltek egy

német dalt és a Salve Reginát arabul. A főnöknő bevezetett a Sion-nővérek intézetének világhírű alapítója, *P. Ratisbonne Alfonz Mária* kis lakószobájába is, melyben a jeles férfiú 1884-ben végezte be áldásos életét. Mindent gondosan úgy őriznek benne, a mint halálakor hátrahagyta. Ott láttam zsolozsmakönyvét, szemüvegét stb. Közvetlenül mellette van *sírkertjük*; alapítójuk sírja fölött egyszerű márványkereszt áll, melyre szép tamariszkus sötétzöld ágai borulnak.

Ezután jó fekete kávéval és limonádéval vendégeltek meg a nővérek, a mit megköszönvén, kocsijainkra szálltunk s a legszebb emlékekkel visszatértünk Jeruzsálembe.

Tervben volt ugyan még a falutól egy órányira fekvő *szent János pusztába* való kirándulás is; de mert délben otthon kellett lennünk, ennek, sajnos, el kellett maradnia. A hagyomány szerint ott tartózkodott szent János mindaddig, míg prófétai hivatalára Istentől küldetést nem nyert. Az *Ain el-Habsz* nevű forrás mellett egy barlangot mutatnak lakóhelyeként s ennek közelében anyjának, szent Erzsébetnek sírját is.

***

Délután 3 órakor elindultunk a *Kínszenvedés útjára* (latinul *Via Dolorosa* = a fájdalom útja), hogy közös ima és elmélkedés között végig zarándokoljunk azon, a melyen tizenkilencz század előtt édes Üdvözítőnk a kereszt súlyos terhével végighaladt s melyen a fájdalom tengerébe merült kesergő Anyja, a vértanúk Királynéja is elkisérte föl a Golgotára, s melyet azután is gyakran meglátogatott, mert isteni Fia vérével volt megszentelve s melyet az ő példája nyomán azóta a jámbor hívek ezrei látogatnak meg évenkint a világ minden tájáról s a Megváltó iránti szeretetből meg is fognak látogatni az idők végéig.

Ez út a nagy templomtér (Haram es-Serif) éjszaki oldalán fekvő mai török kaszárnyánál veszi kezdetét (mely a hajdani Antónia-vár helyén áll, hol a római praetorium* is volt) és mérsékelt emelkedéssel a Szentsír-templomban, a Golgotán ér véget. Hossza ma körülbelül egy kilométer (mintegy 1320—1330 lépés); hajdani egyenesebb iránya azonban körülbelül csak 600 méter (mintegy 1000 lépés). Manap az *egész* út a város falain *belül* van; Üdvözítőnk idejében azonban *vége* azokon *kívül* volt. — A főbb mozzanatoknak megfelelően a szenvedések ez

* Az udvarokkal, karzatokkal s boltívekkel bíró *praetorium* — a római helytartónak, tehát Ponczius Pilátusnak is törvénykezési palotája — nagy kiterjedésű épület volt. A még ma is látható Ecce-Homo-ív, a megostoroztatási kápolna, a mai török kaszárnya stb. mind építményeihez tartozott.

örökké emlékezetes útja már ősidőktől fogva *14 állomásra* (stáczió) van osztva.

Az *első* állomás, a hol Jézust halálra ítélték, a török kaszárnya udvarán van. Mellette van a töviskoronázás terme. Mi csak külön engedélylyel juthattunk ez udvarra; rendesen az átellenben fekvő megostoroztatási kápolnában, vagy az utczán szokták a hívek az első állomás ájtatosságát végezni egy befalazott kapunál, melynél az a márványlépcső állott, melyet Üdvözítőnk lépteivel megszentelt. E lépcső (Scala sancta) már Ilona császárné óta Rómában van s nagy tiszteletnek tárgya.

Közvetlen közelében a kaszárnyába fölvezető mai lépcsők alján van a *második* állomás, a hol Jézus vállaira vette a nehéz keresztet. Sem az első, sem a második állomást nem jelzi semmi.

A hatalmas Ecce-Homo-ív alatt elhaladván, csakhamar az osztrák-magyar zarándokházhoz értünk, melynek átellenében van a *harmadik* állomás, a hol Üdvözítőnk először roskadt össze a kereszt súlya alatt. A katholikus örmények kápolnája mellett egy csonka vörösmárvány-oszlop jelzi ezt a helyet, fölötte pedig a falba erősített táblán e latin rövidítés *St. III.* (= statio tertia) olvasható.

Az útnak eddig keletről nyugat felé való iránya innen kis darabig délre fordul s az előző állomástól csak néhány lépésnyre van a *negyedik* állomás, hol Jézus édesanyjával találkozott. A hajdani Mária-templomot (S. Maria dello Spásimo), mely e helyet megörökíté, a katholikus örmények most újra fölépítik.

Innét az út ismét nyugatra kanyarodik és emelkedni kezd s mindjárt elején van az *ötödik* állomás, a hol czirénei Simont az elgyötrött Jézus keresztjének hordozására kényszerítették. Az utcza kövezetében egy négyszögletes kő jelzi ezt a helyet. A benne látható kis mélyedésről a jámbor hagyomány azt tartja, hogy azt a reá támaszkodó Üdvözítő keze nyomta bele. Közelében mutatják a dúsgazdagnak és a szegény Lázárnak házahelyét.

Itt az út emelkedése már meredekebb s az igen magas korra valló utcza helyenkint gyámívekkel van beboltozva. Körülbelül felében jutunk a *hatodik* állomáshoz, a hol Jézus vértől elborított arczát Veronika (Bereniké) kendőjébe törölte s csodálatosképen rányomta szentséges ábrázatának vonásait. Szintén vörösmárvány-kő jelzi ezt a helyet. Kis kápolna is áll itt — a hagyomány szerint Veronika háza és sírja helyén — mely a görög katholikusoké. Közelében a Krisztuskorabeli városfal egyik kapujának, az úgynevezett *itelet kapujának* (Porta judiciaria) maradványához értünk. Itt szokták másodízben a nép előtt kihirdetni a gonosztevők

halálos ítéletét, midőn a városon kívüli vesztőhelyre, a Golgotára (Kálvária) hurczolták. Ugyanez történt Üdvözítőnkkel is, mielőtt a város kapuján kilépett volna.

Az ítéletkapuval szemben lévő ház falába erősített tábla jelzi a *hetedik* állomást, hol Jézus másodszor esett el a nehéz kereszttel.

Elhaladván a porosz Johannita-hospiczium mellett, a görög nemegyesültek Charalambosz kolostorához értünk, melynek falában egy jelentéktelen kerek lyuk mutatja a *nyolczadik* állomás helyét, a hol Jézus az őt siratő jeruzsálemi asszonyokat arra inté, hogy ne őt, hanem önmagukat és fiaikat sirassák.

A következő állomáshoz, mely innen legföljebb 50 méternyire (85 lépés) van, a közbeeső épületek miatt nem juthatni egyenesen, hanem csak kerülővel. Vissza kellett tehát fordulnunk az ítélet kapujához s onnan keskeny, piszkos és sötét bazárokon áthaladva értünk a *kilenczedik* állomáshoz, a hol a kimerült Jézus harmadszor roskadt össze a kereszt súlya alatt. Ezt az abesszíniaiak (koptok) kolostorának udvarában egy csonka oszlop jelzi.

A szent keresztút többi öt állomása már a Szentsír-templomban van. Ide érkezvén, a ferenczíek égő gyertyákat adtak kezünkbe s most már velük együtt végeztük a még hátralévő állomásoknál az ájtatosságot.

A *tizedik* állomás, a hol Jézust megfosztották ruháitól, mintegy 60 méternyire (100 lépés) van az előző állomástól, a Golgotán a Keresztreszegezés kápolnájának nyugati részén egy a márványba illesztett rozettával jelezve.

A *tizenegyedik* állomást, a hol a világ Megváltóját keresztre feszítették, ugyane kápolnának keleti részén közvetlenül a Keresztreszegezés oltára előtt a márványtalajon négyszögű mozaik jelöli.

Innen négy méternyire (hét lépés) éjszakkeletre a Keresztfölállítás oltáránál van a *tizenkettedik* állomás, a hol a keresztet fölállították s Üdvözítőnk rajta meghalt.

A *tizenharmadik,* a hol Jézus élettelen testét a keresztről levevén, fájdalmas Anyjának ölébe adták, a XI. és XII. állomás között van, a Stabat Mater oltáránál.

A Golgota alatt nyugatra, innen mintegy 42 méternyire (70 lépés) van a *tizennegyedik* és utolsó állomás, maga a Szentsír, a hol Jézus szentséges testét eltemették s a honnan harmadnapra dicsőségesen föltámadott.

Elvégezvén e teljes bucsúval járó szent keresztúti ájtatosságot, mélyen elmerülve a megváltás nagy műve fölötti gondolatokba, némán távoztunk a templomból. Azt a kapott kis gyertyát, melyet ez alkalommal

kezünkben tartottunk, a zarándokok szokásához híven, drága emlékként magunkkal hoztuk, hogy majdan halálos ágyunkon ennek fénye mellett költözzék át lelkünk az örök világosság honába.

Míg nem láttam szemeimmel a Via Dolorosát, mely a kereszténység oly nagy kegyeletének tárgya, azt hittem, hogy az tisztaságtól ragyogó, szép, rendes utczákon vezet át; de mennyire csalódtam! E leginkább mohamedánok által lakott utczák ugyanis piszkosak, keskenyek, egyenetlenek, itt-ott pinczeszerűen át vannak boltozva, sötétek, falaik helyenkint a külső és belső rondaságtól nyirkosak, a kidobott rothadó hulladéktól bűzösek, undort keltők s a bennük lármával, zsivajjal tolongó alakok is oly piszkosak, rongyosak és gyanús külsejűek, hogy följajdul szivem, szégyenkezés és megbotránkozás fog el, valahányszor visszagondolok reá. — Valóban csodálatos és kifürkészhetetlen az isteni Gondviselés, mely már századok óta látja és tűri e szent útnak ily nagyfokú meggyaláztatását.

Jeruzsálemi zsidó tipus.

De eltekintve e vigasztalan mai állapotától, fölháborítóan botrányos külsejétől, be kell vallanom, hogy életemben még sohasem lebegett lelkem előtt a porig megalázkodott isteni Üdvözítő siralmasan megtört alakja oly meghatóan; még sohasem jelent meg lelki szemeim előtt a Fiát vesztőhelyre kisérő kesergő Istenanyának bánatos arcza oly megindítóan; még sohasem járta át szivemet a fájdalom oly kifejezhetetlen erővel Jézusom szenvedése meggondolásánál, mint akkor, midőn elmélkedve, imádkozva végigjártam a kín és gyötrelem ez örökké emlékezetes útját... Igaz, hogy a szent keresztúti ájtatosság megható a keresztényre nézve, bárhol végezze is; ámde épen ott, azokon a helyeken, a hol Üdvözítőnk áldott szivének lángoló szerelmétől indíttatva, összeroncsolt testével panasztalan görnyedezett egykor miattunk és érettünk a nehéz keresztnek súlya alatt; épen ott, a hol az isteni Ártatlanság éktelen sebektől elborítva, embertelenül elgyötörve és szentséges vére csöppjeit az utcza porába csurgatva vánszorgott végig Jeruzsálemen czudar

csőcselék őrjöngő ujjongása, a föluszított tömeg vérszomjas üvöltése, romlott, kaján írástudók s az elvakult, hitvány zsidó papság diadalittas kárörvendezése, durva s szívtelen hóhérok könyörtelen ütlegei között föl a Golgotára, a kereszt engesztelő oltárára: ah, ott az nemcsak könyekig megindít, hanem oly kifejezhetetlen erővel kapja meg az ember nemesebb valóját, oly mélyen vési bele a szenvedő isteni Szeretet szivet-lelket megrázó drámájának tanulságait, hogy a jeruzsálemi keresztúti ájtatosság magasztos perczei, szent gerjedelmei a zarándokokra nézve örökre felejthetetlenek maradnak...

Végigjárván Jeruzsálemnek még néhány ismeretlen utczáján, a mai nap befejezéseül egy szűk zsákutczába, a Haram-tér nyugati külső falának azon részéhez mentünk, mely a zsidók *Siralom-fala* (Panasz-fal) neve alatt ismeretes. E 48 méter hosszú s 18 méter magas kőfal egyes kőkoczkái 1—1½ méter magasak és 2, 3, sőt 5 méter hosszúak. A legnagyobbak az alsó rétegben még a Salamon-féle templom maradványai, a felsőbbek Heródes idejéből, míg a legfelsőbb kis kövek mohamedán korból valók. Itt szoktak a zsidók minden péntek délután s nagyobb ünnepek előestéjén Jehova templomának, Jeruzsálem városának s országuknak elpusztulása fölött siránkozni s a Messiás eljöveteléért Jehovához könyörögni.

Megálltunk mögöttük s egy ideig néztük, hallgattuk busongásukat, panaszaikat. Megható egy látvány, a mint férfiak, nők, őszbeborult aggok és fiatalok, sőt gyermekek is szívszaggató panaszos jajszavak között ráborulnak az ősi falra, csókjaikkal illetik s könyeikkel áztatják, hajlonganak, majd térdre roskadnak előtte, homlokukat s orczáikat a hideg kőhöz szorítják s mint a halottsiratók szólongatják a néma falakat, majd meg belesírják hasadékaikba a kebelükből kitörő nagy fájdalmat. Erre következik azután a tulajdonképeni *szertartásos siralom*, az a megrázó, szívtépő gyászlitánia, melyet az előénekessel fölváltva, bús hangon énekel Izrael egybegyűlt népe. Megható szövegét közlöm itt fordításban:

Előénekes: A királyi palotáért, mely pusztán hever — *Nép:* Itt ülünk elhagyatva és siránkozunk.

E.: A templomért, mely földúlatott — *N.:* Itt ülünk stb.

E.: A falakért, melyek lerontattak — *N.:* Itt ülünk stb.

E.: Dicsőségünkért, mely elveszett — *N.:* Itt ülünk stb.

E.: Nagy férfiainkért, a kik itt elhullottak — *N.:* Itt ülünk stb.

E.: A drága kövekért, melyeket itt a tűz elhamvasztott — *N.:* Itt ülünk stb.

E.: Papjainkért, a kik vétkeztek — *N.:* Itt ülünk stb.

E.: Királyainkért, a kik őt megvetették — *N.:* Itt ülünk stb.

Ezután pedig:

E.: Hozzád esedezünk, légy irgalmas Sion iránt! — *N.:* Gyűjtsd egybe Jeruzsálem gyermekeit!

E.: Siess, siess Sion Megváltója! — *N.:* Szólj Jeruzsálem szivéhez!

E.: Fény és dicsőség környezze Siont! — *N.:* Ah, légy kegyelmes Jeruzsálem iránt!

E.: Vajha mielőbb életre kelne Sion királysága! — *N.:* Vigasztald a Jeruzsálem fölött siránkozókat!

E.: Béke és boldogság térjen Sionba! — *N.:* És a Sarjadék (Jessze csemetéje = a Megváltó) támadjon életre Jeruzsálemben!

Kinek ne jutnának eszébe ezek hallatára az isteni Üdvözítő jószavai: «Jeruzsálem! Jeruzsálem! mely megölöd a prófétákat és megkövezed azokat, kik hozzád küldettek, hányszor akartam egybegyűjteni fiaidat, mint a tyúk egybegyűjti csirkéit szárnyai alá és nem akartad?... *Ime pusztán hagyatik nektek a ti házatok.*» (Máté 23, 37, 38.)

Találóan jegyzi meg a zsidók e siralmáról egy katholikus író «Utolsó szertartása ez az ószövetségnek; rekviem ez Izrael népének maradékaitól énekelve, azoktól, a kik egykor urak voltak itten, a kiknek e fal sziklavárukat védte, kiknek azonban most nem szabad többé a templom terére lépniök, kik mint rabszolgák, fővárosuk legnyomorultabb negyedében laknak s kiknek pénzért kell ma jogot váltaniok ahhoz, hogy siránkozhassanak e helyen; rekviem ez, mely e nép sírja fölött a templom holtteteme előtt énekeltetik. Gyászos utóhangja ez a hajdani templomi istenszolgálatnak...

Vajha égbe hatolna e liturgiában kifejezett bűnvallomásuk és bocsánatkérésük s áttörné azt az átok-felhőt, mely e népre nehezedik! Vajha az a vágy és reménykiáltás, melylyel végződik, a templomnak és ószövetségnek e sírjától megtalálná az útat ahhoz a sírhoz, mely bölcsője az életnek: a golgotai sírhoz! Vajha e nép siránkozása — mely elkésett követése Messiása intelmének: «Magatokon és fiaitokon sirjatok!» — miután a nemzet számára már úgyis kései, legalább egyes tagjainak válnék üdvösségére! Vajha az újszövetség népét üdvösen indítaná meg borzasztó jajveszéklése az ószövetségi népnek, kire századok óta száll már az az átok, mely az ószövetség alapításakor lett kiszabva azok számára, a kik általhágják; azon népnek siralma, a ki, miként ott meg lett jósolva, nem lelhet többé békét, sem lába nyomának nyugodalmat, kinek az Úr rettegő szivet adott és kiapadó szemeket és szomorúságtól megemésztett lelket.» (Deut. 28, 65.)

Részvétre gerjedtem s igazán mélyen megindultam a kesergő zsidók e nagy fájdalmának láttán, mert tudván tudom, hogy a próféták jóslatai szerint nincs egyhamar kilátás arra, hogy Izrael belássa e gyászának hivságos voltát s vigaszt annál keressen, kinél azt egyedül találhatná, az általuk föl nem ismert — üdvözítő Krisztusban.

IX.

SALAMON TAVAI. — JERUZSÁLEM.

Másodszori kirándulásom Betlehembe. Szentmisém a születési barlangban. Látogatás egy betlehemi családnál. A Salamoni tavak és a vízvezeték romjai. A tantúri kórházban. Visszatérés Jeruzsálembe. — Hálaadó istenitisztelet. A Rózsafüzérről nevezett arab apáczák intézete. Bucsúlakoma. Jeruzsálem városának és lakosainak általános ismertetése.

APRILIS 30-ika (szombat) volt jeruzsálemi tartózkodásunk utolsó teljes napja. Mai napunk ismétlésekből állt; azért készséggel fogadtam el az osztrák-magyar hospiczium aligazgatójának indítványát, hogy menjek vele másodszor is *Betlehembe* s az ettől délnyugatra fekvő úgynevezett *Salamoni tavakhoz.* Ráálltam annál szivesebben, mert így legalább Üdvözítőnk szülővárosában is misézhettem.

Körülbelül fél nyolcz lehetett, mikor hárman helyet foglaltunk a kényelmes nagy hintón. Betlehembe érvén, kis várakozás után lelkem nagy örömére Jézus születési barlangjának egyik fülkéjében, a *Szent József-oltáron* mutathattam be a Mindenhatónak a legszentebb áldozatot.

A ferenczieknél kapott reggeli után az aligazgató egyik betlehemi ismerőséhez, egy régebben Európából bevándorlott szülőktől származott katholikus családhoz vezetett, hogy lássam egy *keleti háznak berendezését.* A fogadtatás melegsége igazán meglepett. Az emeleti folyosón áthaladva, balról a konyhát, jobbról éléskamra-félét láttam. Mihelyt a szép szőnyegekkel terített szalonba léptünk, leültettek a fal mellett három oldalt körülfutó diványra s megkináltak czigarettával. A terem közepén kis asztalka állott, körülötte néhány szék. Az asztalon fekvő tárgyak között egy gyöngykagylóval kirakott szép feszület s arab imádságoskönyv vonta magára figyelmemet, mely utóbbiból kérésemre a háziasszony szives volt néhány mondatot igazi keleti kiejtéssel fölolvasni. A szekrény teteje apró csecsebecsékkel s edénynyel volt megrakva. Kinéztem a teremnek az utczára nyíló ablakán is, mely a homlokzaton egy fülkeszerű nyúlványban (kiugrásban) volt. Miután még a hálóterembe is bevezettek, melyben az

egyszerű, de az európaiakétól egészen elütő függő bölcső tünt föl, megköszöntük a szivességet s kocsinkra siettünk, hogy minél előbb a Salamoni tavakhoz érjünk.

Útközben a messze távolból tisztán kivettük a tőlünk keletre égnek meredő hegykúpot, az úgynevezett *Frank-hegyet*, melyet az arabok *Dzsebel-Fureidisznek* (= Paradicsom-hegy) neveznek s azon a N. Heródes által alapított *Heródium* várának romjait, a hol e királynak sírja is van.

Jó háromnegyed órai kocsikázás után értünk egy a XVII. században a beduinok ellen épített régi *várhoz* s e mellett terül el a *három Salamoni tó*. A mint a vár mellett a tavak felé mentem, óriási gyíkféle állatot pillantottam meg sebesen fölkúszni a vár kőfalán. A három tó tulajdonképen három nagy vízmedencze, mely részben a sziklatalajba van vágva, részben pedig körülfalazva s részint forrás-, részint esővíz táplálja azokat. Legszebb és legnagyobb az alsó, melynek hossza 177 méter, szélessége 63 méter, mélysége pedig 15 méter. Innen s még néhány délebbre fekvő forrásból látták el hajdan Jeruzsálemet vízzel nagyszerű *vízvezetékek* segélyével. Úgy e tavakat, mint e pompás vízépítményeket, melyek kétségkívül ősrégiek, Salamonnak tulajdonítják, a kinek, a hagyomány szerint, e tájon állt mezei laka is. Annyi bizonyos, hogy Ponczius Pilátus is dolgoztatott rajtuk s hogy utóbb az arab kalifák is gondozták, sőt a későbbi időben is többször javítgatták, majd végleg hasznavehetetlenekké váltak. Miért is körülbelül 25 év előtt egy nagylelkű angol nő, *Cutts* kisasszony roppant pénzösszeget ajánlott föl a török kormánynak, hogy az összes vízvezetékeket jókarba hozza, de mert az élhetetlen török kormány nem volt hajlandó a munka kivitelét szigorú ellenőrzés alá helyezni, az angol nő visszavonta pénzét s Jeruzsálem, sajnos, igen nagy jótéteménytől esett el.

Visszatérvén Jeruzsálembe, útközben meglátogattuk a kies és egészséges fekvésű *tantúri kórházat*, a hol az irgalmas barátok keleti füvekből készült finom likőrrel szolgáltak. A kórház udvarán egy szegény franczia iskolatestvér szánalmas beteg alakján megesett szivem. Habár csak rövid ideig tartózkodtunk is barátságos körükben, mégis elkésve értünk Jeruzsálembe.

***

Délután négy órakor az Engesztelő Miasszonyunkról nevezett nővérek templomában a legméltóságosabb Oltáriszentség előtt *hálaadó istentiszteletre* gyűltünk össze. Ennek végeztével valamennyiünknek jó hűsítővel szolgáltak.

Hazaérkezvén, a hospiczium nagytermében még néhány devoczio-

nálét vásároltunk két arab apáczától, kik a *Rózsafűzérről nevezett Miasszonyunk* kongregácziónak tagjai. Ezt az *első arab* női szerzetet a názáreti születésű *Tannúsz József* latin patriárkátusi kanonok alapította 1880-ban. E nővérek, kik csaknem valamennyien *benszülött arabok*, különösen arab leányok oktatásával s nevelésével foglalkoznak. Az egész Szentföldön ők a legszegényebbek; anyagi segély hiányában intézetük sincs még egészen kiépítve, melyet, habár jó messzire van a Jaffa-kapun kívül nyugatra, mégis meglátogattam. Egy 15—16 éves növendékük, a ki meglepetésemre egyforma könnyedséggel beszélte a német és az arab nyelvet, tolmácsolta bámulatos gyorsasággal német szavaimat arabul s viszont a nővérek arab szavait németül.

Este *bucsúlakoma* volt zarándoklatunk tiszteletére úgy a Casanuovában, mint az osztrák-magyar zarándokházban. Nálunk megjelent *Jehlitschka Henrik* osztrák-magyar konzul is nejével s más osztrák-magyar hivatalnokok. E lakoma közben osztották ki a zarándokok számára kiállított *zarándok-leveleket,** valamint a Szentföld őre által ajándékba küldött emléktárgyakat.

A lakoma alatt elhangzott felköszöntőkben sűrűn emlegetett «bucsúzás», «válás» nagyon is intett arra, hogy már csak néhány óráig leszünk Jeruzsálem falai között. A társalgás sem volt már oly élénk, mint az előző napokon s a válás szomorú érzete lopózott szivünkbe, midőn fél tizenegy felé hálószobáinkba vonultunk, hogy utoljára hajtsuk fejünket a szent városban nyugalomra.

***

* A Casanuovában latin szövegűt, nálunk az osztrák-magyar hospicziumban pedig német szövegűt kaptak a zarándokok. Szentföldi útam ez okmányát drága emlékként őrzöm. Homlokán az osztrák-magyar zarándokház képe látható, végén pedig pecsét helyett a Szentföld czímere körül az osztrák-magyar zarándokház igazgatóságának körirata olvasható. A levél szövege magyar fordításban ekként hangzik:

«Az ő sírja dicsőséges leszen.» Izai. 11, 10.

Nagy szerencse az Üdvözítőt azokon a helyeken imádni, melyeket születésével, földi zarándoklásával, keserves kínszenvedésével s a halál és pokol fölötti győzelmével megdicsőített. Az üdvnek titkai ott, a hol végrehajtattak, hatalmasabban lépnek a keresztény lélek elé, és a jámbor megindulás, mely a szivet megragadja, a Szentlélek kegyelme által ideiglen és örökké tartó kincscsé válhatik. Azért a Szentföldre és azon sírhoz, melynek pecsétjeit a föltámadt Istenember feltöré, már akkor megkezdődtek a zarándoklások, mikor a kereszténységet a pogányok üldözték. Annyi jámbornak nyomait Huber Lipót is követte és Isten oltalma alatt április 23-án szerencsésen megérkezett a Szent-családról nevezett osztrák-magyar zarándokházba és a szenthelyeket a hit [és szeretet szellemében látogatá s ájtatosan járult a töredelem szentségéhez és az Oltáriszentséghez. Azon kegyelmek emléke, melyekben részesült, kisérje őt, erősítve földi életén át föl a mennyei Jeruzsálembe. — Jeruzsálem, május 3-án 1898. *Csarszky István*, az osztrák-magyar zarándokház igazgatója.»

Mielőtt azonban végleges bucsút veszünk Jeruzsálemtől, eddig leírt szenthelyein kívül közlök még egyet-mást, hogy lehetőleg teljes képet alkothassunk róla.

A mohamedán arabok a várost nem Jeruzsálemnek, hanem *Kudusz-Serifnek* (= magasztos szent), vagy egyszerűen *El-Kudsznak* (= a szent t. i. város) nevezik, ami megfelel a héber *Ír-hakkódesnek* (= a szent város).

A forrásokban szegény mészköves fönsík, illetőleg a Moria, Sion, Golgota, Akra és Bezéta nevű sziklás magaslatok, melyeken a dicső emlékezetű város épült, 744—789 méternyire vannak a tenger színe fölött. E magas fekvésének köszöni, hogy nyáron a hőség nem oly elviselhetetlen, mint ugyanazon földrajzi szélességen, de mélyebben fekvő más városokban.* Éjszaki és éjszaknyugati oldalát kivéve, mély völgyek (Jozafát = Kidron-völgye, Hinnom és Gihon) veszik körül. Az a völgy, mely hajdan e fönsíkot éjszaknyugatról délkeleti irányban átszelte (a Tiropoion = sajtkészítők völgye), a századok folytán történt sok rombolás következtében annyira föl van töltve, hogy ma csak csekély mélyedésben vehetők észre nyomai a városban.

Miként a hajdani Jeruzsálemet, úgy a mait is hatalmas kőfal veszi körül, mely még a XVI. században épült a hazánk történetében oly gyászos emlékű mohácsi csatából (1526.) ismert II. Szolimán török szultán alatt (1534.), a ki Szigetvár ostroma közben halt meg 1566-ban. Magassága tizenkét méter s egész kerülete mintegy négy kilométer (5400 lépés) s körülbelül egy és egynegyed óra alatt járható körül. Ez időbarnította fal összesen harmincznégy négyszögletű toronynyal van ellátva és összesen nyolcz kapuval bír, melyek közül azonban ma csak öt van használatban. E részben már említett kapuk a következők: Nyugaton a *Jaffa-kapu* (arabul: Bab el-Chalil = Hebron-kapu, mert erre vezet az út Hebronba); ennek közelében vannak a legelőkelőbb kereskedések s a keresztények legnevezetesebb épületei, s mert a főútak ezen a kapun vezetnek át, a város ezen része a leglátogatottabb, legélénkebb s legmozgalmasabb. Éjszakon van az *Új-kapu* (arabul: Bab Abdul-Hamid), melyet a törökök jelenlegi szultánja, II. Abdul Hamid 1889-ben töretett át a falnak éjszaknyugati sarkán; továbbá a szép *Damaszkus-kapu* (arabul: Bab el-Amúd = Oszlop-kapu, így nevezik az arabok sok oszlopa és tornyocskája miatt) és ennek közelében a most csukott *Heródes-kapu* (arabul: Bab esz-Szahiri). Keleten van a *Szent István-kapu* (arabul: Bab Szitti Marjam =

* Eddigi tapasztalatok szerint a legnagyobb hőség Jeruzsálemben 44·4° (1881. aug. 28.), a legnagyobb hideg pedig —4° (1864. jan. 20.).

Mária Asszony kapuja, mert szűz Mária sírjához vezet) és a már régóta befalazott *Arany-kapu* (arabul: Bab ed-Daherije). Délen a *Szemét-* vagy *Afrikai kapu* (arabul: Bab el-Mogaribe), mely most zárva van s végre a *Sion-kapu* (arabul: Bab en-Nebi Daud = Dávid próféta kapuja, mert közelében van Dávid állítólagos sírja).

Bár Jeruzsálem városa történeténél, vallási hagyományainál s szent emlékeinél fogva csaknem határtalan tisztelet és kegyelet tárgya zsidó, keresztény és mohamedán előtt egyaránt s ép azért azt hinnők, hogy tisztaságtól, aranytól, drágakövektől ragyog minden talpalatnyi földe, kapuin belépve szomorúan csalódunk, mert *külseje, nagyon csekély kivétellel, a legszomorúbb ellentétben áll a hely szent meltóságával.* Régi romok fölé, sokhelyütt 20—30, sőt helyenkint 40 méternyi törmelékre épített ízléstelen házak, keskeny, tekervényes, egyenetlen, dombos s többhelyütt lépcsővel ellátott girbe-görbe, hiányosan és rosszul kövezett, gyakran átboltozott sötét, piszkos, bűzös utczák; mert szemetet, állathulladékot az utczára dobnak s arra öntenek ki minden rondaságot, melyen gazdátlan kutyák lakmároznak s a benszülöttek undor nélkül s közömbösen átgázolnak — ez a mai Jeruzsálem városának képe. Valóban csak árnya, torzképe a hajdani zsidó főváros fényének! A bazárok utczái, ha szélesebbek is, mégis keskenyekké válnak az által, hogy a boltfülkék s műhelyek elé kiállított tárgyakkal s annyi ácsorgóval, tevével, szamárral vannak telve, hogy néha csak nagynehezen lehet azokon áthatolni. Szabad tere alig van, de annál több zsákutczája. Egészen elütő ettől a város falain *kívül* nyugaton keletkező csínos *új városrész,* melynek tiszta utczái s egészen európai házai (rézsútos tetőkkel) vannak. Itt van a nagy orosz telep, több európai nemzet zarándokháza s konzulátusa s ezek között az osztrák-magyar konzul lakása is. Egyes szűk utczák fölött a nap sugarai ellen ponyva van kifeszítve.

Fahiány miatt a *házak* rendesen kőből építvék, melyek teteje, mint a keleti városokban egyáltalában, lapos vagy kupolás. A lapos háztetők alacsony korláttal vagy mellvédővel vannak ellátva s többféle czélra használtatnak. Reggel és este innen élvezik a friss levegőt; a mohamedánok itt végzik néha imáikat is; láttam itt ezüst- s aranykarpereczes nőket fehérneműt mosni s kiaggatni a szárító napra; ismét másutt korsókat, virágokat, galambokat s mindenféle lim-lomot pillantottam meg vagy a szegények tüzelőszerét: tevetrágyát. Sok az emeletes ház, melyek itt-ott erkélyesek. Ablakaik igen magasan vannak. Olyan házat is láttam, melynek utczára nem nyílik ablaka. Sok háznak emeletén meg fülkeszerű kiugrás is van, melyen háromfelé is nyílik ablak. Rendesen nem üveg,

hanem rács vagy fatábla zárja el az ablakot, a mi kellemetlen, tömlöcz-szerű benyomást tesz az európaira. Belépve valamely keleti ház kis utczaajtaján, egy előudvarba jutunk s e körül vannak a háznak szobácskái, csaknem valamennyi külön bejárattal. A nagyobb s csinosabb szoba (szalon) az emeleten szokott lenni. A falak fülkéi szekrényül szolgálnak. Kályha csak az európaiasan berendezett házakban s szállodákban található; míg az igazi arab házak szobáiba szénmedenczéket (arabul *mankál*) állítanak s ezeknél melegednek, sőt kémény sincs mindenütt, úgy, hogy a faszén füstje az ajtón vagy az ablakon megy ki a szabadba. Az esővizet a háztetőkön alkalmazott csatornákkal vagy csövek segítségével a ház alatt épített nagy és pinczeszerű cziszternába (víztartóba) vezetik, onnan nyerik aztán ivóvizüket, a kiknek friss forrásvíz nem jut Jeruzsálem élőforrásából, a Mária-forrásból.

Rendes *közlekedési eszközeik* a szamarak, tevék, lovak. Vannak ugyan kocsik és hintók is, de azok csak néhány utczában használhatók, mert a többiek lépcsősek s oly szűkek, hogy a kitérés merő lehetetlenség. Az utczák szélessége 1—5 méter között váltakozik.

Az uralkodó vallások szerint a várost *négy negyedre* (hárat) szokták osztani. Éjszaknyugaton van a *latin* (katholikus) negyed, délnyugaton az *örmény-*, keleten a *mohamedán-* s délen, a Sion és Moria között, a *zsidó-*negyed, mely utóbbi a város legrondább része.

A város *lakosainak száma* az utóbbi évtizedben rohamosan gyarapodott különösen európai bevándorlások által, melyek még egyre tartanak. Ma Jeruzsálemnek (beleértve a városon kívüli keresztény- és zsidótelepeket is) körülbelül *60,000* lakosa van s ebből *7000 a mohamedán*, legtöbb pedig a *zsidó*, a kiknek száma megüti a *40,000*-et s leginkább idegen vidékekről kerültek Jeruzsálembe.* Bevándorlásuk a török kormány tilalma daczára, mely a földvásárlást is megtiltá nekik, évről-évre sűrűbb lesz, a mit elősegítenek az *Alliance Israelite*, valamint *Montefiore*, *Rotschild* és *Hirsch* nagy alapítványai. A jámbor zsidókat azonban nem ezek az alapítványok vonzzák ide, mert ezek mellett is csaknem valamennyien szegénységben élnek, hanem az óhaj, hogy őseik szentelt földjébe temetkezhessenek, mert hitük szerint azok fognak az utolsó itélet napján legelőször föltámadni s üdvözülni, a kiknek porai a Jozafát völgyében nyugosznak. Élni csaknem tisztán európai hitfeleiknek alamizsnáiból élnek, melyek gyüjtése végett többször küldik Európába megbizot-

* Jeruzsálemen kívül a zsidók főként *Hebronban, Tiberiásban, Száfedben, Jaffában* s néhány újabban alapított *gyarmaton* laknak.

taikat. A könyöradományokból minden zsidó megkapja az őt megillető részt (héberül *chalukká*), melyért megemlékezik aztán az adományozókról a szent helyeken.

Négy csoportra vagy felekezetre oszlanak. A *szefárdok* a XV. században bevándorlott spanyol-portugáli zsidók, kik még most is romlott spanyol nyelven beszélnek. Az *askenázok* a német és szláv országokból bevándorlottak s a német-zsidó zsargónt beszélik. Ez utóbbiak fölosztatnak ismét *perusím*- vagy farizeus-zsidókra és *chaszidim*- vagy jámborzsidókra. A Magyarországból ideköltözöttek a perusím-zsidókhoz tartoznak, míg az Ausztriából származók a chaszidim-zsidókhoz. Az osztrák zsidóknak internátussal összekötött iskolája (melyet egy bécsi zsidónő, *Herz* szül. *Lemmel Eliz* 50,000 forinton alapított 1856-ban) egészen az európai iskolák mintájára van berendezve s a jeruzsálemi zsidók többi iskoláit messze fölülmúlja. A harmadik csoporthoz tartoznak a *mograbik* (moriszkok), a kik Afrikából, főként Tunisz-, Algier- s Marokkóból származnak s arab-zsidó zsargónt beszélnek. Végre a kihalófélben levő *karaiták* vagy babilóni zsidók, a kik csak a tórát fogadják el, de a talmudot elvetik.

Minthogy a zsidók tisztán megőrizték tipusukat, könnyű őket a barna araboktól megkülönböztetni. Rendesen magas, nyulánk termetűek, föltünően sápadt arczúak, két oldalt lefüggő hosszú hajtincset viselnek, fejükön pedig széles karimájú fekete kalapot, néha sötétszinű vagy fekete posztó turbánt.

Minden felekezetnek vannak saját *zsinagógái* (összesen 76, de csak 3—4 a figyelemre méltóbb épület) és *humanitárius intézetei* (iskolái, kórházai, árvaházai stb).

A jeruzsálemi *keresztények* száma *12,000* s ezek közül legtöbb a *szakadár:* mintegy 6000 u. n. orthodox-görög, 800 szakadár örmény s néhány szakadár kopt és abessziniai. A *katholikusok* száma 4000 s ezek néhány egyesültgörög-, örmény-, szirtől, maronita-, kaldeus- és kopttól eltekintve mind római katholikusok, a kiket a Keleten *latinoknak* neveznek. Különböző *protestáns* felekezetű pedig mintegy 1400 van itt s ezek közül 200 német protestáns.

Alkalmilag fölsorolom itt azon katholikus szerzeteseket és kongregációkat, melyek a pátriárkátusi néhány (1897-ben 45 t. i. 25 benszülött és 20 európai) világi papon kívül a szorosabb értelemben vett Palesztina különböző helyein részint lelkipásztorkodással, részint tanítással vagy betegápolással foglalkoznak. (A Jeruzsálemben is, vagy csak ott működők *dűlt* betükkel jelezvék.)

A) Férfi szerzetesek és kongregácziók: 1. a *ferenczieh*, 2. karmeliták, 3. *Sion-atyák*, 4. *iskola-testvérek*, 5. *algieri fehér atyák*, 6. *dominikánusok* (csak Jeruzsálemben), 7. *asszumpczionisták* (Mária mennybemeneteléről nevezett ágostoniak, csak Jeruzsálemben), 8. szaleziánusok, 9. a legszentebb Szívről nevezett papok, 10. irgalmas-testvérek, 11. trappisták, 12. *osztrák-magyar világi papok*, csak kettő az osztrák-magyar zarándokházban, melynek jelenlegi igazgatója Csarszky István esztergommegyei, aligazgatója pedig Szlábi József csehországi pap. Jézus-társaságiak csak Sziriában működnek s Beirutban a szent Józsefről nevezett hires nagy egyetemet is vezetik, melylyel jól berendezett nagy nyomda is van összekötve.

B) Női szerzetesek és kongregácziók: 1. a *Sion-nővérek* (Soeurs de Notre Dame de Sion), 2. *szent József-nővérek*, 3. a *paulai irgalmas-nővérek* (csak Jeruzsálemben, hol a nyilvános nagy kórházban a betegápolást végzik), 4. a *borromei irgalmas-nővérek*, a kik a jeruzsálemi oszt.-m. zarándokházban és a német hospicziumokban a háztartást vezetik s kis iskolát és kórházat is ellátnak, 5. a názáreti asszonyok, 6. *karmelita apácák*, 7. *klarisszák*, 8. *az engesztelő Miasszonyunkról nevezett nővérek* (Soeurs de Marie Reparatrice; csak Jeruzsálemben) és végre 9. a *Rózsafüzérről nevezett nővérek.*

A közlekedési *nyelv* az arab, mely egész Palesztinában az uralkodó; de ezen kívül, kivált a keresztények, még 10—12 más nyelven is beszélnek itt, főként görögül, olaszul, franczióul, németül, angolul, oroszul. Legritkábban hallható a török szó, melyet az arab gyűlöl s körülbelül azt lehet mondani, hogy Palesztinában csak a kaszárnyák katonasága mutatja a török fenhatóságot. Arab itt minden, arab a társadalom, arab a nyelv, arab a városi és falusi élet.

Az arab *lakosság*, mint általában, úgy itt is szereti a kényelmes életet s a henyélést és jóformán Jeruzsálem fényes multjából él. Reggeltől estig lehet a mohamedánokat szutykos kávéházaik, ez undorító lebujok előtt guggolva látni, a mint kávéjukat szürcsölgetik, nargiléjukat egykedvűen szíva tereferélnek, némán a levegőbe bámészkodnak, vagy a mi rózsafüzéreinkhez hasonló mazbachájuk golyóit pergetik s Allahuk 32 nevét susogva e játékkal Istent dicsőíteni vélik. Jeruzsálem iparáról alig lehet szó; kereskedelme pedig még ennél is jelentéktelenebb. Az utczára nyiló sötét s piszkos boltfülkékben, szegényes bazárokban s műhelyekben a kereskedők valami deszkakereveten kuporognak, az iparosok pedig varrnak, gyalulnak, fúrnak, faragnak, sütnek, főznek, borotválnak, nyirnak stb. Az alkuvás, vásárlás néha oly kényelemmel történik, hogy a vevő is

leguggol a bolt előtt, mert hogy az idő pénz, azt a Keleten még nem tudják, vagy inkább nem akarják tudni.

A mi végre a *népviseletet* illeti, — hogy erről is szóljunk — Jeruzsálem utczái meglehetősen tarka képet nyújtanak. A különféle európai bevándorlottak többnyire itt is megtartják nemzeti viseletüket, melytől azonban az arab benszülötteké nagyban különbözik úgy szinét, mint alakját tekintve. Ezek ruházatának szinei, melyek kivált a nőknél igen rikítóak, a következők: fehér, kék, sárga, rózsaszinű, meggypiros, fekete, különböző szinű sávokkal is tarkítva. A férfiak vagy bő bugyogóban, vagy hosszú, térdig érő inghez hasonló s derékben övvel a testhez szorított köntösben járnak. Erre néha kaftánt (hosszú kabát) vagy valami kurta zekét húznak. Fejükön a *mohamedánok* (kik nemcsak rövidre nyiratják, sőt gyakran kopaszra is beretváltatják fejüket; kivételt csak a dervisek képeznek, kik hosszú hajat növesztenek s ezt a turbán alá csavarják) rendesen aranyszálakkal átszőtt fehér turbánt viselnek, a próféta utódai (?) pedig zöldet s ez mindig a fejükön van: a házban, az utczán s a mecsetben. A beduinok és fellahok (földmívesek) csak tarka kendővel takarják be fejüket, melyet vastag teveszőrzsinórral szorítanak fejükhöz. A *keresztények* pedig rendesen fezt (karima nélküli piros sapka) viselnek, mely köré csak ritkán kötnek fekete vagy sötétszinű urbánt. Lábukon általában sarút, papucsot, vagy néha topánt hordanak.

A nők közül a fellah-nők s általában a szegényebb osztályhoz tartozók a férfiakéhoz hasonló, de hosszabb és bővebb köntöst hordanak, mely derékben övvel szintén a testhez van szorítva; fejükön pedig kendőt viselnek, mely néha egész lepedő nagyságú. A jobbmóduak e fölé még bő ujjú selyemköpenyt öltenek magukra. Mohamedán nőknél lényeges, de a mi izlésünk szerint meglehetősen kómikus és ostoba ruhadarab még a szemek aljától csaknem a földig érő lepel vagy fátyol (burkó), melyet az orr, száj és áll eltakarása végett viselnek. Némelyek egész arczukat is, miként az európai nők szokták, átlátszó fátyollal takarják el, mely gyakran egészen sötétszinű s ha ezt a lepedőnagyságú fejkendővel arczukhoz szorítják, valóságos mumusnak tetszenek. Lábukon hegyes orrú topánt viselnek. Keresztény és zsidó nők fátyolt nem igen viselnek és harisnyában és czipőben járnak. Ékszereik általában ezüst, réz vagy gyöngyből való karpereczek, fülbevalók és lábpereczek. Általában pedig azt tapasztaltam, hogy az arabok ruházata ép úgy, mint arczuk nem igen tiszta.

Említésre méltónak tartom még, hogy különösen a szegényebb osztálybeli férfiak és nők egyaránt körmeiket vörösbarnára festik s homlokukat, állukat, kezeiket különféle rajzokkal, vagy írással kékre *tetoválják*. Egy

napon a hospiczium felső terrasszán ülvén, hozzám is jött egy tetoválással foglalkozó ember, csekély honorárium fejében az én kezeimet is ilyen jelekkel akarta ékesíteni. (?) Ellenvetésemre, hogy papok nem szokták magukat tetováltatni, rögtön előrántott mintái közül kereszt- és szívalakokat s váltig erősíté, hogy ez már csak illik egy pap kezére vagy karjára. De ékesszólása természetesen hiába való volt.

A Jeruzsálemben nyert *összbenyomásról* röviden beszámolva, meg kell vallanom, hogy a bántó, visszataszító külsőségektől s a szakadár görögök cselszövényeitől, erőszakos térfoglalásától eltekintve, mindenütt komoly, méltóságteljes, vallásos szent légkörben mozog itt a zarándok; vallásos jelleget ölt benne minden, minden. Azért e várost az idegen soha sem látogatta meg szórakozás, mulatság végett s nem is fogja. Jeruzsálem az édes ima, a csendes elmélkedés s a legszentebb könyek városa marad az idők végeig.

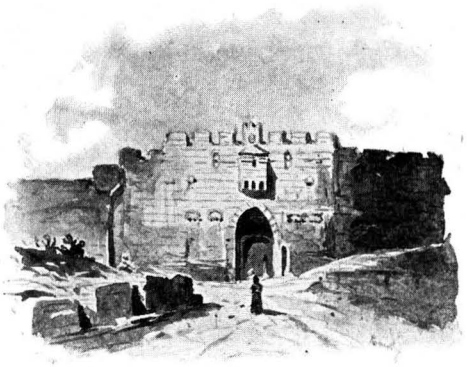

Szent István-kapu.

X.

JERUZSÁLEMTŐL KAIFÁIG.

Korai fölkelés. Szentmisém a Megostoroztatási kápolnában. Utolsó körszemle a hospiczium tetőzetéről. Bucsú Jeruzsálemtől. Megérkezés Jaffába. A háborgó tenger. Veszedelmes hajóraszállás. Tengeri betegség. Megérkezés az akkói öbölbe. Megállapodás Kaifa előtt. Esti séta a hajó fedélzetén.

MÁJUS 1-én (vasárnap) már hajnali 3 órakor ágyúdörgések s a muezzinok lármás mélabús tremolói ébresztettek föl álmomból.* A mohamedánok egyik főünnepüket, a *bairámot* ülték ugyanis e napon. A hospiczium folyosóin hallható sürgés-forgás már 4 órakor kiugrasztott ágyamból. Izgatottan csomagoltam össze podgyászomat. S nehogy elkéssem, már 5 órakor elmentem a Via Dolorosán fekvő *Megostoroztatási kápolnába,* hogy utoljára mutassam be Istenemnek Jeruzsálemben a legszentebb áldozatot, hálát adván azon nagy kegyelemért, hogy testi szemeimmel láthattam Jeruzsálemet s végig járdalhattam annak áldott szenthelyeit.

Mise után hazatértem, nem is tudom jellemezni, milyen nehéz szívvel, mélabús hangulattal, hisz a bucsúzás ünnepélyes perczei, a válás fájdalmas pillanata oly föltartózhatatlan sebességgel közelegtek.

Néhány társammal én is fölmentem a *hospiczium lapos fedélzetére,* hogy szemem s szivem még egyszer elmerüljön az annyira megkedvelt szent városnak szemléletében, melyet a fölkelő szép májusi nap sugárfénye glóriával övezett körül. Sóvár tekintetem fölkeresett minden emlékezete-

* *Muezzinnak* (= kikiáltó) hivatik a mohamedánoknál az a dervis, a ki a mecsetek mellé épített sugár toronynak, a *mináretnek* (= világító-hely, világító-torony) erkélyéről a mohamedánokat naponkint többször imádkozásra szólítja. Az imára fölhívó vontatott *ének* arab szövege: «Alláhu akbár; ashadu anná lá iláha ill-Alláh; ashadu anná Muhammedar raszúlu-lláh; heija-alá-sszaláh heija alalfaláh; Aláhu akbar; lá iláha ill-Alláh!» (= Allah a legmagasztosabb! bizonyítom, hogy nincs isten Allahon kivül; bizonyítom, hogy Mohamed az ő küldöttje; jöjjetek imára; jöjjetek tiszteletére; Allah a legmagasztosabb; nincs Isten Allahon kivül!)

sebb pontot a falakon belül s azokon túl a város határában. Lelkemben újra leborultam ott, reá nyomtam szent bucsúcsókomat s midőn ajkaimról önkéntelenül ellebbent halkan az «Isten veled!» szivem elszorult s szemeimbe könyek tódultak... Társaim szótlanok voltak, de hogy ők is mit éreztek, elárulták ama könycseppek, melyek az ő szemeikben is megcsillantak. Ah, miért is nem állíthatom meg az oly gyorsan tovarohanó időnek perczeit, hogy még egyszer végig járdaljak szent helyeiden, Jeruzsálem!... Miért is kell már válnom tőled, te sok évi vágyaimnak édes tárgya, ki annyi dicső, annyi isteni dolognak voltál boldog tanúja; tőled, ki láttad Jehovának s megváltó Istenemnek ámulatba ejtő csodáit; ki hallottad a prófétáknak megrázó intő szózatát s megváltó Jézusomnak isteni ajkairól áradni az üdvösségnek igéit; tőled, ki láttad könyezni az Istenfiát s megrendülve nézted a haldoklót, miként adja ki lelkét ott a Golgotán; tőled, ki láttad Őt megdicsőülten kikelni a sziklasírból a húsvét-ünnep hajnalán s láttad mennybeszállni amott az Olajfák hegyének ormán; tőled, ki láttad megszületni kisded egyházát, midőn az ős Sionra leküldé az égből igért Szentlelkét! Válni tőled, te édes jelen, te boldogító való s látni, miként merülsz majd te is a multak tengerébe, az emlékek ködös honába, ah, ez fájó érzés, melytől szivem sajog!... De mennünk kell! Azért Isten veled, Jeruzsálem! Emléked őrizni akarom lelkemben végleheletemig. Légy áldott, nagy és dicső! Virulj az idők végeig!... Fogadd utolsó bucsúcsókomat! Isten veled!

Már háromnegyed hétre járt az idő, midőn közös reggelink után elindultunk a hospicziumból. Jeruzsálem utczáin élénk szinű ünnepi ruhában hullámzott a lakosság s kiváncsian bámult a távozó zarándokcsoport után.

Az *indulóháznál* találkoztunk a Casanuovából érkezett társainkkal. Élénk társalgás fejlődött ki a fölött, vajjon veszély nélkül szállhatunk-e hajóra Jaffánál, mert az idő kissé szeles volt.

Pont nyolcz órakor mozdonyunk tompa füttye jelezte, hogy ütött az indulás órája. Azalatt, míg a zarándoklat szives kisérőinek, a hospicziumok rektorainak és a szintén megjelent konzulunknak s feleségének kendőlobogtatással s kalaplengetéssel «Isten hozzádot» integettünk, vonatunk kirobogott a pályaudvarból. Alig tehettünk még egy futó pillantást a szent városra, midőn az egy hirtelen kanyarodással örökre eltünt szemeink elől.

A szomorú hangulat s a rövid éjjeli pihenés miatt társaim közül többen csakhamar elszunnyadtak a vonat egyhangú zakatolása alatt, én azonban nagyon is ébren maradtam s nem egyszer szisszentem föl a

sajgó fájdalomtól, melyet az imént ügyetlenségből magam okoztam magamnak. Le akarván ugyanis ereszteni a napos oldalon a kemény fából készült nehéz ablakredőt, ez véletlenül az ablak alsó rámáján felejtett jobb kezemre csapódott és menten leütötte egyik ujjam körmét. Ez a kellemetlenség volt legutolsó jeruzsálemi epizódom.

Vonatunk 11 órakor érkezett *Jaffába*. Bár verőfényes nap tűzött le reánk, mégis nagy aggodalmak között gyalogoltunk a tengerpart felé, mert a szél nem csillapodott le, sőt erősbült s minél közelebb értünk a tengerparthoz, annál erősebben hallottuk a zajgó hullámok zúgását s bömbölő moraját.

Odaérve borzadva láttuk, miként háborog az egy hét előtt oly nyugodt tenger s mily zugással s robajjal törnek át a vad hullámok azokon a tengerből kiálló veszedelmes szirteken, melyekhez ha odaütődik egy bárka, szilánkokra zúzódva menthetetlenül a tengerbe temeti utasait. Az előttünk lelánczolt bárkák a parthoz verődő szilaj hullámok hátán eszeveszetten tánczoltak. Édes jó Istenem! sóhajtoztunk föl, hogy jutunk mi a parttól mintegy másfél kilométernyire horgonyzó hajónkhoz?!... Többen kijelentették, hogy ilyen időben a világ minden kincseért sem ülnek a bárkába s rimánkodva kérték vezetőinket, várják be a tenger lecsendesedését. Ámde a marsall leghatározottabban kijelenté, hogy várni nem várunk, mert ez nem oly szél, sem nem oly mérvű hullámzás, a mitől félni kellene, különben is bárkásaink ügyes, tapasztalt emberek, a kikben bátran megbízhatunk. Egyet azonban komolyan szivünkre kötött, hogy bármennyire himbálódzik is bárkánk, nyugodtan maradjunk ülve, mert a fölugrálás, a mozgolódás megnehezíti a bárka biztos kormányzását.

Kis huza-vona után a bátrabbak közül mintegy 10—15-en beültek az első bárkába, de mihelyt ezt eloldották a parttól, arczuknak elváltozott szine elárulta félelmüket. Remegve indultak el, de mi is remegtünk, mert a hullámok irgalmatlanul hányták-vetették bárkájukat, majd magasra emelve, majd lesülyesztve azt. Egyszerre csak alámerülnek, eltünnek s mögöttük óriási hullám csap össze s tajtékozva hömpölyög felénk. A parton álló nők rémülten sikoltottak föl s mi férfiak is aggódva szegeztük tekintetünket a bárka irányában, midőn hirtelen a hullám hátára kapaszkodik a könnyű bárka s a bennülők bátorítólag integetnek felénk, de szavuk nem hatott el hozzánk, elnyomta a hullámok zaja. Ez többször is ismétlődött s a parton állók mindannyiszor lélekzetvisszafojtva lesték a pillanatot, mikor bukkannak föl ismét. A nőket ilyenkor valóságos rémület fogta el, jajveszékeltek s panaszos szemrehányással illették a vezetőséget, hogy ily halálveszedelemnek teszi ki őket.

A hullámok szeszélyes játéka egyre tartott s az első bárka még csak fél úton volt, midőn a második elhagyta a partot.

A harmadikba beleültem én is s megvallom, nem kis halálmegvetéssel. Beleszorítottak szintén mintegy tizenhatunkat, férfiakat s nőket. Bárkásaink hol szótlanul, hol meg Allahhoz könyörögve, szelték nagy erőlködéssel s rendkivüli hidegvérrel a háborgó tenger hullámait, melyeken csak lassan haladhattunk előre. Az előttünk haladó s utánunk jövő bárkák el-eltüntek s megint fölbukkantak. A velünk volt szegény nők sóhajtoztak, imádkoztak, sikoltoztak s könyezve sírtak, valahányszor bárkánk a hullám tetejéről hirtelen egy-egy mély hullámvölgybe esett alá. Igazán borzasztó egy helyzet is az, midőn az iszonyú hullámvölgybe sülyedve, magas falként látja az ember maga körül meredni a tomboló tenger fehéren habzó zöld vizét; midőn látja az egymásután közelgő hullámokat, melyek minden perczben belecsaphatnak a bárkába s fölboríthatják azt, vagy összecsaphatnak feje fölött s az örvénybe temethetik a parányi járművet utasaival együtt. Én némán s mozdulatlanul ültem a bárka padján, bár épen nem mondhatnám, hogy kényelmesen éreztem magam, mert uszni nem tudván, a bárka fölfordulásával menten hullámsírba szállok.

Azt hiszem, ha valaki tiszta fogalmat akar magának szerezni arról, hogy érezhették magukat Jézus tanítványai a háborgó Genezáret taván, egy *ilyen* jaffai hajóraszállást kellene ajánlani próbaként.

Hajónkhoz érve, újabb veszélyes kalandokon kellett átesnünk. A fölszállásnak, helyesebben a hajóra kapaszkodásnak valóságos bravurral kell történnie, a mi öregebb vagy termetesebb uraknál s a nőknél meg egyáltalában iszonyatos nehézségekkel, sőt életveszélylyel jár. A bárkából ugyanis a hajó oldalán lebocsátott lépcsőre egyenkint át kell ugorni. Ámde a bárkák ilyenkor egy pillanatig sem állnak nyugodtan, hanem hol fölemelkednek a lépcsőzet közép magasságáig, hol meg alásülyednek s e közben egymást is folytonosan taszigálják. Be kell tehát mindig várni a kedvező pillanatot, midőn a hullám legalább a lépcső alsó fokáig emeli a bárkát s akkor egy hirtelen merész ugrással át kell magát arra vetni, a honnan aztán a matrózok fölsegítik a tántorgót vagy ájuldozót. Ha valaki nem elég gyors, vagy ügyes, okvetlenül belepottyan a hullámzó habokba, vagy ha szerencsés, vissza a bárkába. Ha pedig gyávaságból visszamarad, vagy ügyetlenségből elmulasztja a kedvező pillanatot, akkora lármát csap a lépcsőzet fölső végén álló türelmetlen kapitány meg a bárkások, hogy az ember majd belesüketül.

Szerencsésen, de a hullámok sós levének feccsenéseitől jól megázva s a kiállott hánykódások következtében egész testemben remegve,

értem föl a hajóra. A gyöngébb idegzetű nőket pedig szédülve, tántorogva s félig ájuldozva hozták föl, és sem a kapitány előzékeny üdvözlése, sem a rájuk hintett rózsaszirmok,* sem a hajón elsütött mozsárlövések — melyeket többszörösen visszhangoztak Jaffa sziklás partjai — nem voltak képesek egyhamar visszaadni léleknyugalmukat.

Csak midőn a hajó födélzetéről néztem az utánunk jövők küzködését a fékezhetetlen elemmel s a lépcsőzethez érkezett halálsápadt útitársaim ugrálását s kapaszkodását, tünt föl az ekszpedició egész borzasztósága. Én Istenem, gondoltam magamban, mily borzasztó, mily vérfagyasztó lehet még csak az, ha vad orkán kavarja föl a mérhetetlen tenger árját, ha a hullámok óriási hegyekké nőnek s szörnyű morajuk, mindent rontó csapkodásuk szinte az eget is megrengeti! Szegény utasok, kiket ilyen veszedelem utólér!... Az Isten irgalmazzon nekik!

Többektől hallottam ez alkalommal, hogy évenkint sok ember leli itt ilyenkor halálát, de a török kormány vagy élhetetlenségből, vagy sztratégiai okokból (hogy tudniillik a jaffai tengerpart ne legyen könnyen megközelíthető), nem egyhamar fog itt modern, rendezett kikötőt létesíteni, de meg nincsenek is fölösleges milliói...

Többen fogadkoztak, hogy soha életükben nem ülnek többé bárkába a tengeren, sőt csak egyszer hazaérjenek, látni sem kívánnak többé tengert. Én ugyan nem tettem ilyen fogadást, de azt mondhatom, hogy helyzetünk igen komoly volt s hogy valamennyi útikalandjaim között ez a jaffai hajóraszállás marad a legemlékezetesebb.

Csaknem fél egy volt már, midőn az utolsó bárka megérkezett. A hajó vendéglőse nemsokára jelezte, hogy készen van a villásreggeli. A szalon ez alkalommal ismét gyönyörűen föl volt diszítve pálmaágakkal, virágokkal, transzparentekkel. Hanem az ételnek nem nagy keletje volt, mert mihelyt hajónk háromnegyed egykor elindult, a legtöbb zarándokon, a kik a kiállott rázkódás s hányatás következtében egészen elgyöngültek, kitört a *tengeri betegség.* A szédülést érezvén, legott lefeküdtem. Nyugodt álom után csak 5 órákor ébredtem föl s így sajnálatomra nem láttam a tengerparti *Czezarea* romjait; hajónk ekkor már a *Karmel-előfok* közelében szelte a tenger csöndesülő hullámait. Az erdőkoszorúzta hegyen már tisztán kivehettük a Karmel-hegyi hires kolostort s a világító tornyot.

* Ez a kedves, gyöngéd figyelem a tengeri utazás gyötrelmeit átszenvedő nők iránt alighanem csak a keleti rózsatermő partvidéken vált szokásává a rideg és zordon lelkületű matróznépnek, mely zord lelkületet azonban mi egész útunkban épen nem tapasztaltuk, ellenkezőleg meglepő előzékenységük, családias érzésük s erkölcsi jóravalóságuk tiszteletet érdemel.

Úgy 6 óra körül már bent voltunk az *akkói öbölben* s midőn hajónk háromnegyed hétkor a Karmel tövében elterülő *Kaifa* (Haifa) előtt, de jó messzire a tengerparttól horgonyt vetett, a nap már leáldozófélben volt. Halványuló sugarai sárgás bíborral festették be a tenger vizét s a látóhatár peremét. Utolsó mosolya ott csillogott a magasban álló karmeli kolostor templomának égre meredő keresztjén, majd az is eltünt s nemsokára kigyúltak az égen a csillagok.

Az éjjelt a hajón töltöttük, mert Kaifának sem lévén rendezett kikötője, a kibárkázásra ma már nem lett volna elég időnk.

Vacsora után sétáltunk a hajó födélzetén. Az est elragadó volt, olyan, mely a lelket ábrándozásra édesgeti s költői szárnyakat ád neki. Fejünk fölött a tiszta égen a ragyogó csillagtábor; szemben velünk Kaifa megszámlálhatlan mécse pislogott; a Karmel világító tornyának fényvetője pedig messzire be-bevilágította éles sugaraival a sötét tengert, ösvényt nyitva az éji hajóknak. Csönd volt körös-körül, csak a meleg déli szellő langy susogása s a hajó oldalához verődő hullámok halk mormolása, egyhangú csobogása hallatszott.

Már tízre járt az idő, lassankint hűvösebb fuvalom kezdé átjárni könnyű ruhánkat. Lementem kabinomba, hogy a legizgalmasabb nap után nyugalomra hajtsam fejemet. Álom sokáig nem jött szememre; elmélkedtem zarándokutunk folytatásáról. Holnap fogom tehát bejárni Üdvözítőm szorosabb értelemben vett édes hazáját, Galileát.

XI.

KAIFÁTÓL TIBERIÁSIG.

Karmel hegye s az akkói partvidék. Elindulás Kaifából. Ellentét Júda és Galilea között. A Kison (Czizon) völgye és patakja. Illés próféta áldozási helye a Karmel hegyén. Pihenő az El-Haritije melletti tölgyerdőben. A jezraeli (ezdréloni) róna és a Gilbóa-hegység. El-Mudzsedil. Jafá. Kis pihenő Názáretben. Szafurije. El-Meshed. Kána. A Boldogságok hegye és a (másodszori) kenyérszaporítás színhelye. Megérkezés Tiberiásba.

MÁJUS 2-án (hétfő) öt órakor keltem föl, hogy fölkészülvén, minél előbb gyönyörködjem az akkói öbölben elénk táruló szép panorámában, melynél csak az a májusi reggel volt elragadóbb, mely üdvözölt. Fölöttünk a tiszta verőfényes keleti ég, alattunk a nyugodt tenger, melynek játszi fehér fodrai ezernyi sziporkára bontották föl a benne fürdő napsugarakat; előttünk a lánglelkű Illés próféta által megörökített, dúslombozatú fákkal, sűrű bokrokkal, selymes fűvel benőtt *Karmel-hegy*, mely a természet fönséges oltáraként méltóságteljesen mered az égre s áhitatra hangolva, magasztaló imádattal emeli föl lelkünket a mindenség nagy Alkotójához; balra tőlünk az *akkói partvidék* sudar pálmákkal s szép narancsfákkal beültetett lapálya. Gyönyörrel élveztem a természeti szépségekkel pazarul elárasztott megkapó tájat, mely egészen elbájolt, megihletett, még mielőtt partra szálltam volna.

Gyönyörködésemben a bárkások raja zavart meg, a kik szokás szerint nagy hű-hóval, éktelen lármával közeledtek hajónk felé. Kevéssel 6 óra után partra szállítottak már valamennyiünket. Innen *Kaifa* egy nagyobb terére vezettek bennünket, hol az előre megrendelt erős szerkezetű s hegyutazásra való kocsik már várakoztak reánk. Egy-egy ilyen födött, szellős omnibuszra öten fértünk föl. A kocsisok nagyobb része württembergi komoly német gyarmatosok (kik a Hoffman-féle pietisztikus templárius-felekezet hívei), a többiek pedig pajzán arabok voltak.

Társaságunk néhány tagja itt különvált tőlünk és más irányban, a Tábor hegyén át, lóháton folytatta az utat.

Alighogy fölkapaszkodtam az egyik kocsira, egymásután négy éltesebb nő is utánam jött, ugyanezt a kocsit vélvén legkényelmesebbnek a maguk számára. Elhelyezkedvén, nagy örömüknek adtak kifejezést, hogy véletlenül épen pap mellé kerültek, a ki legalább hitelesen elmondja majd a nevezetesebb helyekre vonatkozó bibliai eseményeket. Én meg — magamban — nem épen örültem annak, hogy még zarándokútamban is magyarázgassak s egyszerre négy asszony ostromló kérdéseire is felelgessek. S mindennek tetejébe, a rend érdekében, nem volt szabad az egyszer elfoglalt kocsit elhagyni s másra ülni. Csak az a szerencsém — gondoltam magamban — hogy talán nem tudják, hogy épen professzor vagyok s így hivatásszerűleg is arra való egyén, hogy örökké csak prelegáljak. (Később kiderült, hogy csalódtam, mert már tudták ezt a kvalitásomat.) Merő filantrópiából belenyugodtam sorsomba, annál is inkább, mert vettem észre, hogy plátói komolyságom némi respektust és kiméletet parancsolt útitársaimnak.

Már háromnegyed hétre járt az idő, midőn kocsikaravánunk végrevalahára elindult, hogy az új országúton, a Genezáret partján fekvő Tiberiásig egyhuzamban szelje át egész *Galileát*, azt a kedves tartományt, melynek már puszta neve is oly különös varázszsal tölti el lelkünket, hisz ez volt Üdvözítőnk tulajdonképeni édes hazája; mert Egiptomból visszatérvén, itt élte át gyermekéveit, itt ifjú- s férfikorát, itt tartózkodván harmincz éves koráig, sőt nyilvános működése három esztendejének javarészét is itt töltė el* s ez idő alatt fáradtságot nem ismerve, keresztülkasul járta be tanítványaival e tartomány rónáit, hegyeit s völgyeit, városaiban s falvaiban, mezőin és zsinagógáiban, szárazon és vizen hirdetvén az üdvösségnek azon tanait, melyek immár tizenkilencz század óta megnemesítik, megdicsőítik a bukott embert, melyek kovászként átjárják a társadalmat s átalakítják, lelkileg újjáteremtik a világot... Oh, hány szenvedőért indult szive könyörületre Galileában, hánynak szárítá föl itt, vagy édesíté meg könyeit, hány beteget gyógyított meg csodásan, hány testi-lelki halottnak adta itt vissza életét!...

Kaifán kívül, jobbról gyönyörű pálma- és narancskertek, balról

* E három esztendő és néhány hónap alatt összesen csak kevésszer fordult meg *Jeruzsálemben*, illetőleg *Judeában*. Az első esztendőben csak a *húsvéti* ünnepre ment föl Jeruzsálembe; a másodikban csak *pünkösdre* (mások szerint a húsvétra, vagy a purim-ünnepre v. ö. Ján. 5, 1.); a harmadikban a *sátorok-* és a *templomszentelés* ünnepére; a negyedikben pedig ismét a *húsvéti* ünnepre, mely utolsó alkalommal a megváltás művét kereszthalála által be is fejezte. A föltámadása után még e földön töltött negyven nap alatt *föltámadása* napján s annak *nyolczadán* s végre *mennybemenetele* napján jelent meg utoljára Jeruzsálemben.

pedig az új zsidó-telep között elhaladván, a *Kisón* (Czizon) *völgyébe* értünk, melyben több kilóméternyire vasúti sínek kisérnek. E vasúttal össze akarták kötni Kaifát a Genezáreten túl fekvő, termékeny Hauránnal és Damaszkussal; pénzhiány miatt azonban be kellett szüntetni a további munkálatokat s most a sínek már nem egy helyen rongált állapotban láthatók.

Egy-két kisebb kaktusz-erdő után üdén zöldelő rétek, virágos pázsitok, aranykalászos mezők,* szép cziprus- és hangulatos olajfa-csoportok váltakoztak, melyek már most sejtették velünk, hogy Galilea földje, rónái, völgyei, domb- és hegyvidéke — legalább tavaszszal — nem oly kopár, terméketlen, műveletlen s egyhangú, mint az elhanyagolt szegény Judeáé.

Galilea flórájának kivált hölgyeink örültek, de, úgylátszik, leginkább mégis az én négy útitársam, a kik, bár legifjabbjuk is legalább negyvenszer láthatott már életében virágfakadást, mégis minduntalan leszálltak a kocsiról egy-egy föltünőbb virágért. Ez alatt persze mindig egy-egy kocsival hátramaradtunk a kocsisorban, melynek pedig a legelején voltunk az elinduláskor. Kocsisunk, türelmes német legényke lévén, nem mert szólni a mind sűrűbben ismétlődő megvárakoztatás ellen; bennem is jó ideig győzött az udvariasság: hallgattam. Ámde utóbb mégis megkérdeztem útitársaimtól, vajjon azt gondolják-e talán, hogy virágkorzóra vonulunk be Tiberiásba, hogy bokrétáikat egyre újabb gyűjteménynyel gyarapítják?!

A tréfás figyelmeztetésnek csak rövid ideig volt hatása. Egy színgazdagabb virágmezőhöz érve, megint csak leszálltak s vakon mentek tüskön-bokron keresztül a kiszemelt virágok után.

Hiszen gyönyörködni én is gyönyörködöm az ezüstös harmatcsepptől csillogó rét ezernyi virágaiban — évelődtem magamban — de beérem azzal, hogy a virágok ránk mosolyognak s nyitott kelyhecskéikből füszeres illattal elárasztják a reggeli léget; de társaim virágszedési szenvedélyét, kivált ilyen túlhaladott korban, sehogyan sem tudtam megérteni. Pedig útközben még többször voltam kénytelen e passzióval szemben elnézést gyakorolni.

Úgy 8 óra körül mentek át kocsijaink a *Kisón-patak* gyorsan hömpölygő sekély vizén, mely számtalan kanyarodásban átszelvén a jezraéli síkságot, Kaifa közelében ömlik az akkói öbölbe. Ennek a pataknak partján verte meg (Megiddó közelében) a hőslelkű Debóra által harczra tüzelt *Barak* biró Jábin, kananita király hadvezérét, Sziszerát; a fényes

* Galileában most kezdték meg az aratást, melyet Egiptomban már egy hónap előtt befejeztek.

győzelmet a szintén harczba vonult Debóra örökíté meg nagyszerű hálaénekben.

Az arabok *Nahr el-Mukkatánnak* (= a megfojtás patakja) nevezik a Kisónt, Báál pogány papjainak egykori megöletése emlékére. Illés próféta ugyanis egy háromévi szárazság alkalmával azt ajánlotta Izrael-országa akkori istentelen királyának, Áchábnak (Kr. e. 918—896.), ki alatt a bálványozás rendkívül elharapódzott az országban, bízná istenitéletre, ki az igaz Isten: Jehóva-e vagy Báál s imádja népével azt, a ki az égből alászálló tűzzel igaz Istennek bizonyul. A király beleegyezett Illés kívánságába. A próba pedig a Karmel-hegy épen velünk szemben eső helyén történt, melyet az arabok *El-Muhrakának* (= az égés helye, azaz: áldozati hely) neveznek. Nagy néptömeg kisérte föl a hegyre Illést és Báál papjait az áldozati helyre. Báál papjai természetesen hiába kérték hamis istenüket, de Illés imáját az Úr meghallgatta: áldozatára tűz hullott az égből s fölemésztette azt. A nép e csoda láttára Istenhez tért, Báál papjait pedig megragadván, legott megölte. Ezután Illés térdre borulva esőért imádkozott, mire kis felhő mutatkozott a tenger felől s nemsokára az egész ég beborult s nagy záporeső hullott a szomjas földre. Ez áldozati helyen ősidőktől templom állt; 1883-ban pedig a Karmelita-zárda szerzetesei *kápolnát* építettek romjai fölé.

Körülbelül 9 órakor már az *El-Haritije* mellett elterülő *tölgyerdőbe* (quercus ilex) értünk. Ez körülbelül fele a Názáretbe vezető útnak. Itt egy tisztáson megállapodtunk s míg kocsisaink etettek, elszéledtünk az erdőben. A hölgyek persze itt is folytatták a virágszedést, az útról hozottakat pedig — elszórták, mert az erdőben sokkal szebb példányokat találtak.

Félóra mulva kürtszóval visszahivatván kocsijainkhoz, tovább folytattuk útunkat. A nap már erősen tűzött, midőn mintegy háromnegyed óra hosszat áthaladtunk a nevezetes *jezraeli róna (ezdréloni* vagy *megiddói síkság)* éjszaki csücskén. E nagykiterjedésű róna, mely csaknem a Jordánig elnyúlik, rendkívül termékeny, úgy, hogy még ma is Szíria magtárának s paradicsomának nevezik. Zöld mezőségeinek délkeleti szélén a *Gilbóa-hegység* emelkedik. A Szentföld ez egyetlen nagyobb síksága volt ősidőktől fogva ama szinhely, a hol Palesztina birtokáért a legtöbb döntő csata vívatott. Itt küzdött Barak Jabin ellen; itt Gedeon az amalekiták és midjaniták ellen; itt ütötte föl táborát a zsidók első királya, Saul a filiszteusok elleni szerencsétlen kimenetelű csata alkalmával, de általuk a Gilbóa-hegységre szoríttatván s hősiesen harczoló két fiát is elhullani látván, kétségbeesésében önkezüleg oltotta ki életét (Kr. e. 1055.); itt táborozott Nebukadnézar serege Holofernesz alatt, kit Betuliának jámbor és hőslelkű zsidó özvegye, Judit

megölt (Kr. e. a VII. században); itt rontott Necho, Egiptom fáráója Júda jámbor királyára, Joziásra, kinek mindjárt a csata elején egy ellenséges nyíl kioltotta életét (Kr. e. 610.); itt küzdöttek Veszpázián légiói a föllázadt galileai zsidók ellen (Kr. u. 67.); itt győzte le Szaladin szultán a kereszteseket (1187.); itt táboroztak II. Endre magyar király keresztes vitézei* V. Lipót osztrák herczeg és Brienne János franczia lovag seregével (1217.) s legújabban Napoleon vitéz katonái a törökök ellen (1799). Valószinű, hogy itt vívatik majd az a nagy ütközet is a kereszténység és a mohamedanizmus között, mely Palesztina jövő sorsát el fogja dönteni.

A mint elvonultak lelkem előtt a régmult nagy idők dicső s gyászos emlékei s megelevenültek előttem Jehovának és a szent keresztnek bajnokai, kiknek hős vérétől pirosultak hajdan Jezraélnek térei s méla búbánattal visszagondoltam szentföldi nagy veszteségeinkre, melyekkel a keresztesek által kivívott sikerek után épen a keresztény fejedelmek áldatlan visszavonása, kicsinykedése, hiusága s méltatlan politikája miatt, sujtott minket az Isten, — már fölértünk Galilea *éjszaki hegyvidékére* s itt jobbról csakhamar föltünt a *Kis-Hermon* s a többi hegyek közül kiemelkedő *Tábor* merészen magasba törő orma; mögöttünk pedig még mindig láttuk a jezraéli róna mentén a tengerig elnyuló Karmelt.

Útközben csak itt-ott találkoztunk egy-két felláhhal s egy kévékkel megrakott nagyobb tevekaravánnal.

Elhagyván a görögök és maroniták által lakott *El-Mudzsedil* falvát, hullámos fönsíkon *Jafába* (a régi Jafia) értünk, mely a hagyomány szerint idősb Jakab és János apostol atyjának, Zebedeusnak születési helye. A falut szegény görögök és katholikusok lakják. Rongyos és szurtos gyermekeik lihegve szaladgáltak kocsijaink után baksisért.

Kocsisunk figyelmeztetésére, hogy nemsokára megpillantjuk *Názáretet*, azt a várva-várt szent helyet, mely után egész úton sóvárgott lelkünk, szemünk fürkésző tekintete állandóan a jelzett irányban révedezett, szivünk pedig hevesebben dobbant az örömtől, hogy meglátjuk valahára Galilea drága gyöngyét, virágát, a szent Családnak dicső városkáját.

* II. Endre király 1217 augusztus havában indult el seregével Zágrábon át Spalatóba, a honnan tizenhat napi tengeri út után Cziprusba érkezett. Itt a Szentföldre vonuló más csapatokkal egyesülve, ismét hajóra szállt s november elején érkezett Akkóba (a régi Ptolemaisz, francziául: St. Jean d'Acre). Háromszor ütközött meg a törökökkel. E jelentéktelen csatározások után a Tábor-hegyen épült várnak hasztalan ostroma közben a vezérek meghasonlottak, mire Endre, hazulról is rossz híreket vevén, három hónap mulva a «jeruzsálemi király» czímével (mely azóta szerepel királyaink czímei között) visszasietett a zilált Magyarországba 1218 elején.

Kocsink egyre följebb, följebb kapaszkodott... egyszerre föltünnek szemeink előtt a csinos város fehér házai, hivogatóan tekintve felénk a tropikus fák üde zöldjén át. Lelkem e szent pillanatban kimondhatatlan boldogságtól áradozott s szemeimből önkéntelenül kicsordultak a megilletődés könyei.

Útunk innen lefelé vezetett Názáretbe, hová épen délben robogtak be kocsijaink. Programmunk szerint a város megtekintése a visszatérés idejére volt hagyandó. Most csak megpihentünk kissé benne s étkeztünk. De szivünk ellenállhatatlan vonzalmának engedve, mégis szakítottunk magunknak legalább nehány perczet, hogy legfőbb szentélyében, az *Annunciáczio templomában* leboruljunk azon örökké emlékezetes szent helyen, hol két ezredév előtt az imádandó Ige a boldogságos Szűz méhében testté lőn. Elárasztottuk csókjainkkal, könyeinkkel s rövid ima után átmentünk a *ferencziek hospicziumába,* hol 1/21-kor a szives atyák jóizű villásreggelire vártak. Utána nehány képes levelezőn üdvözöltük otthon hagyott rokonainkat s barátainkat.

***

Kis pihenő után ellátván magunkat a még hátralevő útra narancscsal — mert a hőség már-már elviselhetetlenné vált — 1/23-kor tovább indultunk. Alig hogy kiértünk a városból, egy meredek helyen le kellett szállnunk a kocsiról, a mi Tiberiásig annyiszor ismétlődött, hogy e rendkívül fárasztó, meredek hegyi útnak csaknem felét gyalog tettük meg.

Egy magaslatról a távolban föltünt az éjszaknyugatra fekvő *Szaffurije* (a régi *Szeforisz,* a rómaiaknál Dioczezarea), mely a hagyomány szerint a boldogságos Szűz szüleinek, szent Joáchim- és szent Annának születési helye. Az építkezéseiről híres Heródes Antipasz, Galilea és Perea negyedes fejedelme, ki Keresztelő szent Jánost lefejeztette, e várost megnagyobbíttatván, Galilea fővárosává emelte.

Útitársaim ráunván a csaknem szüntelen csevegésre, változatosság okárt énekelni kezdtek. Meglepetésemre engem is fölszólítottak, álljak be énekkarukba. Én azonban hivatkozva arra, hogy regiszterem nem bírja a magasabb hangokat s így zengeményük kifogástalan harmóniáját csak rontanám, megtisztelő fölszólításukat megköszöntem.

E közben elhaladtunk *El-Meshed* mellett, mely a régi *Gát-Hachéfér* helyén terül el, a hol Jónás próféta született. Sírját még ma is mutatják itt s nagy tiszteletben tartják.

Félóra mulva — 4 óra lehetett — a hatalmas kaktuszokkal csaknem körülsövényezett *Kána* (arabul *Kafr Kenná)* faluba értünk, a hol Üdvözítőnk első csodáját művelé.

Útközben arra az emlékezetes *szántóföldre* is figyelmeztettek, a hol a hagyomány szerint Jézus megéhezett tanítványai egy szombaton nehány szétdörzsölt búzakalászszal csillapították éhségüket, a miért a farizeusok, mint a szombat megsértőit, megtámadták, de Jézus által csakhamar elhallgattattak.

Már 6 óra körül járt az idő, midőn két igen nevezetes helynél haladtunk el. Éjszakra ugyanis föltünt a *Karn Hattin* (= Hattin szarvai, nyerges alakjától így neveztetve), hol Üdvözítőnk az úgynevezett hegyi beszédet tartá, melyben az általa alapítandó Istenországának mintegy törvénykönyvét, államkodekszét bocsátá közre. Minthogy a beszéd az úgynevezett nyolcz boldogsággal kezdődik, e hegyet a *Boldogságok hegyének* is hívják. Az ettől délkeletre elterülő hegy és síkság pedig a hagyomány szerint a (második) *kenyérszaporítás szinhelye,* a hol Jézus 4000 embert vendégelt meg csodálatosan hét kenyérrel és kevés hallal

A bucsúzó nap utolsó halvány sugaraival hinté be a tájat, midőn jobbfelől végre föltünt a Genezáret tavának tükre.

Az est homálya is leszállt már s kocsijaink még mindig kanyarodtak lefelé a dombos vidékről. Végre 3/48-kor teljes sötétségben *Tiberiásba* érkeztünk.

Én társaságunk nagyobb felével a *Hotel Tiberiásba* lettem elszállásolva, a többiek pedig a ferenczieknek hospicziumába. Vacsoránk után, melynél a Genezáret tavából való halakat is föltálaltak, csakhamar aludni mentünk, mert a sok hegyi gyaloglástól teljesen ki voltunk merülve.

XII.

TIBERIÁS ÉS A GENEZÁRET TAVA.

Tiberiás városa hajdan és most. Nagymisénk. Kirándulás bárkán Kafarnaumig. A Genezáret tava. Magdala romjai. Genezár síksága. Betszaida helye. Megérkezés Kafarnaum elé. Kafarnaum Jézus városa. Séta Kafarnaum rommezején. Visszatérés Tiberiásba. Kirándulás a Meleg-forrásokhoz és rabbi Meír sírjához.

MÁJUS 3-án (kedden) már öt órakor körszemlét tartottunk szállodánk lapos tetőzetéről. A reggel ismét felséges volt, mely a gyönyörű panorámával aranyos keretet képezett ahhoz a vidám, derült hangulathoz, melylyel e napra ébredtünk. — Szemeink elé festő ecsetére méltó tarka kép tárult. Lábaink alatt *Tiberiás* alacsony házainak tömege terült el, részint lapos, részint kupolás tetőivel; itt-ott karcsú pálmák sudarai magasan emelkedtek ki fölöttük. A város lassan-lassan népesedő utcáin, térein igazi keleti látvány: sápadt arczu zsidók, barna arabok, férfiak s nők pongyolában, piszkos ruhában nyujtózkodva, ásítozva bujnak ki a szürke házak kis ajtaján; egykedvűen megállnak előtte, vagy henyén tova ballagnak; itt-ott bámészkodva emeli föl szemeit egyik-másik mindent kiváncsian fürkésző kis csoportunkra; amott ketten-hárman összeverődnek, leguggolnak s üldögélve szóba ereszkednek — talán a tegnap este körükbe érkezett nagy zarándokseregről. Egyszerre élénkebb, tarkább szinezetet ölt a kép: hosszú fülű fekete kecskék, juhok, tehenek, szamarak, otromba tevék mekegve, bőgve lepik el az utczákat, legelőre terelgetik őket; imitt-amott egy-egy gyerkőcz bandukol nyomukban; látszik rajta, hogy még alhatnék, fejét kedvetlenül lehorgasztja, nagyokat ásít, szemeit dörzsöli. A házakon túl a Genezáret tavának nyugodt tükre mosolyog felénk; a túlsó partvidéket szegélyző pereai hegyek ormait a fölkelő nap bíborködbe burkolja és sajátszerű fénynyel hinti be az egész tájat.

Képzeletem messze-messze visszaszárnyalt a régmúlt időkbe s lelkem előtt elvonult a város története, mely ma egyedül áll elpusztult társai

közül a Genezáret tavának lakatlanná, némává lett partjain, hogy egymaga tanúskodjék ama tizenkilencz század előtti boldog időkről, melyekre hálátlan társainak hitetlensége méltó nem vala.

Heródes Antipasz alapítá Kr. u. 16—22 között s Tiberiusz római császárnak hizelegni akarván, róla *Tiberiásnak* nevezte el s az araboknál mai nap is *Tabarija* a neve. Miután megerősítette, Galilea fővárosává emelvén azt, ide tette át székhelyét Szeforiszból. A hithű zsidók kezdetben kerülték e várost, részint mert építésénél sírokra akadtak, melyek érintése a zsidók vallása szerint tisztátalanná tesz, megfertőztet; részint mert Heródes amfiteátrumot, pogány templomokat is építtetett benne s általában görög-római pogány szellemben fejleszté azt. Igy tehát első lakói gyülevész pogányok voltak. Ez magyarázza meg azt, hogy az Újszövetségben alig egyszer-kétszer van Tiberiás említve (Ján. 6, 1, 23; 21, 1.) s igen valószinű, hogy Jézus sohasem fordult meg benne. A hagyomány szerint csak határában jelent meg egyszer föltámadása után.

Midőn a zsidók Jézus mennybemenetele után néhány évtized múlva a rómaiak ellen föllázadtak, Fláviusz József volt Galilea főparancsnoka. Tiberiás, mely önkényt meghódolt Veszpáziánnak, megkiméltetett. Csak a lázítókon álltak boszút, a kik bárkákon a délre fekvő Taricheába akartak menekülni. Ezeket elfogván, részint a tóba fulasztották, részint fogságba hurczolták. — Jeruzsálemnek 70-ben történt pusztulása után a zsidók Galileába menekültek s egyik főgyűlhelyük épen Tiberiás lett. Azóta pedig, hogy az előbb Jabnéba (Jamnia), azután Szeforiszba költözött szinédriumot s illetőleg zsidó főiskolát is a II. század közepén ide tették át, Tiberiás az V. századig szellemi középpontja volt a zsidóságnak. Itt működtek s itt vannak eltemetve legkiválóbb rabbijaik (tudósaik). Itt kodifikálta a hires Júda Hakkadós 200. körül a zsidóknak a Szentirás után legfontosabb törvénykönyvét, a *Misnát,* melyhez a későbbi tiberiási rabbik magyarázatként a *Gemarát* csatolták. E kettő együttvéve, t. i. a Misna a Gemarával neveztetik *palesztinai Talmúdnak,* ellentétben az u. n. *babilóniai Talmúddal,* mely amannál bővebb és későbbi eredetű.* — Itt van rabbi Meir, r. Amí, r. Jochanán ben-Zakkáj és r. Akibá sírja, a ki oly nagy szerepet játszott a Bar-Kochba-féle lázadásban Kr. u. 135-ben. A középkor leghíresebb zsidó tudósát, Majmonidesz Mózest, halála után (1205.) Kairóból szintén ide szállították s itt temették el. Tiberiás főiskolájában szerkesz-

* A ki a zsidók e nagyjelentőségű s rendkívül érdekes kodekszével közelebbről óhajt megismerkedni, legyen szabad annak ilyen czimű nagyobb munkámat ajánlanom: «*A Talmúd, kultúrtörténeti és biblikus tanulmány.* Budapest, 1897». Kapható *Huber Lipótnál Kalocsán;* ára 2 frt 50 kr.

tették a VI. és VII. században az ú. n. *Maszórát* is, mely egyéb szövegkritikai adatok gyűjtésén kívül a Szentírás héber szövegének olvasását az addig nem alkalmazott magánhangzó-jelek által megszilárdította. Szent Jeromost, a nagy egyházatyát és bibliafordítót is egy Bar-Chanina nevű tiberiási rabbi avatta be a héber és aram nyelv ismeretébe a IV. század végén.

A keresztény vallás csak a IV. században tudott a zsidóság e főhelyére nagynehezen behatolni, a mikor is N. Konstantin császár szent Péter apostol tiszteletére templomot építtetett benne; az V. századtól kezdve pedig már püspökei is szerepelnek. Az arabok 637-ben könnyű szerrel bevették a várost. A keresztesek azonban 1099-ben visszafoglalták s a régi tiberiási püspökséget is visszaállították. De alig száz év mulva, a szerencsétlen hittini ütközet után (1187.) ismét a mohamedánok kezébe került. A törökök uralma alatt azonban, de főkép az 1837-iki nagy földrengés által, melynek a lakosság fele is (6000 ember) áldozatul esett, a hajdan oly szép város annyira tönkre ment, hogy régi fényének ma már se hire, se hamva. Az a vastag fala is, mely a szárazföld felőli oldalon védi, erősen meg van rongálva s a városban sokfelé heverő romok még mindig emlékeztetnek a hatvankét év előtti szörnyű katasztrófára.

Csak legújabban kezd ismét emelkedni. Lakosainak száma ma már körülbelül 4000, kiknek túlnyomó része (2500) zsidó; van ezeken kívül 1200 mohamedán, néhány száz szakadár görög, egypár protestáns s mintegy 20—30 család katholikus.

A zsidók, kik között sok a Lengyelországból bevándorlott, a kik németül beszélnek, még mindig kiválóan ápolják a talmúdi tanulmányokat Van tíz zsinagógájuk, de egy sem figyelemre méltóbb épület. Tiberiást egyébként a *négy szent város* közé (Jeruzsálem, Hebron, Szafed, Tiberiás) számítják s hitük szerint a Messiás Tiberiásban fog megjelenni. Oh, bár fölismernék tévedésüket s reményüknek hiábavalóságát! A Messiás megjött; s midőn ismét megjelenik az idők végén nagy dicsőséggel az ég felhőin angyalaival, mint itélő világbíró jő majd, hogy megitélje az emberiség föltámasztott miriádjait.

A ferenczieк 1847. óta gondozzák ismét a csekély számu katholikus hivőket. Megszerezvén a régi keresztény templom romjait, azokon egy modern izlésű *templomocskát* emeltek, melynek ma öt oltára van. Melléje épült *zárdájuk, iskolájuk és zarándokházuk.* A hagyomány szerint e templom, mely a város éjszaki végén csaknem közvetlenül a tó partján fekszik, azon az örökké emlékezetes helyen áll, a hol Jézus föltámadása után hét tanítványának megjelenvén, a (második) csodálatos halfogás után

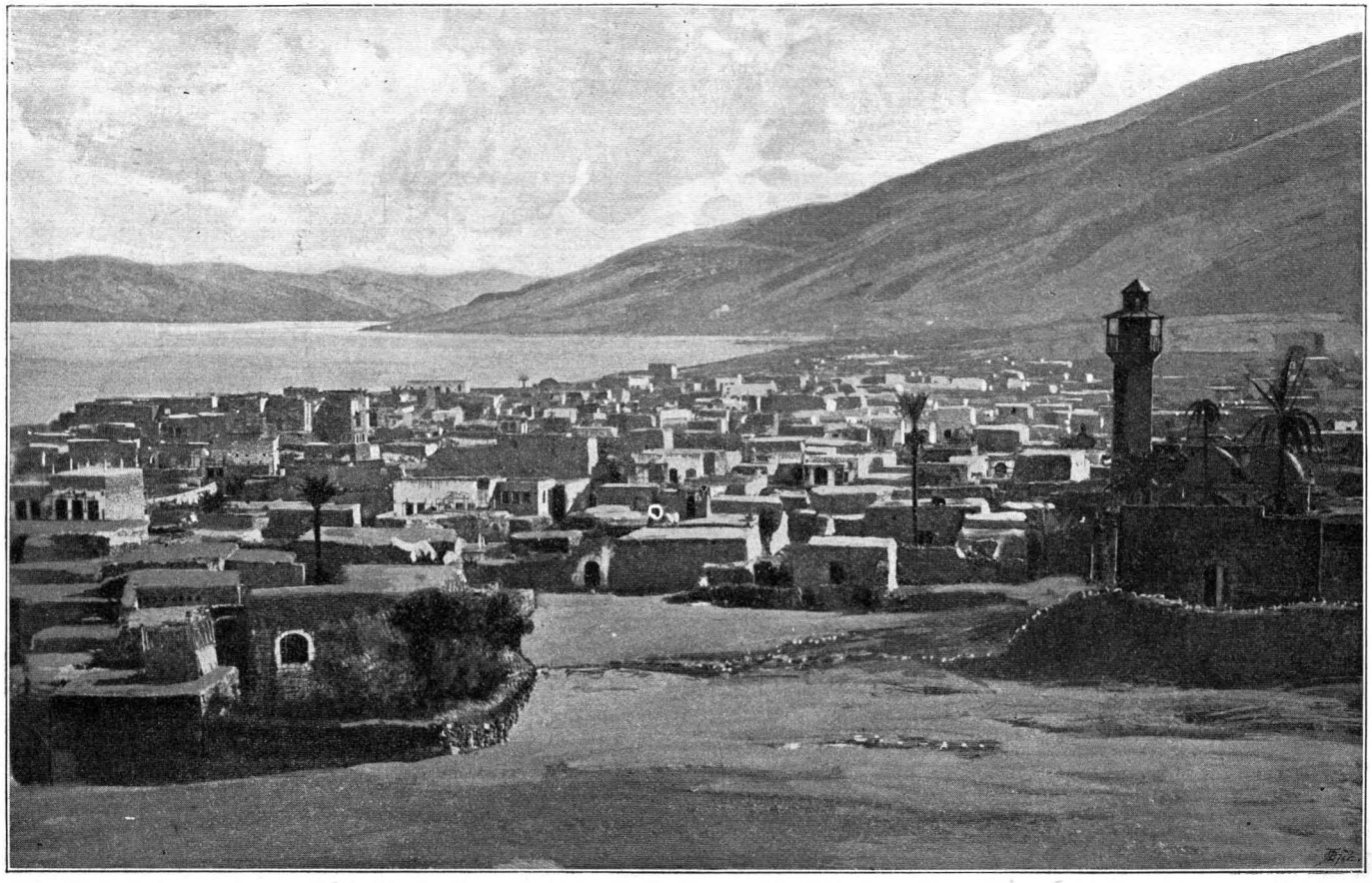

Tiberiás.

Pétert ezen szavakkal: «Legeltesd az én bárányaimat! — Legeltesd az én juhaimat!» híveinek legfőbb pásztorává rendelte.

Hat órakor elindultam a csinos templomba s kis várakozás után lelkem nagy örömére én is bemutathattam itt Istennek az újszövetség legszentebb áldozatját.

Visszatérvén szállodánkba, hamarosan megreggeliztem, aztán néhány társammal bejártam a bazárokat s a városnak rendkívül szűk, sok helyen ponyvával, deszkával beárnyékolt utczáit. Mindenütt képzeletet fölülmuló piszkot, rondaságot találtam. A mohamedán arabok hamisítatlanul megőrizték tipusukat. A nők arczán fátyolt nem láttam. Kis gyermekeik szép pufók arczuak s bogárfekete szeműek.

Pont 1/28-kor ismét a templomban voltam, mert ünnepélyes szentmisénk volt. Azt hiszem, az összes tiberiási katholikus hívek is megjelentek ez alkalomra, habár jórészt kiszorultak a kis templomból. Én is csak a küszöbig férkőzhettem. Áhitatuk, kivált a nagy fehér kendőkben kisdedeikkel megjelent nők buzgó imája épülésünkre szolgált s megszégyeníthetne nem egy európai ájtatoskodót. De a mi legkellemesebben meglepett, az a tiberiási kis iskolásfiúk szép és precziz latin éneke volt, melynek sikeres betanítása valóban dicséretére válik a ferenczrendi atyáknak.

Midőn haza tértünk, már várt reánk a Száfedből leányával ide érkezett osztrák-magyar konzul, *Miklosewicz József.* E lengyel származású buzgó s rendkívül szerény öreg úrnak, ki már több évtized óta lakik a Keleten, nagy érdemei vannak a csaknem kizárólag zsidó-lakta Száfedben tartózkodó csekélyszámú katholikusok kápolnájának fölépítésében.

Már kilencz óra felé járt az idő, midőn a tó partjához siettünk, hogy vitorlás bárkákon Kafarnaum romjaihoz evezzünk. A bárkára szállást egy kis összeszólalkozás és kellemetlen jelenet előzte meg. A bárkások u. i. — nem tudom marsallunk rendeletére-e — kevés és oly kicsiny s kényelmetlen járműveken akartak minket tovább szállítani, hogy a legkényelmetlenebb helyzetben, összekuporodva kellett volna csaknem délig rajtuk ülnünk. A lármára s követelésre végre előczipelték nagyobb bárkáikat, melyekben ötönkint-hatonkint elhelyezkedvén, elhagytuk Tiberiás partjait.

E szép tónak legrégibb neve *Genezáret tava,* héberül *Jam-Kinnéret* a *kinnór* = *lant* szótól, mert medenczéjének alakja lanthoz hasonlít; mások szerint a nyugati partvidékén feküdt *Kinéret* várostól. Nevezték *Galileai tengernek* is, mert Galileának legnagyobb belvize. Az Újszövetségben *Tiberiás tava* vagy *Tiberiás tengere* név alatt is szerepel a nyugati partján épült hasonnevü új város után s az arabok ma is *Bahr el-Tabarijának* nevezik. Mi keresztények meg bátran nevezhetnők *Jézus tavának,* mert

partjain és hegyvidékén tartózkodott az Úr legörömestebb, itt tanított leggyakrabban; itt művelte legtöbb csodáját; itt választá első tanítványait.

Vízszine 190—200 méternyire fekszik a Földközi-tenger szine alatt. Hossza körülbelül 21 km., legnagyobb szélessége 12 km., mélysége pedig 40—50 méter. Egész fölülete körülbelül félakkora, mint a mi Balatonunké (mely 690 négyszög kilométernyi). Üde vize, melyen a Jordán átfolyik, tiszta, iható s igen gazdag halakban. Halai között olyanok is vannak, melyek különben csak a Nilusban és tropikus vizekben élnek, a miből a természettudósok azt következtetik, hogy a Genezáret tava a történelem előtti időkben a világtengerrel volt összeköttetésben.

A tavat csaknem köröskörül gyönyörű hegyek (nyugaton bazalt-, keleten mészhegyek) környezik, melyek a keleti partvidéken 300 méternyire emelkednek a víz szine fölé. Az egész tó környéke Krisztus Urunk idejében elragadóan szép volt. Termékenységét, dús növényzetének pompáját a régiek nem győzik eléggé magasztalni. Partjain a népes városoknak, falvaknak egész sora feküdt. S ezek között a keleti parton említésre méltóbbak: Betszáida-Juliász, Gergéza, Hipposz; a nyugatin: Korozáin, Kafarnaum, Betszáida, Magdala s Tiberiás. De e városok, az utolsó kivételével, már rég eltűntek a föld szinéről, miként azt az Üdvözítő hitetlenségük miatt megjövendölé. S e városokkal eltűnt e mostan csaknem lakatlan vidék rendkívüli termékenysége is. A tó csendes, elhagyatott partjain ma csak romok s a hajdanihoz viszonyítva szegény növényzet a hírmondói a régi nagyságnak, fénynek, az egykori pezsgő életnek s paradicsomi tenyészetnek. Fodros habjain pedig, melyeket hajdan száz meg száz vitorláshajó s halászbárka szeldelt keresztül-kasul, ma csak itt-ott látunk egy-egy szegény bárkát evezni.

Mély fekvése miatt e hegykatlan éghajlata tropikus s a hőség benne néha csaknem elviselhetetlen. A légmérsék kiegyenlítése gyakran hirtelen nagy viharokat idéz elő (leginkább délután és este felé), mely óriási hullámokat ver föl a tónak felszinén.

Alighogy Tiberiást elhagytuk, itt-ott fehér felhőcskék mutatkoztak a verőfényes derült égen, de csakhamar el is tüntek s az égnek kristálytiszta azurja megint biztatólag mosolygott le reánk. A tónak zöldes vizében fürdő nap hevét eleinte enyhíté a kis szellőcske, mely körülöttünk fujdogált s picziny fodros hullámokat barázdált a csendes tónak ezüst tükrén.

Bárkáink nem toronyirányban, hanem leginkább a part mentén szelték a habokat s így tisztán láthattuk, hogy a Genezáret partja nádon

és egyéb bozóton kívül helyenkint gyönyörűen díszlő leánderekkel s különböző tropikus virágokkal van benőve, melyek fölött tarka lepkék csillogtatták szárnyaikat a napnak sugárfényében. A parti bokrok árnyékában pedig víg madárkák dalolgattak, míg fejünk fölött egy-egy nagyobb vízi szárnyas röpködött.

Hogy az evezés még edzett arabjainknak is igen fárasztó, nehéz munka, azt abból következtettem, hogy mihelyt kedvezőbb irányt vett a gyönge szelecske, azonnal letették az evezőlapátokat s kifeszítették a vitorlát, mire bárkánk csaknem nyílsebesen repült tova a tónak fényes síkján; de néha olyan ferde helyzetbe is jutott, hogy női társaink attól tartottak, hogy fölborulunk. Napsütötte, komoly arczú öreg kormányosunk ilyenkor csak egyet fordított a kormányon s a fenyegető veszély legott elhárult.

A mint így ringva szelte bárkánk a tónak habjait, lelkem minden gondolata visszaszárnyalt a magasztos, csodás korba. Boldogító édes érzés tölté el keblemet a gondolatnál, hogy ugyanazon kiváltságos szép tavon ringatózik most az én kis bárkám is, melyet tizenkilencz század előtt maga az Istenfia oly gyakori jelenlétével megszentelt.

Igen, Genezáret, te valál a Messiásnak kedvencz szent tava! Te vagy az, kinek elbájoló pompáján az Istenember is gyönyörködve pihenteté egykor szemeit. Gyönyörködve tekintett üde partjaid nyíló virágaira; gyönyörködött azok édes illatárjában, a fák és bokrok ágain zengő madárkák bájos dalában, az ezüstös harmat csillogásában, a fölkelő és lenyugvó nap aranybiborában, a hullámidban fürdő hold tiszta fényében s az égbolt csillagtáborában. S bár minden elpusztult is körülötted, mi hűtlen, háladatlan volt az égből alászállott Alkotóhoz, te megmaradtál s még mindig ugyanaz vagy annyi század után is, mert hűséges valál hozzá és engedelmes és az fogsz maradni bizonyára az idők végéig. Fodros habjaidnak rejtelmes, halk mormolása mintha most is büszkén, boldogan azt susogná: mi láttuk Őt, mi hódoltunk Neki, mi ringattuk kis bárkáját, mi lábaihoz símulva sokszor imádtuk az Istenfiát.

Igen, te nagy örömmel üdvözölted Őt, midőn Názáretből legelőször jelent meg mosolygó partidon; te ujjongva üdvözölted Őt, midőn nyilvános tanítása helyéül a te partjaid lombkoszorúzta halmait, csendes rejtekeit választá. Te boldog valál, hogy néma alkonyon általvihetéd elsímuló habjaidon egyik partodról a másikig, hogy csendes imába merülve zavartalanul töltse éjjelét a hegyeken. Te készségesen szolgáltál neki, mikor Őt a nép királylyá akarta tenni, hogy elvonuljon a földi dicsőség muló lármája elől az imára hivogató magány csendjébe. Te,

megértvén az Ő mindenható akaratját, sietve tereléd halaidat tanítványainak hálójába, oly csodálatos bőséggel, hogy az csaknem szakadozott. S midőn a Mestertől is a templom-adót követelték, te legott szájába adtad egyik halacskádnak a statért s rávezetéd a parthoz küldött Péter horgára. Midőn pedig az Istenember a tanításban kimerülve elszenderült a hajócskán s vakmerő bősz viharok annyira fölkorbácsolták hullámaidat, hogy ezek tombolása elmerüléssel fenyegeté a kisded járművet s Ő a félénk tanítványok által fölébresztve, megfenyegeté a reád rohant szeleket, legott szeliden elsimítád hullámaid. Te, midőn a hajnal szürkületében a hullámiddal küzködő tanítványaihoz akart menni a túlsó partról jövő Messiás, lágy habjaidon szilárd ösvényt adál neki, hogy úgy, mint szárazföldön lépdelhessen azokon.

Te, te valál leggyakoribb tanúja elbűvölő tanításának, ki az isteni igéket az Ő szentséges ajkairól hallottad. S talán álmélkodál te is a boldog népsereggel, midőn előadá partidon remek példázatainak leggyöngyeit. Te ismeréd azt a munkás, derék, józan halásznépet, melynek legnemesebbjeit apostolaivá választotta ki, hogy kioktatva s kegyelmeivel fölszerelve elszéledjenek a földkerekség nagy néptengerében s összegyűjtsék üdvözítő Egyházába az emberi nemzetet évezredről évezredre. Te láttad lerakni az Isten országának legelső alapjait. Te vagy az, kit még föltámadása után is megtisztelt az Istenfia szent látogatásával s hallád ekkor, miként bízza meg Pétert az Ő Egyházának kormányzatával.

Te számtalanszor láttad Őt és boldogan tükröztetéd vissza méltóságteljes alakját. S most is mintha visszasugároznák kristálytiszta habjaid azokat az imádandó fönséges vonásokat, azt a szelid, jóságos szent ábrázatot, azt a magas, sima, nyilt homlokot, azt a vállaira omló szép hajzatot, azokat a tiszta, élénk szemeket, azt a lelkek mélyéig ható ellenállhatatlan tekintetet, azokat az isteni igéktől áradó szentséges ajkakat, melyek minden szaván kimondhatatlan mennyei varázs ömlik el. Úgy tetszik, mintha mindez most is megcsillanna tiszta tükrödön; mintha hullámaidnak szelid mormolása elhaló visszhangja lenne az ő szavának, mely lelkemet az ihlet szárnyán éghez emeli s az áhitat kimondhatatlan édességével tölti be egész valómat.

Már tíz óra felé járt az idő, midőn a tónak nyugati partján feltünt a zöldlombozatú fáktól beárnyékolt néhány viskóból álló *Medzsdel* falu, mely azonos a Szentírás *Magdalájával,* a hol Mária Magdolna született s egy ideig lakott; innen mellékneve *Magdolna,* azaz *magdalái.* A falucska közvetlen közelében látható figyelemre méltó épületrom volt állítólag háza ennek az asszonynak, a ki feslett életével egykor a környék lakóinak

botrányául szolgált, de példás bűnbánata után élő tüköre lett az alázatnak, áhitatnak és önmegtagadásnak.

Magdalától éjszakra terjed el a tó mentén a kivált hajdan oly gyönyörű *Genezár* (*Genezáret*) síkság (arabul *Ruvér*) számos üde forrásaival s viruló vegetációjával. Datolya-, pálma-, czitrom- s narancsfái, pompás leánderbokrai, papirusz-cserjéi még ma is bámulatra ragadják az európai zarándokat.* Ezen a síkságon feküdt hajdan *Betszaida*, Péter, András és Fülöp apostolnak szülővárosa. A szanaszét látható romok közül azonban még nem sikerült eddigelé biztosan megállapítani, melyek tulajdonképen a bibliai Betszaidáéi. Legújabban *Ain et-Tabigá* (a régi *Heptapégon* = Hétforrás) mellett keresik azokat, a hol 1889. óta a németországi katholikusoknak kis telepük van hospicziummal és kápolnával.

Jó félóráig szelték még bárkáink a Genezáret tavának hullámait, midőn végre 11 óra körül az éjszaknyugati partján elterülő Kafarnaum elé értünk, mely ma csak néhány szegényes viskóból áll. Fölötte mintegy négy kilométernyire ömlik a Jordán a tóba.

Bárkáink a leánderekkel, apró bokrokkal s egyéb bozóttal benőtt parttól több méternyire voltak kénytelenek megállni, mert a part mentén a víz nagyon sekély. A kiszállás meglehetősen komikus volt; mert a ki nem akarta lábbelijét levetni s térdig fölgyürkőzve kigázolni (ilyen pedig kevés akadt), azt bárkásaink kiczipelték karjaikon, ölükben vagy hátukon. Engem izmos kormányosunk vitt ki ölben; a markos arab három magamféle individuumot is elbírt volna egyszerre.

A tüskés gazzal sűrűn benőtt, mérsékelt emelkedésű vidéken át, melyet rendkívül barátságtalanná, komorrá tesznek a mindenfelé heverő sötét kődarabok, elgyalogoltunk a *ferenczieknek kis hospicziumához* és *kápolnájához*, hogy onnan induljunk a régi város gyászos rommezejének megtekintésére. Mellette néhány beduin-család sátorozott, akárcsak a mi országúti czigányaink. Meglepetésemre nagy kutyáik is voltak, melyek nem valami bizalmat gerjesztően fogadták az ismeretlen európai vendégeket.

Kafarnaum, héberül *Kefar Nachúm* (= Náhum falva), az araboknál pedig ma *Tell-Húm* (= Húm, azaz Náhum romhalma), valószínűleg onnan nyerte nevét, hogy itt temettetett el a galileai Elkósból származott Náhum

* A Talmúdban Genezár vidékének rendkívül jó és édes gyümölcséről a következő jellemző adatok olvashatók: «Rabbi Abbahú annyit szokott enni belőle, hogy a légy elcsuszott homlokán (mert annyira sima lett annak élvezésétől); rabbi Amí és rabbi Aszí annyit ettek belőle, míg fejük haja kihullott; rabbi Simeon ben-Lákís pedig annyit evett belőle, hogy — megbolondult tőle». V. ö. Berakót 44a.

próféta, a ki Izrael országának az asszirok által (Kr. e. 722.) történt elpusztítása után a Kr. előtti VII. században szerepelt. Krisztus korában e törzsgyökeres zsidó lakossággal bíró város kedvező földrajzi fekvésénél fogva s mert a Damaszkust a Földközi tengerrel (Akkó, Tirusz) összekötő élénk forgalmu országút mellett feküdt, nagy, virágzó s népes kereskedő hely volt, a miért is sok vámos lakott benne. Simon, a kinek nevét az Üdvözítő később Péterre változtatta, itt lakott, valószinűleg ipának és napának házában. Péteren kivül pedig János és testvére, az id. Jakab is itt lakott. Szent Jeromos idejében, tehát a IV. században még város volt; de a VII. század vége felé már nem voltak meg falai; a XVI. század második felében pedig már teljesen romban hevert.

A keresztény előtt azért bír e város oly nagy jelentőséggel, mert az Üdvözítő, miután a hitetlen Názáretet mindenkorra elhagyta, ezt választotta rendes tartózkodási helyéül, ezt tette messiási működésének mintegy középpontjává; innen járta be Galileát s ide tért rendesen vissza, úgy, hogy az evangélium méltán nevezi Kafarnaumot az «*Ő városának*».

Tanúja volt Kafarnaum nemcsak Jézus gyakori tanításának, hanem isteni mindenhatósága számos csodatételének is s egyéb nagyfontosságú eseményeknek. Itt hívta meg, a tó felé menvén, a vámnál ülő Lévit az apostolságra, kit Máté evangelista neve alatt ismerünk; ide érkeztében gyógyította meg a távolból csodálatosan Heródes Antipász egyik tisztviselőjének a városban haldokló fiát, itt a római százados háza előtt annak beteg szolgáját, mely alkalommal először hangzottak el az alázatos hivő pogány ajkairól e szavak: «Uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jöjj, hanem csak egy szóval mondd és meggyógyul az én szolgám»; s ezen igéket az Egyház némi módosítással immár tizenkilencz század óta abban a pillanatban hangoztatja, midőn az Istenfia a kenyér szinében kegyeskedik alázatos, hivő lelkünk hajlékába térni, hogy azt gyógyítsa, erősítse s az örök életre táplálja. Kafarnaumban gyógyította meg Péternek lázban fekvő napát; itt a háztetőről az ágygyal együtt elébe bocsátott inaszakadtat; itt a ruhája szegélyét érintő tizenkét év óta beteg asszonyt s utána föltámasztá halottaiból Jairusnak, a zsinagóga elüljárójának tizenkét éves leányát; a zsinagógában megszabadított egy ördöngőst a gonosz lélektől; itt gyógyított meg számos más beteget és ördögtől megszállottakat. A kafarnaumi zsinagógában tartotta azt az örökké nevezetes beszédét is, melyben a mennyei kenyeret, az Oltáriszentséget igéré tanítványainak, a mit az utolsó vacsorán be is váltott. «Én vagyok az élő kenyér — mondá a többi között — ki mennyből szállottam alá. A ki e kenyérből eszik, örökké él. És a kenyér, melyet én adandó vagyok — az

én testem a világ életéért.» S midőn a fölháborodott kafarnaumiak, a kik a Mester szavait érzéki módon fogták föl, mintha talán az előttük álló Jézus húsa darabokra vagdalva lenne az az eledel, vetekedve azt kérdezték egymástól: «Miképen adhatja ez az ember nekünk az ő testét eledelül?!» az isteni Mester, a ki szavait valóságos, habár titokteljes értelemben mondá, azokat ismételve ünnepélyesen megerősíti: «Bizony, bizony, mondom nektek, ha nem eszitek az ember fia testét és nem iszszátok az ő vérét, nem leszen élet tibennetek. A ki eszi az én testemet és iszsza az én véremet, örök élete vagyon; s én föltámasztom őt az utolsó napon. *Mert az én testem bizonnyal étel és az én vérem bizonnyal ital.* A ki eszi az én testemet és iszsza az én véremet, énbennem lakik és én ő benne.» — E keménynek tetsző beszédre, mely hallgatóitól erős hitet követelt, nemcsak a megbotránkozott kafarnaumiak, hanem Jézus tanítványai közül is többen örökre elfordultak tőle, mire a Mester apostolaihoz fordulva szigoruan így szóla hozzájuk: «Ti is el akartok-e hagyni?» Mire Péter a tizenkettő nevében azt a nevezetes vallomást tette: «Uram, kihez menjünk? Az örök élet igéi nálad vannak és mi elhittük és megismertük, hogy *te vagy a Messiás, az Isten Fia.*»

Az Istenfia ennyi kitüntetésére, ily határtalan kegyességére a város boldogtalan lakói nem valának méltók: megátalkodtak hitetlenségükben. Azért az Úr, midőn nemsokára végleg bucsúzott Galileától, távozása előtt megrázó szemrehányást tett Kafarnaumnak s borzasztó jajt mondott fölötte. Mintha a fölötte elsurranó szellő gyászos visszhangja lenne az isteni átok megrendítő szavainak: «Te Kafarnaum! te égig fölmagasztalt, a pokolig sülyesztetel. Mert ha Szodomában történtek volna a csodák, melyek tebenned történtek, megmaradt volna e napiglan. De mondom is nektek, hogy Szodoma földének könnyebb sorsa lesz ítélet napján, mint neked.» (Luk. 10, 15; Máté 11, 23. 24.) — Az átok fogott; bizonysága az egykor népes város helyén ma elterülő kietlen romhalmaz is, melynek düledékei között csendes éjjeleken sakálok üvöltenek, vad bozótjaiban hiéna kölykezik. Ma e terület a ferenczieк birtoka, a kiknek sokat igérő ásatásait azonban a féltékeny török kormány, fájdalom, betiltotta. S így tesz mindenütt; sőt valahol csak neszét veszi, hogy az ásatások alkalmával valami régiséget találtak, el is rabolja a drágán szerzett birtokot.

Nagy kiterjedésben s képzeletet fölülmúló rendetlenségben hevernek itt össze-vissza a régi város romjai: épületkövek, szép oszlopfők, párkányzatok, törmelék stb. Az építkezésnél túlnyomóan sötétszínű bazaltkövet használtak, mely a romoknak annál komorabb képet kölcsönöz.

E fekete kövek között magukra vonják a vándor figyelmét egy világosabb márványkőből rakott impozáns épületnek maradványai. Déli oldalán három bejárata volt s láthatók még belső oszlopainak alapjai, szép (korintusi) oszlopfő-töredékek stb. Joggal tételezik föl, hogy épen ez az épület volt Kafarnaum egykori *nagy zsinagógája*, melyet az Istenfia annyiszor megtisztelt jelenlétével, tanításával, csodáival s melyet az a jámbor római százados épített a zsidóknak, kinek szolgáját Jézus meggyógyítá. Közelében egy későbbkori rom is látható, mely állítólag a N. Konstantin császár idejében *Péter* (illetve csodálatosan meggyógyított napa) *háza* fölé emelt bazilikának maradványa.

Én Istenem, ha megszólalhatnának e kövek, mit nem beszélnének a nép hálátlanságáról, az isteni Mester tanítványainak hűségéről, mindenhatóságának és kimeríthetetlen könyörületességének csodás tetteiről!... Mit szólnának az itt elhangzott isteni jövendölések beteljesedéséről, hogy az élőkenyér, a testté lett örök Ige naponkinti tápláléka a Benne hivő lelkeknek itt e szent helyen is, hol az arra vonatkozó jövendöléseket és igéreteket az Ő szentséges ajkairól tizenkilencz század előtt e porladó kövek maguk is hallották!...

Bár a legszentebb emlékek e helynek s egész környékének valami kimondhatlan varázst kölcsönöznek, szivünk mégis elszorul, a fájdalom s borzadály egy neme szállja meg lelkünket, midőn a szörnyű átokkal sujtott eme vidéken állunk. S bár a magaslatról elragadó kilátás nyilik a tóra s környékére, szivesen tértünk vissza a ferencziek zarándokházába. Jól esett a rekkenő hőség elől hűs födél alá jutni s hideg ételekből álló villásreggelinket elkölteni.

Kafarnaumtól három-négy kilométernyi távolságban terül el éjszaknyugatra *Korozáin*, melyet némelyek ugyan a *Keraze* melletti romokban vélnek látni; mások azonban *Betszaida* közelében keresnek. Az idő rövidsége miatt sem az egyik, sem a másik helyre nem mehettünk el. Jézus úgy Korozáinban, mint Betszaidában gyakran megfordult, tanított s csodákat művelt. De fáradtsága itt is sikertelen maradt, a miért Galileától bucsúzván, ezen városok ellen is keserűen kifakadt. Fájdalma a következő szivet-lelket megrázó szavakban tört ki: «Jaj neked, Korozain! Jaj neked, Betszaida! mert ha Tírusban és Szídonban történtek volna a csodák, melyek bennetek történtek, régen szőrzsákba és hamuba ülve tartottak volna bűnbánatot. De Tírusnak és Szídonnak tűrhetőbb is leszen sorsa itéletkor, mint nektek» (Luk. 10, 13, 14). Mindkét város annyira elpusztult, hogy fekvésük sem állapítható már meg teljes biztossággal.

***

Már fél kettő lehetett, midőn rövid imát végezvén a ferenczieк kápolnájában, ismét bárkára szálltunk, hogy visszatérjünk Tiberiásba. Kedvezőbb lévén a szél, bárkásaink kifeszítették a vitorlákat s czigarettázva pihentek, majd szűkes ebédjüket fogyasztották. Kormányosunknak azonban volt elég dolga, mert az erősebb szél nem egyszer komolyabb helyzetbe hozta bárkánkat, mint délelőtt.

Úgy öt órára járt az idő, mikor Tiberiásba érkeztünk. Előzékeny száfedi konzulunk leányával ismét megvárt a parton s üdvözölt.

A tikkasztó hőségben sokat izzadván és szomjazván, mihelyt szállodánkba értünk, némelyek sörrel, mások vörösborral oltogatták kegyetlen szomjukat. Míg sörömet ittam, beszédbe ereszkedtem egy jobbindulatú tiberiási zsidóval. Tudakozódásomra sok érdekes adatot közölt velem hitsorsosainak életéről, viszonyairól, a Talmúd tanulmányozásáról s a héber nyelv ismeretének elterjedéséről. Előtte bizonyára érthetetlen *latin* névjegyemet nem akarván neki átadni, sajátkezűleg írtam meg egy *héber* névjegyet, a mivel teljesen eloszlattam kételyeit, melyekkel héber s talmúdi ismereteim iránt eddig viseltetni látszott. Látható örömmel vette át s haza sietett vele. Képzelem, milyen megbeszélés tárgyát képezte hitsorsosai előtt a velem való találkozása!

Sajnálván a napnak még hátralevő részét semmittevéssel agyonütni, bár a nap lankasztó heve miatt elég bágyadt voltam, mégis fél hatkor egyik dragománunkkal elgyalogoltam a várostól délre mintegy félórányira fakadó híres *Meleg forrásokhoz* (50—62° C.) s illetve primitiv fürdőhöz. A gyógyhatású — sós-kénes — vizet nemcsak a benszülöttek, hanem távol vidékiek is használják. Útközben a legkülönbözőbb arczulatú és viseletű férfiakkal s nőkkel találkoztam, kik részint gyalog, részint tevén jöttek s mentek. A fürdő közelében van rabbi *Meírnek* mecsetszerű sírja. A II. század közepén szerepelt e kiváló zsidó tudósnak törvénygyüjteményét vette alapul még jelesebb tanítványa, rabbi Júda Hakkadós *Misnája* szerkesztésénél.

A mint visszafelé ballagtunk a tó partján, fölszólítottam németül elég jól beszélő dragománomat, énekelne el egy szép arab nótát. Nem sokáig szabadkozott; énekelt kettőt is. Megdicsértem érte. Ámde dragománom nem érte be a dicsérettel, hanem reám szegezve tágra nyilt szemeit, azt kivánta tőlem, hogy viszonzásul most én is énekeljek neki egy igazi magyar dalt. Első pillanatra meglepődtem ugyan, de oly bizalmas hangon fejezte ki óhaját, hogy nem tagadhattam meg kivánságának teljesítését. Csak a választás okozott egy kis nehézséget, mely végre egy a kuruczvilágból való (1730.) nemzeti dalunkra esett. Azt gondoltam

ugyanis, hogy hazafias és vallásos szövegét kisérő harczias és bánkódó dallama talán legjobban tükrözteti vissza az igazi magyar nóták tipusát. A konvenczionális torokreszelés után a partnak hegyoldalai csakhamar visszazúgták — bizonyára először azóta, hogy itt égnek merednek — a «*Rákóczy, Bercsényi, ragyogó vitézek*» melódiáját.

Dragománom szeme fénylett. Észrevettem, hogy — ha nem is a hangom, de a dallam — tetszett neki. Meg is kérdeztem tőle, mit szól hozzá. «Sehr schön; so kriegerisch und traurig», volt a megjegyzése.

Midőn azt mondá, hogy az ő dalaik között is soknak van hasonló mélabús áriája, azt feleltem neki, hogy ezen ne csodálkozzék, mert hisz a magyar nép is Ázsiából származott át Európába. Erre nagy szemeket meresztett reám. S midőn megmagyaráztam neki a magyarok eredetét, nagy figyelemmel hallgatta s láthatóan jól esett neki. Tüzetesen megjelöltem aztán ősi hazájuk fekvését is, mire bizalmasan megvallotta, hogy ő tulajdonképen nem palesztinai, hanem a Libanon tájékáról való szírus s így szülőföldje közel fekszik a magyarok ősi hazájához. Jó, hogy vacsorára sietvén, háromnegyed hétre már hazaértünk; mert úgy nekibuzdultunk e történelmi témának, hogy ha tovább tart, dragománom az ő hazájának szomszédsága révén még valahogy a magyarokkal való közvetlen rokonságát is kisütötte volna — szép baksis reményében.

XIII.

KÁNA. — NÁZÁRET.

Bucsú Tiberiástól. Kána: A buzgó Simon apostol házahelye, hol a kánai menyegző tartatott. Bertalan (Natánael) kápolnája. — Megérkezés Názáretbe. Gyümölcsoltó Boldogasszony (Annunciáczió) temploma a szent Család háza helyén. Szent József műhelye. A görög katholikusok temploma a régi zsinagóga helyén. Krisztus asztalának kápolnája. Mária kútja. A Rémület hegye. A Letaszítás sziklája. Májusi ájtatossag Názáretben.

MÁJUS 4-én (szerda) reggel fél hétkor bucsúztunk Tiberiástól s visszatértünk Názáretbe. — Utazásunk, melyet a meredek hegyi utak miatt félig gyalog kellett megtennünk, igen fárasztó volt. Utközben néhány drúzzal s nyájaikat terelő arabbal találkoztunk. A véletlen összehozott azzal az angol családdal is, melylyel Jaffából Jeruzsálembe egy kupéban utaztam. Jól fölfegyverzett dragománnal lóháton most tartottak Tiberiás felé. Azt hiszem, megbánhatták, hogy lovat választottak a rossz hegyi utazásra. Nyájas üdvözlésük elárulta, hogy nekik is jól esett e véletlen viszontlátás idegen földön.

Úgy 11 óra felé értünk Bertalan (Natánael) és a *buzgó* melléknéven ismert Simon apostol születési helyéhez, a termékeny vidékkel biró kis *Kánához* (Kefr Kenná), mely egy hegynek déli nyulványán terül el. A falun kívül levő egyetlen forráshoz akkora nyájat tereltek épen, hogy Kánának fehérnépe is alig férkőzhetett a vízhez korsóival s így mi, bár szomjasak voltunk, leszállván kocsijainkról, a *ferenczieknek hospicziumába* mentünk. Bizonyára Krisztus Urunk korában is nem egyszer szakasztott ilyen képet nyujtott a forrás környéke, mint ekkor.

Legelőször a ferenczieknek kis *templomát* tekintettük meg, mely ama helyen épült, hol a *buzgó* melléknéven ismert *Simon* apostol háza állott. A hagyomány szerint itt tartatott az a lakodalom, melyen Jézus is megjelent anyjával (mert az új házaspár hihetőleg rokona volt a boldogságos Szűznek) s első tanítványaival; tudvalevőleg első csodáját is e menyegzőn művelé, a vizet borrá változtatván. Ezt a nevezetes házat már a IV. század-

ban kápolnává alakították át, melynek romjai fölé a ferenczíek 1879-ben kezdtek templomot építeni, hanem az csak 1881-ben lett befejezve.

Vele csaknem szemközt van *Bertalan (Natánael) kápolnája,* mely ez apostol háza helyén áll s szintén régi romokon épült. Ez apostol az, kit Jézus, midőn Fülöp hozzávezeté, ekként dicsért meg: «Ime az igaz izraelita, kiben nincs álnokság!» Natánael bámulva kérdé: «Honnan ismersz engem?» S midőn Jézus válaszából meggyőződött mindentudóságáról, meghatva kiáltott föl: «Rabbi! te vagy az Isten fia, te vagy Izrael

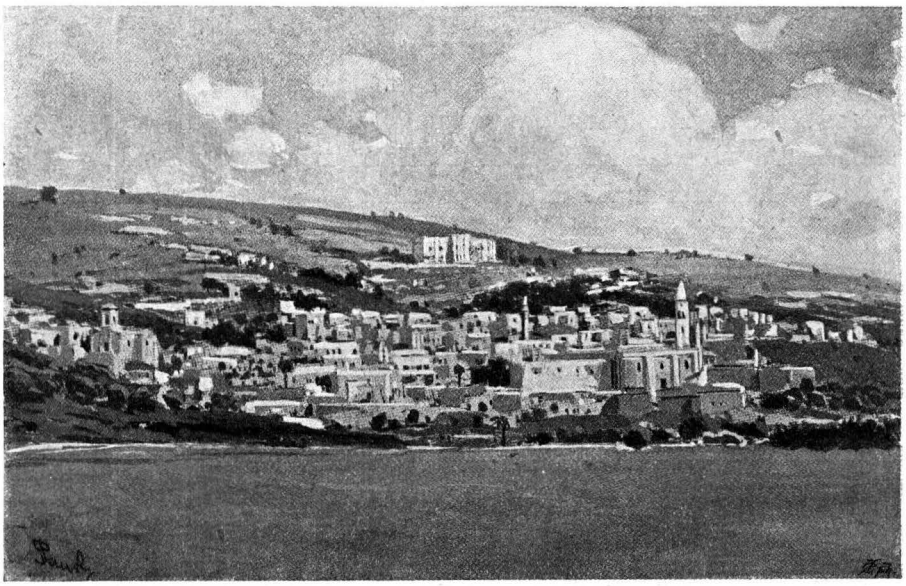

Názáret.

királya». E templom küszöbén hatalmas skorpiót pillantottunk meg, melynek a kisérő ferenczrendi atya sarujával hamarosan kioltotta életét. Elutazásom előtt sokat ijesztettek e veszedelmes rovarral, melynek szúrása rendkívül kínos és sokáig tartó fájdalmat okoz, úgy, hogy nem egyszer félve hajtottam le fejemet nyugalomra. De egész keleti utam alatt sehol sem bántott, sőt ez volt az egyetlen példány, a mit láttam.

Vezetőnktől megtudtam, hogy Kánának mintegy 600 lakosa van. Fele mohamedán, fele pedig keresztény; de katholikus csak 100, kiket a ferencziek csak nemrég vezettek vissza a szakadár görög vallásról az Egyház kebelébe.

Visszatérvén a hospicziumba, a jó ferencziek hűsítővel, borral s

ízletes puha kenyérrel vendégeltek meg. Megköszönvén szivességüket, tovább indultunk.

***

Dél már jóval elmult — fél egy lehetett — midőn lelkes örömmel a kies fekvésű kedves *Názáretbe* értünk, mely azóta, hogy az örök isteni Ige ott testté lett, az idők végéig egyike a világ legnevezetesebb s legszentebb városainak. Egy éjszakról dél felé húzódó s három oldalról hegyekkel körülzárt hosszúkás völgykatlan keleti lejtőjén s a Dzsebel esz-Szich délkeleti nyúlványán terül el.

Itt vagyunk tehát most ama szent városban, melynek neve zsenge gyermekkorunktól fogva oly kimondhatatlan édességgel visszhangzik szivünkben; melynek puszta említésére hitünk éled, reményünk gerjedez, szeretetünk lángja föllobog. Itt vagyunk Názáret boldog földjén s testi szemeinkkel nemcsak futólagosan láthatjuk, hanem huzamosabb ideig gyönyörködhetünk most benne; bejárhatjuk áldott téreit, melyeket a szent Családnak annyi ezer lépte megszentelt. Megváltó Istenünk, mily kegyes vagy, hogy e szerencsét megérnünk engedéd!

Társaságunk nagyobb része a ferenczieknek nagy hospicziumában lett elszállásolva. Én többedmagammal a város legdélibb végén épült *Hotel Germaniába* jutottam.

Ebédnek beillő villásreggelink elköltése után kisebb csoportokra oszolva azonnal sietve elindultunk a város szenthelyeinek várva-várt megtekintésére. Örömünk, lelkesedésünk oly erőt kölcsönzött, hogy nem is gondoltunk a hegyi gyaloglásban kifáradt tagjaink pihentetésére. Oh, kinek is jutna itt eszébe a pihenés, itt e kiváltságos szent városban, hol a boldogságos Szűz lakott; hol Gábriel arkangyaltól azt a világot boldogító, örvendetes hírt vette, hogy ő lesz a születendő Megváltó anyja; hol az emberré lett Istenfia is, növekedve bölcseségben,* időben és kedves-

* *Jézusban* tudvalevőleg egy személyben *két természet* volt egyesülve, a mennyiben a Szentháromság második személye, az Istenfia, vagyis az örök Ige, megtestesülvén, fölvette az emberi természetet (= emberi testet és lelket). Az isteni és emberi természetnek az Ige egy isteni személyében való ezen csodálatos egyesülését — mely megfoghatatlan titok előttünk — egyházi nyelven *unio hypostatica*-nak nevezzük. Miután tehát az Istenfia fölvette az emberi természetet, *testileg* egészen azon fejlődési törvények szerint növekedett, azon fázisokon ment keresztül, melyeken minden más ember. De *szellemi, lelki* fejlődése nem úgy történt, az nem gyarapodott korával. Hiszen Jézus emberi lelke épen az istenséggel való hypostatikus egyesülés folytán, megtestesülése első pillanatától fogva annyira részesült az Ige bölcseségében, hogy a lehető legnagyobb bölcseséggel (tudás, ismeret) birt, tehát további tökéletesedésről Nála szó sem lehet. Azért midőn az evangélium (Luk. 2, 52.) azt mondja Jézusról, hogy «*növekedik vala bölcseségben*», ez a növekedés nem úgy értendő, mintha Jézus, a ki maga volt a meg-

ségben Istennél és embereknél, harmincz éves koráig tartózkodott s elvonultan élt a nagyvilágtól, míg el nem érkezett ama pillanat, hogy elhagyván rejtekét, nyilvánosan föllépjen s végrehajtsa az emberi nem megváltásának nagy művét!

Legelőbb Názáret legfőbb szentélyébe, az *Annunciáczió* vagy *Gyümölcsoltó Boldogasszony templomába* siettünk, mely csaknem a város déli végén, az országúttól jobbra fekszik a ferenczieк várszerűen épített *zárdájának* udvarán.

E templom azon örökké emlékezetes helyen áll, a hol egykor a boldogságos Szűz háza volt s melyben Egiptomból való visszatérése után is szent Józseffel s a gyermek Jézussal lakott. Szűz Máriának e kisded hajléka szorosan egy sziklához volt építve s összeköttetésben állt egy barlanggal, mely szintén szobául szolgált. Még manap is számtalan ilyen ház látható a Keleten, mely sziklákhoz van építve s lakói a sziklákból kivájt üreget szobák gyanánt használják, mert szárazok s a forró nyári évszakban sokkal hűvösebb nyughelyet adnak, mint a szabadon álló épületek.

E kisded ház helyének hitelessége kétségtelen. Már az apostolok nagy tisztelettel viseltettek iránta s átalakították kis templommá, melyben szent Péter, az apostolok fejedelme is misézett. Domiczián császár idejében (81—96.) még éltek Názáretben Jézusnak, illetve szűz Máriának rokonai, leszármazott utódai Júdásnak (nem az iskarióti) és az ifj. Jakab apostolnak, kik unokatestvérei valának Jézusnak. Midőn a zsarnok császár arról értesült, hogy a keresztények Jézus visszajövetelét várják s megtudta, hogy Jézusnak rokonai még élnek, féltvén trónját, ezeket Rómába hurczoltatá maga elé. De látván, hogy szegény emberek, egyszerű földmívesek, kiknek a nehéz munkától kérges a kezük, mint nem veszélyes embereket azonnal szabadon bocsátá őket, annál is inkább, mert megtudta tőlük, hogy Jézus visszajövetelét csak a világ végén várják.

A IV. század elején, Nagy Konstantin császár idejében az eddig főként zsidók (szamaritánok) által lakott Názáretbe mind sűrűbben telepedtek meg keresztények s ekkor a császár buzgó anyja, szent Ilona nagy-

testesült örök bölcseség, tulajdonképen gyarapodott volna bölcseségben, mintha tényleg növekedett, előhaladt volna a tudásban, az ismeretekben és tudományban, hanem *annak csupán fokozatos külső nyilvánulásáról értendő* úgy, hogy Jézus a benne eredetileg megvolt teljes bölcseséget kora előhaladtával egyre jobban nyilvánítá, minél jobban haladt elő korban, annál világosabban ragyogtatá tudományának, bölcseségének sugarait. A teljes bölcseség tehát megvolt már a *gyermek* Jézusban is, de elrejtőzött s lassan-lassan nyilvámult kifelé, *lépést tartva a test fejlődésével.*

szerű templomot építtetett a megőrzött szent hajlék fölé, melyet szent Jeromos is meglátogatott 385-ben. Azóta a keresztény zarándokok ezrei és ezrei látogattak el ide a századok folyamán. — A VII. században pompás bazilika állt e helyen, melyet, fájdalom, a szaraczénok a várossal együtt 1003-ban földúltak. A keresztesek elfoglalván 1099-ben Jeruzsálemet, Názáret főtemplomát újra fölépitették, sőt másokat is emeltek itt és a püspöki székhelyt is Szkitopoliszból ide tették át. Nemsokára azonban Názáretre s szentélyeire még szomorúbb napok következtek. Szaladin u. i. a Hittin melletti szerencsétlen csata után (1187.) elfoglalta; Bibársz szultán pedig 1263-ban földúlta. A bold. Szűz háza azonban, mely a nagy templom mélyén feküdt, az isteni Gondviselés intézkedése folytán kikerülte a pusztulást. Názáret most mintegy négy századon át csaknem romban hevert. A ferenczieknek kisérletei, hogy ismét megtelepedjenek e városban s fölépítsék nagy szentélyét, nem voltak tartós sikerüek. A keresztények utolsó szentföldi birtoka, Ptolemaisz is 1291. május 18-án a hitetlenek kezébe került. Pár nappal előbb azonban, május 10-én a názáreti szent ház csodamódon hirtelen eltünt helyéről s Európában, Dalmácziának *Terzáto* nevű városkája mellett tünt föl; ma pedig Olaszországnak *Loretto* nevű városában van, mely keletkezését épen a szentház áthozatalának köszöni. Az isteni Gondviselés a bold. Szűz és isteni Fia által megszentelt e drága hajlékot meg akarta óvni a vad pogány megszentségtelenítésétől, rombolásától. Názáretben csak a ház *alapjai* és a vele összefüggő *sziklabarlang* maradt meg. A ferenczieknek 1300-ban emeltek ugyan kisded kápolnát a hely fölé, de csakhamar kénytelenek voltak ott hagyni e kedves szentélyüket.

A lorettói szent hajlék teljesen kiállja a történelmi és tudományos kritikát s emberileg minden kétséget kizáróan bizonyos, hogy ugyanaz a ház ez, melyben a bold. Szűz lakott s az Ige testté lőn. Csodás történetéből fölemlítem a következőket. A hagyomány szerint angyalok által hozatott át Európába 1291. május 9—10. közötti éjjelen s a Terzáto és Fiume közötti *Raunicza* hegy oldalán helyeztetett el. A környék lakói ámulattal vették észre e szokatlan külsejű, alapnélküli, ódon házacskát. Midőn beléptek ajtaján, a szépen kifestett hajlékban kőoltárt (melyen még szent Péter misézett), feszületet, a bold. Szűznek czédrusfából készült ősrégi (szent Lukács által faragott) szobrát pillantották meg, mely karjain az isteni kisdedet tartá. A csodás dologról maga a bold. Szűz világosította föl *Terzáto* akkori beteg plébánosát, *Sándort* egy látomásban s annak bizonyságául, hogy látomása nem csalódás, rögtön visszaadta a plébánosnak egészségét, a ki azonnal a helyszinére menvén, közlé az ott egybe-

gyűlt néppel a vele történteket. Midőn ez esemény híre eljutott Dalmáczia akkori helytartójához, a Fiumében lakó *Frangepán Miklóshoz*, ez néhány tudós férfiút küldött Názáretbe, hogy a dolgot megvizsgálják s a ház alapjait fölmérjék. A vizsgálat kideríté, hogy a Terzáto mellett talált ház csakugyan az, mely Názáretből eltünt.

Három év után azonban megint éjnek idején (1294. decz. 10.) mindenestül eltünt innen a szent ház és az Adriai tengeren túl, Olaszországnak *Rekanáti* nevű városa mellett egy *Lauréta* nevű gazdag s jámbor özvegy asszony birtokát képező babérligetben találtatott meg. A közelben nyájaikat legeltető pásztorok voltak legelső tanui az ujabb csodának, kik látták a tenger fölött lebegő háznak megérkezését. Az özvegy asszony neve után, vagy a babérligettől, mely olaszúl *laureto*-nak (loretó) hivatik, kapta e hajlék a «*lorettói ház*» nevét. Frangepán M. kápolnát építtetett arra a helyre, a hol a szent ház három évig állt. Utódai pedig nagy templomot és melléje ferenczrendi zárdát. A templom még ma is igen látogatott bucsújáróhely. A dalmáczíaiak hosszú időn át seregesen zarándokoltak a tengerentúli szent ház látogatására s drága kincsük elvesztésének siratására. — Minthogy a Rekanátiba zarándokló híveket rablók támadták meg, nyolcz hónap mulva innen is eltünt s láthatatlan kezek által egy *szomszédos magaslaton* tétetett le. — E telek méltatlan tulajdonosai, két testvér, csakhamar czivódni kezdtek, azért a szent ház két hónap mulva (1295. szept. 7.) innen is elmozdult s 200 lépéssel odább ott tünt föl az *országút mellett*, illetve a tengerpart közelében, a hol még *ma is áll*. A következő évben (1296.), sőt VII. Kelemen pápa (1523—1534.) alatt is ujabb küldöttségek menesztettek Terzátóba és Názáretbe, melyeknek kutatásai a ház azonosságát s csodás átvitelét kétségen kivül helyezték.

A szent hajlék körül mindig többen és többen telepedtek le s építettek házakat, úgy, hogy lassan virágzó város keletkezett körülötte, mely a szentély után szintén *Loretto* nevet nyert s ma már mintegy 4000 lakossal bír. A szent ház fölé 1464—1587. nagyszerű *bazilika* épült, melynek külön káptalanja van. A szent házhoz füződő számos csoda folytán Loretto egyike lett a kereszténység négy leghíresebb, leglátogatottabb bucsújáróhelyeinek (Jeruzsálem, Róma, Komposztella és Loretto), melyet a pápák nagy bucsúkkal s kiváltságokkal tüntettek ki. — Magának a szent háznak belső hossza 9·25 m., szélessége 4·10 m., magassága pedig körülbelül 5 méter. Falainak vastagsága épen akkora, mint a Názáretben meglevő alapoké. Falai nem téglákból, hanem ugyanazon sziklakövekből vannak építve, mint alapjai. Belső oldalai eredeti állapotban hagyattak, habár a benne

állandóan égő 52 lámpától egészen füstösek, feketék. Külseje fehér karrarai márványnyal lett beburkolva s a legművészibb relyéfekkel diszítve.

Az ú. n. *lorettói litánia,* melylyel ma már az egész föld kerekségén magasztalják a bold. Szüzet, innen nyerte nevét, *itt is keletkezett* az lassankint azon magasztaló szavakból, melyek hangoztatása közben esténkint a bold. Szűz kegyképét leporolták. — Az Egyház a szent hajlék csodálatos átvitelének emlékére decz. 10-én ünnepet is rendelt.

E kitérés után fordítsuk figyelmünket ismét Názáretre!

Midőn 1517-ben a törökök lettek a Szentföld urai, ismét kiűzték a keresztényeket Názáretből, kik csak 1620-ban telepedhettek meg ujra. Ekkor kapták meg nagynehezen a ferencziek az engedélyt, hogy a *templomot* ujra fölépíthessék, a mi azonban oly lassan haladt, hogy a templom a zárdával csak 1730-ban lett befejezve. Iránya a szokástól eltérőleg éjszak-dél. Felséges királyunk, I. Ferencz József bőkezűségéből 1880-ban olasz renészánsz ízlésben át lett alakítva, bővitve, diszítve, éjszaki részén csinos toronynyal, déli részén pedig szép homlokzattal ellátva, úgy, hogy ma a Szentföld legszebb s legtisztább templomainak egyike.

Három hajóból áll. Hossza 30 m., szélessége 15 m., magassága 10 m. Falai 3 méternyi magasságra fehér márványnyal vannak beburkolva. Két mellékhajójában öt oltára van. Ezek közül a főbejárat mellett jobbról az első szintén felséges királyunk ajándéka. Talaja fehér és vörös márványlapokkal van kirakva.

A középső hajóban, körülbelül a templom közepén, jobbról s balról 12—12 lépcső vezet föl a szép márvány-főoltárhoz, mely Gábriel arkangyal tiszteletére van szentelve. Mögötte egy nagy olajfestmény az angyal üdvözlését ábrázolja. A két lépcsősor között pedig 15 széles márványlépcső levezet a templom tulajdonképeni szentélyébe, *a szent ház helyére s a hozzá tartozott sziklahajlékba.* Ezek eredetileg a földszínen voltak ugyan, de a századok folyamán történt rombolások következtében itt fölhalmozódott sok törmelék miatt most mélyen a földszín alatt vannak.

Szent félelemmel s örömtől remegő szívvel szálltam le a lépcsőzeten a földkerekség ez egyik legszentebb pontjára. A lépcsőzet oldalfalai szintén fehér márványnyal vannak beburkolva, a melyeken két függélyes fekete sáv mutatja, mennyire ért a szent ház déli fala. Az egyik helyen áttört lépcsők vasrácsán keresztül, gyertyafény mellett megláttuk a szent hajlék *alapjainak* egy részét. Leérve, egy ívezetes hosszúkás előcsarnokba jutottunk, mely *Angyal-kápolnának* neveztetik s a szent ház helyének egy részén terül el. Két oltár van benne; a baloldali Gábriel arkangyal-

nak, a jobboldali pedig a boldogságos Szűz szüleinek, szent Joachimnak és szent Annának tiszteletére van szentelve. Több függőlámpa ég itt állandóan.

A két oltár közötti ív alatt bejutunk a valamivel mélyebben fekvő sziklahajlékba, mely ma egy keresztfal által két részre van osztva. Az első az *Angyali üdvözlet kápolnája*, melyben három függőlámpa éjjel-nappal hinti szét rezgő fényét. Ezen márványnyal egészen beburkolt kápolna bal oldalán *két oszlop* ötlik szemünkbe. A déli s falba illesztett oszlop a hagyomány szerint azt a helyet jelöli, a hol Gábriel arkangyal állt, midőn megjelent szűz Máriának s köszöntése után hírül adá neki, hogy őt szemelte ki az ég Ura a Messiás anyjául. E mellett éjszakra egy a közepén kitörött s félméternyi átmérőjü porfir-oszlop függ le a boltozatról, mely azt a helyet örökíti meg, hol a hagyomány szerint Mária azon alkalommal imádkozott. A szaraczénok csonkították meg ezt az oszlopot: kincset kerestek alatta. E kápolnának csak egy oltára van, az *Angyali üdvözlet oltára*, fehér márványból; asztalán négy porfir-oszlopocskán baldachin nyugszik. A kis oltárkép az angyali üdvözlés jelenetét ábrázolja. Az oltár asztala alatt éjjel-nappal öt ezüstlámpa ég s ezek alatt egy márványlapon e latin szavak olvashatók: «*Verbum caro hic factum est*». («Itt lett az Ige testté».) Fenséges szavak! Az isteni irgalom és szeretet legnagyobb csodáját, legszentebb titkát hirdetik. Oh, ha leírhatnám azt a nagy lelki meghatottságot, azt a mély áhitatot, mely itt megszállta zarándok-lelkemet! Itt, e szentséges helyen, a hol két ezredév előtt a Szentháromság második személye emberi testet vett föl; a hol Máriát, a teremtett lények legszentebbikét, az Atyaisten ama nagy méltóságra emelé, hogy egyszülött Fiát valósággal a maga fiának is nevezhette. Önkéntelenül térdre roskadtunk s legmélyebb alázattal s tisztelettel csókolgattuk a földkerekség ez áldott helyét; könyeink összevegyültek csókjainkkal s mintegy odaszegezetten alig tudtunk megválni tőle. Szivünk hevesen dobbant a túláradó boldogságtól s ajkaink az elfojtott zokogástól halkan csak *Jézus*, *Mária* szentséges neveit rebegték; a keblünkből fölszakadó néma fohászok égbe törtek, föl az Isten zsámolyához, föl az egek Királynéjához. S midőn így porba omoltunk életünk e legszentebb pillanatában, megfeledkeztünk, hogy a siralomvölgyében sóhajtozunk: lényünk mintegy elragadtatva, elmerült az isteni szeretetnek tengerébe. Oh, én Istenem, ha a szeretet ily édes rohamában adhatnók vissza teéretted teremtett szegény lelkünket, be boldog lenne kimulásunk!...

Az oltár jobbján egy kis ajtón át beléptünk a sziklahajlék *másik részébe*, mely meglehetősen homályos. Oltára alatt (mely a keresztfal

mellett épen az üdvözlet oltára mögött áll) ezek a szavak olvashatók: «*Hic erat subditus illis*» («Itt vala nekik engedelmes»). Oltárképe az Egiptomba való menekülést ábrázolja. — Mély alázattal s imádattal borultunk itt is térdre s szent ámulattal gondoltunk az Istenfiának csodálatos megalázódására, hogy bár a mindenség Ura s teremtője, a legtökéletesebb engedelmességgel veté magát alá teremtményeinek: szűz Anyjának s nevelőatyjának, Józsefnek.

Innen 12 keskeny lépcső fölvezet egy magasabban fekvő barlangba, mely a *Bold. Szűz konyhája* nevét viseli. Egy ősrégi tűzhely s egy kőkereszt látható benne; kis nyílását a konyha kéményének tartják. Valószinűleg cziszterna lehetett valamikor. Bejáratától jobbra a sziklába vájt későbbkori keskeny lépcső fölvezet a sekrestyébe, illetve a ferenczieк zárdájába.

Fölérvén a templomba, rövid ima után elindultunk a templomtól néhány percznyire éjszak felé fekvő másik szentélyhez, *szent József műhelyéhez*. Hajdan pompás háromhajóju templom állt fölötte, melynek ma csak alapfalai láthatók. Egyelőre kis *kápolnát* építettek ide a ferenczieк 1860-ban. Ez tehát a hagyomány tanúsága szerint az a hely, hol szent József, bár királyi vér csörgedezett ereiben,* verejtékes ácsmunkával kereste a szent Család számára a kenyeret; hol az ifjú Jézus is elleste nevelőatyja oldalán a bárd és a fűrész kezelését s hol férfikorában ő is verejtékezve csendesen, zajtalanul dolgozgatott,** míg csak el nem érkezett az az öröktől fogva meghatározott óra, hogy fölhagyván az ácsmesterséggel, föllépjen az emberiség isteni tanitójául s azt kereszthalála által üdvözítse. Csendes elmélkedéssel pihentettem szemeimet a kápolna kedves oltárképén, mely a szent Családot munka közben ábrázolja. Lelkem szinte megrendült a megtestesült örök isteni Bölcseség elrejtett

* A kik Mária, József s illetve Jézus *családfája*, az Üdvözítő testszerinti ősei iránt érdeklődnek, azokat legyen szabad a *Hittudományi Folyóirat* 1890. évfolyama III. IV. kötetében (503—523. old.) megjelent ily czimű értekezésemre utalnom: «Jézus Krisztus emberi származása».

** Szent József halála után maga Jézus lett szűz Anyjának egyedüli gyámolítója, ő kereste számára a kenyeret. Szent József u. i. nem érte meg isteni Neveltje nyilvános föllépésének idejét; halálának évét azonban sűrű homály borítja. Az evangélium legutoljára akkor tesz róla említést, midőn a tizenkétéves Jézussal husvétkor fölmegy a jeruzsálemi templomba (Luk. 2, 41. s k.). Már a kánai menyegzőn, melyen Jézus anyjával s legelső tanítványaival megjelent, sincs megemlítve József a vendégek között. Ezért azt tartják, hogy akkor már nem élt, hanem — talán nem sokkal előbb — hunyt el, bizonyára Jézus karjai s vigasztaló szavai között. — Hogy Jézus szenvedése idején már nem élt, az bizonyos; mert a kereszten függő Megváltó szűz Anyját kedves tanítványának, Jánosnak gondjaira bízta.

élete, titokteljes megalázkodása üdvös tanulságainak özönétől. Oh, adhatott volna-e nekünk még csodálandóbb példát alázatosságra és engedelmességre?!...

A városnak piaczára érve, betértünk a *görög-katholikusok templomába,* mely a hagyomány szerint Názáret régi *zsinagógája* helyén áll. Itt tette meg Jézus nyilvános működése elején az első és utolsó döntő lépést Názáretben, hogy Messiásnak elismerjék. Bemenvén ugyanis szombatnapon a zsinagógába s fölolvasván Izaiás prófétának egy reá vonatkozó jövendölését (61, 1.), ezen szavakkal: «Ma teljesedett be ez az írás előttetek én bennem», kijelenté, hogy ő az Istentől az embereknek igért Megváltó. Mivel nem akart polgártársainak kívánságára csodát művelni, további fejtegetései annyira felbőszíték hitetlen hallgatóit, hogy kihurczolták a városból a meredek hegyre, hogy onnan letaszítsák. Fölérve azonban a hegyre, bántatlanul távozott el tőlük. Mindenhatóságával talán hirtelen vaksággal verte meg a gonoszokat, vagy talán isteni fönségtől sugárzó arczának tekintetével fékezte vad dühöngésüket s akadályozta meg gyilkos merényletük végrehajtását, miként például később a getszemáni kertben is ez isteni méltósággal kimondott két szavával: «Én vagyok» sujtotta földre a tehetetlen poroszlókat. Hálátlan polgártársainak e merénylete után hagyta el Jézus Názáretet s telepedett meg Kafarnaumban.

Innen elmentünk a ferenczieknek a város nyugati részén fekvő úgynevezett *Krisztus asztala kápolnájába.* Ennek közepén egy körülbelül három méter hosszú, két méter széles és egy méter magas sziklatömb áll ki a földből, melyen, a hagyomány szerint, Jézus föltámadása előtt és után tanítványaival néhányszor étkezett. Innen e szikla neve *Mensa Christi* = Krisztus asztala. Az egyik oldalán a görög nemegyesültek jókora részt leütöttek belőle.

Végre kisiettem a várostól pár percznyire éjszakkelet felé az úgynevezett *Mária-kúthoz* (arabul: *Ain-Marjam*). Forrása a görög nemegyesültek Gábor-templomától kissé éjszakra fakad s födött csatornán e templomon keresztül folyik a kúthoz, mely egy kőből épített boltozatos grotta, hol csövekből ömlik a víz. Több asszony és leány töltögette itt eredeti alakú korsóját, melyet fejükre ferdén állítva, szabadon ügyes egyensúlyban visznek. Meglepő udvariassággal tértek ki s engedtek az üde jó vízhez, melyből nemcsak ittam, hanem emlékül palaczkomat is megtöltöttem. Minthogy ez Názáretnek egyedüli forrása, a boldogságos Szűz is kétségtelenül számtalanszor merített belőle s miként ma is az asszonyok néha gyermekeikkel jelennek meg e forrásnál, bizonyára a

gyermek Jézus is nem egyszer kisérte ide édes Anyját s mint engedelmes fiú többször maga is hordta innen a vizet szűz Máriának.

Ez örökké nevezetes helyek megtekintése után hazamentünk kis pihenőre. Midőn kiültünk szállodánk erkélyére, két másik emlékezetes hely vonta magára figyelmemet. Az egyik épen velünk szemközt, a völgy délkeleti részén emelkedő *Rémület hegye,* a melyre, a hagyomány szerint, a boldogságos Szűz isteni Fia elé futott ijedtében, midőn meghallá, hogy a felbőszült názáretiek le akarják taszítani egy szikláról. Már szent Ilona császárné emelt itt templomot s melléje később kolostor is épült. A régi templom romjai fölé 1876—1881-ben gótikus *templomot* építettek s mellette *franczia klarisszák* telepedtek meg.

Ettől délfelé mintegy félórányira emelkedik az a meredek sziklafal, a honnan Jézust le akarták dobni a mélységbe; innen neve: a *Letaszítás sziklája* (Praecipitium). Egyik barlangjában oltár van, melyen néha miséznek. Némelyek e nevezetes sziklát a Dzsebel esz-Szich hegyén keresik, mely közvetlenül a mai város fölött van.

Pont hat órakor ismét összegyűltünk az Annunciáczió templomában *májusi ájtatosságra.* Szivünk repesett az örömtől, hogy saját városában mutathatjuk be a boldogságos Szűznek hódolatunkat ott, hol őt maga a Teremtő a legnagyobb kitüntetésben részesité. Oh, mily áhitattal mondtuk el a lorettoi litániának magasztaló szavait; mily édességgel elmélkedtünk a rózsafüzér szent titkai fölött! S midőn ájtatosságunk végén az angyali üdvözletre megkondult a torony harangja, épen itt, ez örökké emlékezetes szent helyen, a hol e szép köszöntés legelőször hangzott el egykoron az ég küldöttének, Gábrielnek ajkairól, úgy tetszett, mintha túlvilágból rezegne vissza e bájos üdvözlet s imáinkkal a szeráfok is egyesülve magasztalnák Istennek szűz Anyját, az angyalok Királynéját: «Ave Maria!»...

Keresztény lélek, ha át akarod érezni az «Ave Maria» magasztosságát, menj legalább lélekben Názáretbe, az angyali üdvözletnek városába! Ha lelked még nem olvadt föl az áhitat melegében az Úrangyalának hallatára, menj Názáretbe, hol Gábriel köszönté egykor a szüzek szent Szüzét! Ha még nem emelkedtél föl az éghez az ima szárnyain, menj Názáretbe s hallgasd megszólalni a harang szavát csöndes alkonyon!...

Oh, mily megható és édes volt a tudat, hogy ott haladunk most csöndes léptekkel, a honnan világnak indult a szép «Ave Maria», melyet a harang szavára millió és millió ajak hangoztat immár tizenkilencz század óta naponkint a földkerekség minden részében s hangoztatni fog az idők végeig!

Szállodánkba érve, nemsokára leültünk az estebédhez. Utána kimentem a szabad ég alá. Kerestem a magányt, hogy zavartalanul engedhes-

sem át magam lelkem boldog örömérzetének s csak Istennel társalogjak, ki, ha valaha, úgy most legjobban megérti szivem titkos dobbanását. Szemeim fönt révedeztek az égnek boltozatján, de lelkem följebb emelkedett, túl a csillagokon, föl az Istenség trónjáig az üdvösség előízének kimondhatatlan gyönyörétől megittasulva. Oh, ha örökké változatlan fönségben maradnának bennem e szent érzelmek! Oh, ha a gyarló nyelv meg ne tagadná szolgálatát akkor, midőn a szivet a legnagyobb boldogság üdvözítő hullámai ölelgetik!

Mennyire másként érzem magam, Názáret, szent bűvkörödben, mint Júda rideg földjén! Itt vigasztaló, örvendetes események, amott sötétek, leverők emlékei ébrednek föl lelkemben. Betlehem szállást sem ad vala a szegény szent Családnak, szívtelenül kitaszítja barlangistállóba s királyi zsarnok vérengző terve onnan is menekülni készteti. És Jeruzsálem... Ah, mily sötét kép a Golgota! A fénylő nap is elfordítja arczát tőle s gyászfátyollal takarja be a föld szinét... De te, áldott Názáret, te befogadád s harmincz évig magadénak vallád Jézust, az Istenfiát. Oh, mily édes itt a lét, hol mindenen a boldog szent időknek lehellete árad szét! Mintha fényesebb is lenne fölötted a tiszta égnek azúrja, ragyogóbb a napnak sugara, tündöklőbb a csillagtábor — talán visszfénye mind e ragyogás Annak, ki dicsőségével betölti az egeket. Mintha virulóbb lenne hegyoldalidnak zöld bársonya, mert rajta egykor a fáradt Istenember is megpihent; szebb üde fáid reszkető lombja, mert hűs árnyat adtak egyszer-másszor Neki is; andalítóbb bokraidnak szende susogása — mintha csak az Ő szelid hangjának volna visszhangja; csillogóbb hímes réteden a harmat rezgő gyémántja — talán az Ő szentséges lábnyomától; tisztább liliomodnak hószíne, édesebb rózsáidnak balzsamillata — talán az Ő szeplőtelen szivének lángszerelmét hirdetik; bájolóbb csicsergő madaraid zengő éneke — talán mert egykor Ő is gyönyörrel hallgatta azt. Örök tavaszt lehel langy szellődnek fuvalma — talán mert egykor az Ő isteni arczát csókolá; üdítőbb eged alatt a tiszta lég — talán mert egykor fáradt Jézusomnak enyhületet nyujtott...

Jó későre járt már az idő, mélységes az éji csend; nyugodni tértem szobámba. Lelkem kifáradt, de a boldog izgalomtól álom soká nem jött szememre. Képzeletem ott csapongott a názáreti áldott ház körül... Lelkem benépesíté a szent Családdal, melyre boldog gyönyörrel tekint le az égi angyaloknak serege. Széttekintek e szegény, csendes tűzhelyen s szemlélve szent lakóinak buzgó munkásságát, csodálandó áhitatát, ragyogó erényeit, azt a mennyei békét, gyöngéd szeretetet, igaz boldogságot, mely minden pillanatot szent ünneppé varázsol: lelkem néma álmélkodással leborulva édes ima és elmélkedés között elszenderült.

XIV.

MÁSODIK NAP NÁZÁRETBEN.

Szentmisém az Angyali üdvözlet oltárán. Séta Názáretben. A városnak és lakosainak ismertetése. A zsidók megvetése Názáret iránt. Hogy hangzott a város eredeti neve? Tábor hegye és szentélyei. Deburie. Naim a Kis-Hermon lejtőjén. Hálaadó istentisztelet.

Május 5-én (csütörtök) korán keltem föl, hogy minél előbb mehessek az Annunciáczió templomába s ennek legkiváltságosabb oltárán, az *Angyali üdvözlet oltárán* misézhessem. Valamennyi paptársam reflektált e szerencsére, de nem mindenki részesülhetett benne. Kis várakozás után hat órakor kezdhettem *szentmisémet,* mely alatt egy igen jámbor názáreti fiuecska oly épületesen ministrált, hogy a mi ministereink nagyrésze pirulhatna mellette.

Már az oltárhoz indultomban a szent megilletődés könyeit éreztem végiggördülni arczomon a boldogító tudatban, hogy ott mutathatom be a legszentebb áldozatot jóakaróim és jóbarátaim üdveért, hol tizenkilencz század előtt az üdvösség alapjai letétettek. Olvasván az evangélium szövegét, mely a megtestesülés itt végbement titokteljes eseményére vonatkozik, képzeletem előtt a legélénkebben föltárult az a magasztos jelenet, midőn az égből alászállt Gábriel arkangyal túlvilági fénynyel ragyogta be e kisded hajlékot s halk szóval imígy köszönté Máriát: «Üdvözlégy, malaszttal teljes, az Úr teveled, áldott vagy te az asszonyok között!» Szinte látom, mint remeg a Liliomszál, mint esik gondolkodóba e rendkívüli köszöntés fölött. Hallom az angyal bátorító szavait: «Ne félj, Mária! mert kedvet találtál az Istennél. Ime, méhedben fogansz és fiat szülsz, és az ő nevét Jézusnak hivod». Látom a szent hajadon növekvő aggodalmát, ki örök szüzességet fogadván, tudni óhajtja, miképen lesz Istennek tett fogadalma megegyeztethető az imént neki igért dicső anyasággal s ajkai kérdve rebegik: «Miképen leszen ez?» Hallom az ég küldöttének szavait: «A Szentlélek száll tereád és a Magasságbelinek ereje

megárnyékoz téged; és azért a Szent is, ki tőled születik, Isten fiának fog hivatni». Mária elfogultsága, zavara eloszlik s kimondhatatlan boldogságtól eltelve, mély alázattal feleli: «Ime az Úr szolgáló leánya, legyen nekem a te igéd szerint» s a «lelki tiszta edény» szive hajlékába fogadván az Isten örök Igéjét, a Megváltó anyja lesz.

Pont kilencz órakor ismét e szent helyre gyülekeztünk *közös ünnepi misére* és alkalmi *szentbeszéd* hallgatására.

A nap hátralevő részére nem volt megállapított közös programmunk. Tekintve, hogy az előző nap a zarándokok legtöbbjét egészen kimeríté, ki-ki tetszése szerint vagy pihenhetett, vagy a várost tekinthette meg tüzetesebben.

Többen kisebb csoportokba verődve, meglátogatták a keresztény intézményeket s körülnéztek a városban. Én is velük tartottam.

A tiszta, kedves város jóarczú, barátságos arab lakóival a legjobb benyomást tette reánk. Ujabban rohamosan emelkedik s ma már több, mint *10,000 lakosa* van, a kiknek csaknem kétharmada keresztény. Van ugyanis 2500 katholikus (1500 római katolikus, 1000 egyesült görög), 3500 szakadár görög, 200 maronita, körülbelül ugyanennyi protestáns és mintegy 3500 mohamedán. *Zsidó, valamint Betlehemben, úgy itt sincs.* Azt hallottam, hogy a mohamedánok kereskedelmi okok miatt nem tűrik meg őket. A keresztényeket kivétel nélkül boldog büszkeséggel tölti el a tudat, hogy a világ Megváltója harminczéves koráig városukban lakott. A ferenczieknek nagyon dicsérik híveik jámborságát, vallásosságát, melynek gyöngédségére vall ama szokásuk is, hogy az angyali üdvözlet szentélyébe csak sarúk nélkül mennek le, hogy az Úrangyalát kitárt karokkal imádkozzák s közben tisztelettelteljesen csókolgatják a földet.

Az uralkodó vallások szerint a város három főrészre oszlik. Délen terül el a *latin* (katholikus) városrész; éjszakon a *mohamedán* s ettől nyugatra a *görög*. — Az egyébként jómódú lakosság *főfoglalkozása* a földmívelés, kertészet és állattenyésztés; kevés köztük az iparos és kereskedő.

A *viselet* általában keleti szabású s meglehetősen festői. Keresztény nők fátyolt egyáltalában nem viselnek. A jobbmódúak keblüket s homlokukat teleaggatják arany- s ezüstpénzekkel, akár csak a mi délvidéki szerbjeink, azonfölül még a hátukra omló hajfonadék végére is erősítenek pénzeket.

A mily virágzó város Názáret ma, oly jelentéktelen községe volt hajdan Palesztinának. Kitünik ez onnan, hogy az ószövetségi Szentírásban és Fláviusz József zsidó történetíró könyveiben neve sincs megemlítve. De magában az Újszövetségben is csak azt találjuk róla föl-

jegyezve, hogy Galileában egy hegy oldalán feküdt és hogy benne lakott a szent Család. Krisztus Urunk korában a jeruzsálemi és általában a judeai zsidók a názáreti, valamint a galileai zsidókat mind igen kevésre becsülték, sőt megvetették; mert sok pogány lakott közöttük, a kik pedig a zsidók szemeiben tisztátalanok valának. A kis Názáretnek megvetése pedig szinte közmondássá vált. Érthető tehát Natánael megütközése, kérdése: «Kerülhet-e valami jó Názáretből?!» melylyel Fülöphöz fordult, midőn ez örömmel eltelve kijelenti neki, hogy a Messiást, a kiről Mózes és a próféták jövendöltek, megtalálta a *názáreti* Jézusban.

A Talmúd is, a zsidók e tizenkét vaskos kötetből álló régi könyve, valamint az úgynevezett Midrások (szentírási kommentárok) szintén nem szólnak Názáretről. Pedig ugyancsak hemzsegnek a palesztinai helynevektől s még a legjelentéktelenebb falvacska, sőt tanya is tisztelettel említtetik mint ennek vagy annak a zsidó rabbinak (tanító, tudós) születési vagy halálozási helye. Csak Názáretről nincs szó bennük, a honnan az isteni tanító, Jézus Krisztus került ki. Úgy látszik, mintha a zsidó nemzet és nép azóta teljesen kizárta volna kebeléből e városkát s nem létezőnek tekintené; mintha agyonhallgatásával az örök feledés tengerébe akarta volna temetni ezt a helyet, melynek neve s emléke élni fog az idők végeig az emberiség áldó kegyeletében.

Eredeti héber nevét tehát semmiféle egykorú emlékben nem találjuk följegyezve, de görög neve után következtetve, héberül valószinűleg így hangzott: *Neczéret,* vagy talán *Naczáret,* a minek jelentése: *pompázó, viruló* (t. i. város), tehát: *virágváros.* Megerősíti ezt a IV. században Palesztinában élt tudós egyházatya, szent Jeromos, a ki Názáretet Galilea *virágának* (flos Galilaeae) nevezi. Bizonyára kies fekvésétől s termékeny környékétől kapta ez elnevezést. Az arabok ma is *En-Naczirának* nevezik s innen a keleti keresztények neve *naczára* (egyesben: *naczráni*). Egyébként már a régi zsidók is *názáretieknek* (héberül *noczerím*) hívták őket; Jézust pedig egyszerűen *Názáretinek* (Noczerí), csakhogy — gúnyos értelemben.

Nevének megfelelően a városnak és vidékének flórája tényleg még ma is egyike a leggazdagabbaknak, legszebbeknek Galileában. Láttam itt szépen tenyésző szőlőt, olajfát, gránátalma-, füge-, szikomor-, baraczk-, alma-, körte-, narancs-, czitrom-, szentjánoskenyér- s mandulafákat, továbbá szép tamariszkusokat, cziprusokat virulni, melyek közül itt-ott egy-egy sudar pálma magaslik ki. Szemem gyönyörködött illatos rózsákban, liliomokban, szegfűben, rezedában s más előttem ismeretlen keleti virágokban és nem egy helyen láttam óriási kaktusz-cserjéket.

***

Ebéd után társaim legtöbbje otthon maradt s pihent. Én azonban megsajnálván, hogy nem csatlakoztam azok kis csapatjához, kik lóháton kirándultak a Názárettől délkelet felé mintegy két órányira emelkedő Tábor hegyére, egyik dragománunkkal gyalog indultam el háromnegyed négy körül a városnak délkeleti legnagyobb magaslatára, hogy legalább tetőtől aljáig lássam ezt a nevezetes hegyet, melynek eddig csak ormát pillanthattam meg különböző pontokról. Hozzánk csatlakozott egy hetvenéves tanárkollégám és B... bárónő. Utunk, mely kisebb hegyeken s jól művelt termékeny völgyeken vezetett át, elég fárasztó volt. Sejtettem,

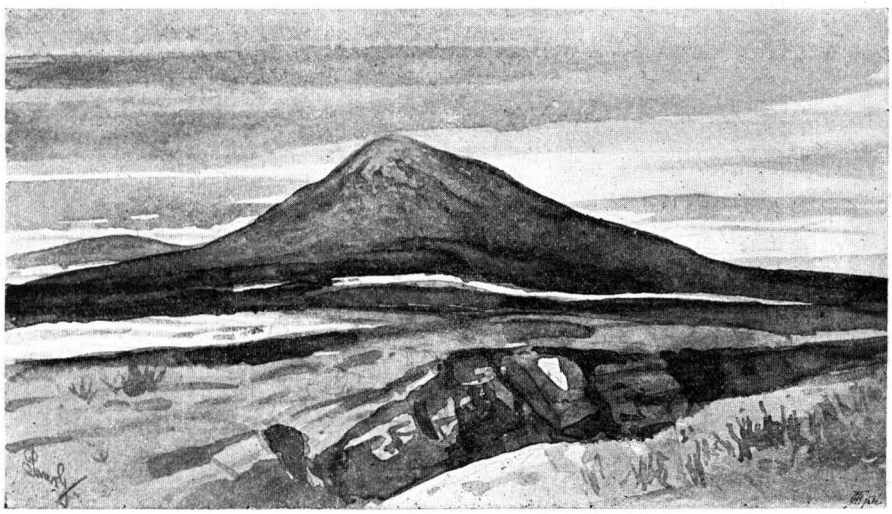

Tábor hegye.

hogy öreg kollégámban nagyobb a vállalkozási szellem, mint a kitartás. Tényleg, körülbelül az út harmadán elhagyott s magányosan visszatért. Nemsokára a baronesse is kifáradt a hegyi gyaloglásban; kénytelen volt néhányszor leülve pihenni. Már-már aggódni kezdtem; mert az ő kedvéért még sem akartam visszafordulni. Bátorítottam, buzdítottam tehát. Egy órai gyaloglás után végre nagynehezen mégis fölértünk a magaslatra, a hol elragadó panoráma tárult szemeim elé. Előttem a szép ezdréloni síkság terül el s abból elszigetelten s impozánsan emelkedik ég felé a környék legmagasabb hegye, a 320 méter magasságú (610 méter a tenger színe fölött) *Tábor,* görögül *Itabirion,* arabul pedig *Dzsebel et-Tór.* Sajátszerű csonkakúp alakja van. Hegyoldalai bokrokkal s erdőkkel borítvák. Tetején, az éjszaki oldalon a görögök *Illés kolostora,* a délin

pedig a *ferenczieк kápolnája* és *hospicziuma* fehérlik. A Tábor hegye már a bírák korában szerepel: Debóra itt gyűjteti össze a sereget Bórák által; a zsoltárok is magasztalják szépségét a Hermonnal. Fönsíkján, melynek félóra alatt megjárható kerülete van, a Kr. e. III. században *Itabirion* nevű városka vagy erőd állt, melyet N. Antiochus Kr. e. 218-ban elfoglalván, földúlt. A hegy csúcsa puszta és lakatlan lett, míg Fláviusz József Kr. u. 67-ben a zsidók lázadása idején a rómaiak ellen ismét erődítményeket építtetett rajta.

Minket kereszténeket azért érdekel e hegy oly közelről, mert a hagyomány szerint ezen történt *Urunk szineváltozása*. Mintegy varázsütésre újult meg lelkemben e szent hegy megpillantásakor az Istenember megdicsőülésének jelenete. Az isteni Mester, nehogy közeledő szenvedése s halála láttára — melyben istensége látszólag mintegy megsemmisíttetett — tanítványai megtántorodjanak s hogy őket hitükben s későbbi szenvedésükre megerősítse, isteni fölsége szembetünő bizonyságát akará nekik adni s egyúttal azon gyönyör előízét is megízleltetni velük, mely szenvedéssel teljes működésükért reájuk a mennyekben vár. Fölment tehát Péterrel, az id. Jakabbal és Jánossal a hegy tetejére. Imádkozván, egyszerre elváltozik előttük szinében: istenségének sugarai áttörvén emberi testének szent porhüvelyén, arcza fénylik, mint a nap s a megdicsőült testéből kisugárzó fényesség ruháját is körülözönli, mely hófehérséggel ragyog. Hirtelen megjelen oldalánál Mózes és Illés próféta, hogy meghódoljanak az újszövetség Megalkotójának, kire ők, a törvényhozók és próféták sok századdal előbb utaltak. Az apostolok sohasem élvezett mennyei gyönyörbe merülnek s Péter mintegy helyhez bűvölve, ott maradni kivánkozik s elragadtatásában fölkiált: «Uram! jó nekünk itt lenni. Ha akarod, csináljunk három hajlékot: Neked egyet, Mózesnek egyet és Illésnek egyet». Még be sem végzi szavait, fényes felhő veszi körül Jézust és a két prófétát s abból az Atyaisten szózata hallatszik: «Ez az én kedves Fiam, kiben nekem jó kedvem telik; őt hallgassátok!» A tanítványok megrémülve arczra borulnak; de Jézus hozzájuk menvén, megérinti őket s bátorítólag ekként szól: «Keljetek föl és ne féljetek!» Fölpillantanak — s elragadtatásukból a természetes valóra ébrednek, melyben csak Jézust látják megszokott alakjában.

Alkalmasabb, méltóbb helye alig lehetett volna a megdicsőülés fönséges jelenetének, mint a Tábor hegye, mely a gyönyörű ezdréloni róna legszebb pontján oltárként emelkedik a tiszta ég azúrszinű sátora alatt.

Szent Ilona császárné, miután meglátogatta e szent hegynek csúcsát, templomot építtetett azon. A VI. században három templom is állt ott: a

Megváltó (Salvator), *Mózes* és *Illés* tiszteletére; s a VII. században kolostor is volt mellettük. A későbbi háborús századok folyamán azonban minden földúlatott. A keresztesek 1099. után a fönsík délkeleti végén a Szalvátor-templom romjain új templomot s nemsokára benczés-kolostort is építettek. A szaraczénok 1113-ban legyilkolták a szerzeteseket s a hegyet megerősítették. Erődjét, melyet II. Endre királyunk 1217-ben sikertelenül ostromolt, Bibarsz szultán maga rombolta le 1263-ban. Azóta a hegy fönsíkja ismét puszta s lakatlan volt. A ferenczieknek azonban — a názáreti hívekkel — minden évben s kivált augusztus 6-án (Urunk szineváltozásának ünnepén) elzarándokoltak a szentélyek romjaihoz, hogy imáikat itt végezzék. Végre 1867-ben a görögök, 1873-ban pedig a ferenczieknek építettek a romok fölé kápolnát és kicsiny kolostort.

Balra, a hegy nyugati lábánál *Deburije* (a régi *Dabéret)* falva terül el, a hol a hagyomány szerint Jézus a hegyről lejövén, szavával meggyógyította azt a holdkóros fiút, a kin a lent hagyott kilencz apostol hitük gyenge lévén, nem volt képes segíteni. Ez volt — az evangéliumok följegyzése szerint — Jézusnak *utolsó galileai csodatétele.*

A Tábortól délre a *Kis-Hermon* hegye emelkedik. Éjszaknyugati lejtőjén egész tisztán látható *Naim* falva, melynek kapujában Jézus egyik legmeghatóbb csodáját művelé, föltámasztván a keser ő özvegy aszonynak egyetlen fiát. A ferenczieknek itt is van kis templomuk. Innen kissé éjszakkeletre van *Endor* (ma *Endúr)* nyomorult falvacskája, a hol a szerencsétlen Saul király a gilboéi csata előtt egy varázsló asszonyhoz folyamodott, hogy Sámuel fölidézendő szellemétől megtudja a csata kimenetelét. Sámuel szelleme megjelent, még mielőtt az asszony hozzáfogott volna a varázsoláshoz s kijelenté, hogy a filiszteusok győznek, Saul pedig két fiával együtt a következő napot sem fogja túlélni. A szomorú jövendölés beteljesedett.

Oly kedves szent emlékekkel tértem vissza e kirándulásomról, hogy öreg kollégámat csak sajnálni tudtam, hogy a fáradtságtól megrettenve, visszamaradt. Más úton tértünk vissza s a városnak csaknem egész keleti határát megkerülve, az Annunciáczió-templomba siettünk *hálaadó májusi ájtatosságra,* hogy méltóképen fejezzük be názáreti tartózkodásunk utolsó estéjét.

XV.

KAIFA. KARMEL HEGYE. BUCSÚ A SZENTFÖLDTŐL.

Bucsú Názárettől. Megérkezés Kaifába. Az ó- és újváros. Kirándulás Karmel hegyére. A karmeliták zárdája és temploma Illés próféta barlangja fölött. Kilátás a zárda tetőzetéről. Stocki szent Simon barlangja. A Próféta-iskola vagy a B. Szűz barlangja. Hálaadó istentisztelet. Visszatérés Kaifába. Végleges bucsú a Szentföldtől.

Május 6-án (péntek) utoljára láttuk a napot fölkelni Názáretben és a Szentföldön. Útitervünk szerint u. i. ma kellett visszatérnünk Kaifába, illetve a karmelhegyi kolostorba s ott véglegesen bucsúznunk Palesztinától. Lágyan borongó hangulattal ébredtünk is e mai napra s a válás gondolatára oly fájdalom vett erőt lelkünkön, mintha szülőanyánk kebléről szakadtunk volna el.

Oh, ha még egyszer végigjárhattuk volna egyenkint a kedves város szentélyeit! De az idő rendkívül rövid volt; s míg a fölkelő nap aranysugarainak tiszta csókja ott rezgett az Annunciáczió tornyának keresztjén, mi csak lélekben illethettük bucsúcsókjainkkal, csak lélekben borulhattunk le a megtestesülés szent helyén.

Már hat órakor kocsira ültünk s örökre megváltunk a szent Családnak városától, melyben éltünk legszentebb, legmagasztosabb óráit töltöttük. Sóvár tekintetünk vissza-visszanézett s szivünk minden dobbanása visszhangja volt a válás gyötrő fájdalmának. Isten veled, te áldott, drága város! Isten veled, te üdvöt árasztó Názáret! A szemeinkben megcsillanó néma könyből láthatod, hogy feledhetetlen lész, hogy szivünkhöz forrtál elválhatatlanul. Isten veled!...

Hosszú kocsisorunk gyorsan emelkedett föl a magaslatokra s 1/4 9-kor már a Haritije melletti *tölgyerdőnek* árnyékában sétáltunk, míg kocsisaink etettek. Mikor fölriant a csöndes erdőben a hivó kürt szava, ismét kocsijainkhoz siettünk, hogy az út még hátralévő felét megtegyük.

Körülbelül kilencz óra lehetett, midőn egy magaslatról föltünt a Földközi-tenger rég nem látott csillámló tüköre. Az idő kellemes volt s lan-

gyos áram vonult el fölöttünk még akkor is, mikor a *Kisónvölgyben* robogtak kocsijaink.

Alig mult el 11 óra, már *Kaifában* (Haifa) voltunk, mely a tengerparti síkságon s a Karmel lejtőjén terül el. Engem többedmagammal a *Hotel-Karmélba* szállásoltak el, melynek egy derék német a tulajdonosa; a többiek a zarándokházba kerültek.

Míg az ebéd ideje elérkezett, megtekintettük az akkói öböl e déli kikötő-városát, mely újabban egyre emelkedik s már messze túlszárnyalta az öböl éjszaki végén fekvő Akkót (a régi Ptolemaisz, francz. St. Jean d'Acre), mely régen Palesztina elsőrangú kikötője volt.

Nevét némelyek Kaifás zsidó főpaptól származtatják. Hajdan a fönicziai, illetve római *Szikaminum* terült el helyén, melyet a keresztesek 1100-ban elfoglaltak; Szaladin azonban 1191-ben visszafoglalta és földúlta. Később fölépülvén, a mohamedánoké maradt.

Van mintegy 12,000 lakosa, kiknek fele mohamedán s ezek a piszkos *ó-városban* laknak. Azonkívül van itt körülbelül 1600 zsidó; a többi különböző felekezetű keresztény. Katholikusok azonban csak mintegy 500-an vannak. A bevándorlott európaiak száma 600-ra rug s ezek közül 500 würtembergi német, kiknek tiszta, szép s egészen európai módon épült városrésze, az *Új-Kaifa* a régi várostól éjszaknyugatra terül el a Karmel lábánál. Nagykiterjedésű szőlőtelepeiken kitünő bor terem. E németek legnagyobb része a Hoffmann-féle protestáns felekezet híve. Ebben a városrészben van a Hotel-Karmel, melynek kitünő konyhájáról ebédünk alatt győződtünk meg.

***

Ebéd után kis pihenőt tartván, két órakor kocsin elindultunk a szép Karmel-hegy megtekintésére. A tengerpart melletti síkságon át néhány percz alatt a hegy tövéhez értünk. Kocsijainkat itt gyönyörű fák árnyékában hagyva, a meredek s köves hegyi úton izzadva és lihegve fölgyalogoltunk egyenesen a karmeliták híres anyakolostorához.

A *Karmel* tulajdonképen egy 30 km. hosszú hegyvonal, mely az akkói öböl déli végétől délkeleti irányban Szamaria felé huzódik. A tenger melletti része, az ú. n. *Karmel-előfok* 170 m. magas, de a hegyvonal közepe táján a legmagasabb pont 554 méternyire emelkedik a tenger szine fölött. Az ókorban e hegy rendkívül gazdag és változatos növényzetéről volt híres. Innen héber neve is, mert *Karmel* annyi, mint *Isten kertje.* Ma azonban keleti lejtője nem oly viruló, mint a nyugati, a hol sűrűbben és pompásabban díszlik a tölgy, fenyő, olajfa, borostyánfa,

mirtus stb. Völgyeleteiben pedig még ma is szebbnél-szebb illatos virágokban gyönyörködhetik szemünk. A Szentírás többször magasztalja is e hegy szépségét, így *Salamon* király az «Énekek énekében», *Mikeás*, *Nahum* és a próféták királya, *Izaiás*.

Már a pogányok is szentnek tekintették a Karmelt. Számos bibliai emlék is fűződik hozzá. Az arabok *Dzsebel Mar-Eliásznak* (= szent Illés-hegye) nevezik, mert e próféta itt tartózkodott (Kr. e. 900. körül) s itt győzte meg a bálványozó népet az áldozatának bemutatása alkalmával történt csoda által az igaz Istenről. Illés égbe ragadtatván, tanítványa és utódja, *Elizeus* próféta is itt lakott s itt kereste föl őt a szunámi asszony s esedezett hozzá, hogy fiát halottaiból föltámaszsza. E próféták *tanítványai* is itt lettek mestereik által a Szentírás tudományába s a szent énekbe beavatva s mint az ószövetség remetéi vagy szerzetesei csöndes ima és elmélkedés között tölték életüket ama számos (állítólag 2000) kisebb-nagyobb barlangban, melyek a hegy nyugati oldalában láthatók. *Pitágorás*, a görögöknek Kr. e 500. körül élt híres bölcsésze Egiptomból jövet szintén itt tartózkodott egy ideig. Ősi hagyomány szerint a *boldogságos Szűz szüleivel*, midőn Szeforiszban laktak, szintén gyakrabban megfordult e hegyen, sőt később a *szent Család* is pihenőt tartott e helyen, midőn Egiptomból visszatért Názáretbe. A rómaiak idejében híres jósda is volt a Karmelon, melytől Veszpázián tanácsot kérvén, Bazilidesz jóspaptól megtudta, hogy római császárrá lesz.

Jámbor hagyomány szerint Illés és Elizeus próféta tanítványainak utódai még Jézus korában is e szent helyet lakták s elfogadván az evangéliumot, Jézus hívei lettek, kinek szűz Anyját is kiválóan tisztelték, sőt annak tiszteletére a hegynek azon részén, a hol Illés egykor a fölemelkedő felhőt — a boldogságos Szűz előképét — megpillantá, kápolnát is építettek. E kápolnában naponkint többször is összegyűltek s közös imával és énekkel magasztalták az Isten Anyját. E jámbor férfiak alkották tehát az *első Mária-társulatot*. Kalábriai szent Bertold 1156-ban szorosabban egyesíté az itt állandóan élő remetéket és zárdát is építtetett számukra, melyet azonban a szaraczénok nemsokára leromboltak. Utódja, szent Brokárd a régi épülettől délfelé új kolostort emelt s miután a jeruzsálemi patriárkától, II. Alberttől kapott szabályokat III. Honoriusz pápa 1226-ban jóváhagyta, e társulat a *Karmel-hegyi boldogságos Szűz testvérei*, vagy egyszerűen *karmeliták* neve alatt szerzetesrenddé alakult, mely szegénységre, a hústól való tartózkodásra s hallgatagságra kötelezte magát. A szaraczénok elől 1238-ban a rend Cziprus szigetére költözött, utóbb pedig Európa különböző vidékein is elterjedt.

A Karmel-hegy tövében Kaifa várossal.

E nehéz időkben Angolországi cambridgei (olv. kémbridzsi) konventjében jelent meg a boldogságos Szűz a rend hatodik főnökének, *szent Simonnak*, a kit, mert üres fatörzsben (angolul *stock*, olvasd sztakk) lakott, *Stock* melléknévvel illettek az angolok. Midőn ugyanis szorongatott rendjeért s a purgatóriumi lelkekért buzgó imával fordult az Isten Anyjához, az 1251. julius 16-án mennyei dicsőségben s angyaloktól környezve megjelent előtte s anyai oltalmáról biztosítván őt, sajátkezűleg egy skapulárét (vállruha) nyujtott át neki e szavak kiséretében: «Vedd im, szeretett fiam, rended skapuláréját, társulatom jelvényét, mely kiváltságul szolgáljon neked és minden karmelita rendtagnak; a ki abban (keresztény módon) hal meg, az nem fog szenvedni az örök tűzben. Ime az üdvösség jele, a veszélyben oltalom, a béke és örök frigy záloga». Szent Simon nagy örömmel és hálával fogadta a skapulárét s a boldogságos Szűz tiszteletének előmozdítására megalapítá a *Skapuláre-társulatot*, melynek tagjai közé szent Lajos franczia király is fölvétette magát, midőn 1252-ben a karmel-hegyi zárdát meglátogatá. Később *XXII. János pápát* is mennyei látomásban részesíté a boldogságos Szűz (1322.) s a többi között ezen vigasztaló szavakat intézte hozzá: «Ha a Karmel-testvérület tagjai közül valaki a purgatóriumba jutna, én mint szeretetteljes anya be fogok menni az ő halála után való szombaton a purgatóriumba és azokat, kiket ott találok, meg fogom onnan szabadítani és az örök élet hegyére fölvinni». Manap az apostoli szentszéktől jóváhagyott és különféle bucsúkkal s kegyelmekkel megajándékozott Skapuláre-társulat az egész keresztény világban el van terjedve s tagjainak száma millókra rúg.

A karmel-hegyi védtelen szerzetesek a viharos századok folyamán sok üldözésnek voltak kitéve: többször legyilkolták, kolostorukat s templomukat földúlták. Így midőn a keresztények elvesztették Akkót 1291-ben, később 1635-ben. Proszper nevű rendfőnökük alatt 1636-ban ott emeltek új templomot és zárdát, a hol a mai legújabb épület áll. De 1775-ben

az arabok ismét megrohanták őket, kirabolták s a szerzetesek egy részét megölték, másik részét fogságba hurczolták. Napoleon 1799-ben Akkónak sikertelen ostroma után a Karmelre vonulván, pestisbe esett és sebesült katonáit e zárdában gyógyíttatta; a franczia csapatok elvonulása után azonban a kegyetlen törökök betörtek a zárdába s a tehetetlen szegény betegeket irgalmatlanul leöldösték. A görög szabadságharcz idején pedig 1821-ben az akkói pasa teljesen földúlatta a zárdát és templomot, nehogy a görögöknek menedékhelyül szolgáljon.

E vandalizmus után *Frascati János* karmelita Éjszak-Afrikában s csaknem egész Európában fáradhatatlan buzgalommal akkora összeget gyüjtött össze, hogy a konstantinápolyi szultán engedélyével 1827—1853. között egy a réginél sokkal nagyobb és pompásabb *templomot* emeltetett ide *kolostorral, zarándokházzal* és *kórházzal.* Minden utas valláskülönbség nélkül három napig kap itt szállást és ellátást, sőt a teljesen szegények utravalót és ruhaneműt is.

E történelmi adatok előrebocsátása után visszatérek e délutánunk további leírásához. Körülbelül 3/44 lehetett, mikor fölértünk a *kolostorba,* mely a Karmel-előfok magaslatának legszebb pontján fekszik. A hegyoldal csaknem meredeken ereszkedik le előtte a tengerbe.

Legelőször a templomba siettünk. Rövid ima után fölmentünk az ebédlőbe, a hol a szives atyák keleti szokás szerint jó hűsítővel s kitünő borral szolgáltak. Innét lementünk a portához, hogy bevásárlásainkat megtegyük. Vettünk itten drága emlékül karmel-hegyi skapulárékat, képes levelezőket, mások képeket és karmel-csöppeket (Eau de Mélisse), miket e szerzetesek a hegyvidék aromatikus füveiből készítenek. Ezután a kolostor egyik helyiségét valóságos irodává átalakítván, lázas sietséggel megírtuk levelezőinket, hogy otthon hagyott kedveseinket a bold. Szűz e kiváltságos szent hegyéről is üdvözöljük. Ugyanitt írtuk be a meghatottságtól remegő kézzel nevünket szűz Mária legrégibb társulatának óriási albumába.

Csak most tekintettük meg tüzetesen e kétemeletes várszerű hatalmas kolostor helyiségeit. Olasz izlésben épült magas kupolájú, csinos *temploma* keresztalakú és a kolostorba van beépítve. Kupolája alatt hatalmas körhajója van. A főoltárhoz két oldalt 10—10 lépcső vezet föl s rajta a bold. Szűznek fából faragott rendkívül kedves szobra «*Decor Carmeli*» (= Karmel Ékessége) áll. Balkarján a gyermek Jézus simul az Istenanya keblére, jobbjában pedig a skapulárét tartja. — A két lépcső között öt lépcső levezet a főoltár alatti *Illés-barlangba,* hol hajdan e próféta az istentelen Jezabel királyné üldözései elől menekülvén, rejtőzködött. Egy

nagy vörösmárvány-táblára vésett aranybetüs latin fölírás adja ezt tudtára a belépőnek. A barlang oltára Illés próféta tiszteletére van szentelve, szobra úgy tünteti őt föl, a mint Báalnak egyik pogány papját leszúrja. Maguk a mohamedánok is nagy tiszteletben tartják e helyet.

Innen fölmentünk a zárda lapos tetőzetére, a hol oly *remek kilátásban* gyönyörködtünk, mely talán páratlan a világon. Lábaink alatt nyugaton a Földközi-tenger végtelennek látszó vizsíkja nyújt fönséges látványt; éjszakon s éjszakkeleten az akkói öböl s Akkó városa, azon túl pedig a Libanon s az Antilibanon hóborította csúcsaival s ezek között kivált a méltóságteljesen égnek meredő Nagy-Hermon csillogó orma köti le figyelmünket; délen virányaival a sároni róna terül el, melyen szemünk ellát Czezáreáig; keleten s délkeleten Galilea és Szamaria távol kéklő hegyein pihentethetjük tekintetünket... Valami kimondhatatlan báj, valami rejtélyes édes vonzerő uralkodik itt a természet szépségében, a fönséges táj hangulatában, mely a lelket valósággal megihleti. A fák lombkoronáin átsurranó szellő csendesen suttog — mintha próféták szózatát hallanám; a cserjékben fülemilék vidám danája hallik — mintha próféta-tanítványok szent éneke zengne körültem; szemlélem a morajló hullámok nagyszerű játékát, a mint szilajon a Karmel felé törve, zúgva vissza-visszaesnek a tenger ölébe — mintha vad pogány hordát látnék villanó szablyával feltörni a zárda falai közé s az ég mintha megnyilna fölöttem s a pokol alattam, az hogy fölvegye a mártirok lelkét a boldogok honába, ez hogy tűzörvénybe temesse hóhéraikat... Karmelnek rendületlen szirtje, mely ellen a hánykódó tenger hullámai szüntelenül megújuló, de sikertelen ostrommal csatáznak, hű képe az Anyaszentegyház isteni alapját képező kőszálnak, mely kétezer év óta állja és állani fogja az idők végéig amaz ádáz ostromokat, melyeket örök ellensége, a sátán tehetetlen irigységében intéz ellene.

Lejövén a kolostor tetőzetéről, megtekintettük a kertben azt a szép kereszttel diszített kis *piramist,* mely síremléke azoknak a franczia katonáknak, a kik 1799-ben sebeikben vagy a pestisben itt meghaltak, illetve Napoleon visszavonulása után a törökök által legyilkoltattak.

Ezután megnéztük a *világító tornyot.* — Az udvar fái között leginkább a szentjános-kenyérfák vonták magukra figyelmemet. Teljes nagyságú, de még zöld gyümölcs függött ágaikon. Mint a Szentföld sok más helyéről, innen is téptem emlékül néhány levelet.

A kolostor udvarán kívül még két nevezetes hely van a közelben. Az egyik *stocki sz. Simon barlangja,* hol a karmeliták e rendfőnöke a XIII. században jó ideig lakott. — Szűk, lejtős ösvény vezet le a hegy

nyugati tövében levő másik nagyobb barlanghoz, az u. n. *Próféta-iskolához,* hol a próféták hajdan növendékeiket oktatták. Keleti falában kis fülke látható, melyben a hagyomány szerint az Egiptomból visszatérő szent Család mepihent; azért a keresztények e barlangot a *B. Szűz barlangjának* is nevezik. Ezt a természetes sziklabarlangot idővel megnagyobbították. Falain görög föliratok láthatók, melyek a kereszténység első századaiból valók.

Vannak ugyan még több emlékhelyei a karmelitáknak, de azokat, mert távolabb esnek a kolostortól, nem tekinthettük meg.

Minthogy szentföldi zarándoklatunk a karmel-hegyi kirándulással be volt fejezve, ismét összegyűltünk a zárda templomába *hálaadó istenitiszteletre.* Ünnepélyes, megható, örökre feledhetetlen perczek voltak ezek. Megfelelő szentbeszéd után mély megindulással zengtük el a Te Deumot. Szivünk reszketett az áhitattól, szemeinkből pedig hol a hálás örömtől, hol a válás fájdalmától az édes-keserű könyek özöne pergett le arczunkon. Térdre roskadtunk hálát rebegve a Mindenhatónak ritka kegyességeért, hogy szent Fiának földi hazáját sóvár szemeink megláthatták és gyarlóságunk méltónak találtatott arra, hogy lépteinkkel az Istenfia szent nyomdokait illethettük. A végleges elválás soha nem érzett fájdalommal szorítá össze szivünket, mely a szentföldre léptünkkor mennyei boldogsággal tárult föl az üdvözitő szent emlékek élvezetére. Megválni mindenkorra, elszakadni örökre attól az áldott földtől, melynek minden egyes göröngyéhez egy-egy szent eseménynek drága emléke fűződik; attól a földtől, hol isteni vérrel szerzett megváltásunk végbement; hol most annyi magasztos szent órákat töltöttünk; hol hitünk annyira erősbült, szeretetünk oly hatalmas lángra gyúlt; hol annyi lelki édességnek, lélekemelő tiszta örömnek voltunk boldog részesei; hol oly édes volt a zokogás s áhitatos imáinkkal oly közel álltunk az Istenhez — mindettől most egyszerre válni, ah! e gondolatnál oly szegénynek, oly megraboltnak, számkivetettnek éreztem magamat...

Bucsúfohászainkkal megtellett a tágas templom s fájdalmunkat búsan visszazsongta égbe törő kupolája. Isten veled, te áldott drága föld! Az Úr áldása harmatozza be virányaidat! Betlehem, Názáret, Jeruzsálem, Golgota... Isten veled! — Uram és üdvözítő Istenem, hallgass meg, kérlek, e szent pillanatban, midőn földi hazád határitól örökre bucsúzom, oh, hallgass porba hullott gyarló szolgád esdeklő szavára! Nyisd meg számomra a mennyei harmatok csatornáit; szállj szivembe; szenteld meg s magasztosítsd föl bennem a bucsúpillanatnak jámbor gerjedelmeit! Ragyogd be földi zarándoklásom hátralévő idején mint napfény lelkem világát, hogy

üdvöt s boldogságot máshol ne tudjak s ne akarjak keresni, mint Nálad s a te utaidon. Uram! örök szeretetedért kérlek, óvj meg attól, hogy hozzád füző szeretetem lánczát földi szenvedélyek viharai valaha eltépjék... És Te, Karmel Ékessége, tenger Csillaga, szűz Mária, oltalmazzál továbbra is a tenger vészes hullámutain, hogy szivem alázatossága kikerülje a szirteket, égre törő lelkem az örvényt!

Bánatos lélekkel s áhitatos néma csendben haladtunk le öt órakor a hegyoldalon. Kocsinkra ülve ½6-kor már *Kaifában* voltunk, a hol fölszedve podgyászunkat, egyenesen a *tengerparthoz* hajtattunk. A bárkák raja csakhamar hajónkra szállított.

Az ép lenyugvó nap vérszinűre festette a tenger sima tükrét s lassan alámerült... Már a bágyadt hold fürészti képét a hullámokon.

Estebédünk után fölsiettünk a fedélzetre. Epedő tekintettel újra fölkerestük a Karmel hegyét. Kilencz órakor fölszedték a hajó horgonyát. A gép gőzsípja indulást jelez s hajónk lassú ingással tart a nyilt tengerre. Szemünkbe még egyszer könyet csal a megilletődés...

Holdvilágos este volt s kissé hűvös áram lengedezett a morajló hullámok fölött. Néztük, néztük — míg szürke fátyol mögé nem takarta az éj — a kedves Karmelt. Hajónk már messze járt s gyorsan szelte a tenger habjait éjszaki irányban Beirut felé, hogy onnan másnap a Libanon és Antilibanon havas bérczein át vasuttal Szíria fővárosába, Damaszkusba juthassunk.

Jó későre járt már az idő, midőn lementem kabinomba. Körültem nyugalom s mélységes csend, csak a hullámok mormolják egyre: Isten veled! Isten veled!

TARTALOM.
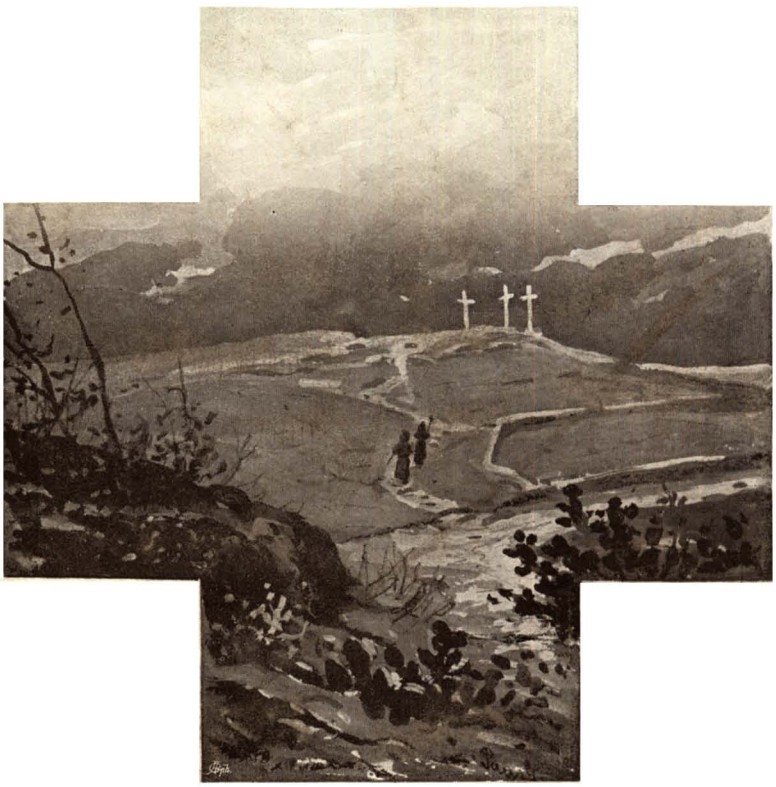
	Oldal
Előszó	5— 7
I. Triesztről Alekszandriáig (április 13—18.)	9— 15
II. Port-Szaidtól Jeruzsálemig (április 19—23.)	16— 28
III. Első nap Jeruzsálemben (április 24.)	29— 53
IV. Jeruzsálem. — Kirándulás Jerikóba (április 25.)	54— 70
V. Jerikó. A Holttenger és a Jordán-folyó (április 26.)	71— 89
VI. Jerikóból Jeruzsálembe (április 27.)	90— 92
VII. Betlehem. — Jeruzsálem környéke (április 28.)	93—119
VIII. Ain-Kárim. — Jeruzsálem (április 29.)	120—128
IX. Salamon tavai. — Jeruzsálem (április 30.)	129—138
X. Jeruzsálemtől Kaifáig (május 1.)	139—144
XI. Kaifától Tiberiásig (május 2.)	145—151
XII. Tiberiás és a Genezáret tava (május 3.)	152—165
XIII. Kána. — Názáret (május 4.)	166—177
XIV. Második nap Názáretben (május 5.)	178—183
XV. Kaifa. Karmel hegye. Bucsú a Szentföldtől (május 6.)	184—191